

MUSAFFO OSMON

Qissa

Jamilaning nopok qilmishidan ruhan ezilgan Ishaq Khandalaga jo'nadi: u o'sha yerda o'lmoqchi edi. Khandalada u eng qimmatli mehmonxona — "Atirgul oteli"ning bir kottejini ijaraga oldi. Yetti kunga. Bu yerning jannatvash muhitida u yetti kun huzur-halovatda yashaydi, so'ng o'ladi.

Ishaq Bombaydan chiqib ketayotganida shu qarorga kelgan edi. U Bombayda, Jamilaning uyi ro'parasidagi o'zining torgina xonadonida o'lishni xohlamadi; shahar tashqarisiga qatnovchi poezd g'ildiraklari ostida jon taslim qilishni ham istamadi; bandargohning yog' bosgan sassiq suviga cho'kib o'lishga ham uning xohishi yo'q edi. U o'zining o'lishi uchun artistona nozik did bilan G'arbiy Gatning durdonasi bo'lmish malohatli Khandalani tanladi. Bu yer mamlakatning eng muhtasham kurortlaridan biri edi.

U bankdan o'z hisobidagi pulning hammasini oldi-da, Khandalaga jo'nab ketdi. Bu pul uning eng qimmatli otelda yetti kun huzur qilib chiroyli kun kechirishi uchun kifoya edi; bu kunlar unga xuddi go'zal ohudek tuyilayotgandi; keyin sezdirmay keladigan o'lim... Ko'pchilik ohularning o'limi singari sezilmas o'lim; yetti kun o'tgach, ularning dunyoga kelgani unut bo'lib ketadi. Va lekin bu kunlar faqat yettita bo'lsa ham aslo o'z husni-latofatini yo'qotmagay!

Ming-ming yillar davomida bashariyat ko'zlari tungi samo yulduzlarining go'zalligidan farahlanib bahra olganlar. Agar u ko'zlardagi farah so'nguday bo'lsa, go'zallik yo'qolardi — faqat yulduzlarga qolardi. Boqiy go'zallik barham topardi. Biroq bulutlar yomg'irlarini to'kib bo'lib, o'z parvozlari G'arbiy Gat tog'i tepasida sekinlashtirganida, yer siynasidan ozuqa emgan liana tanasidagi beaded yaltiroq qurtlar birdaniga miltillay boshlaydilar — xuddi zulmat tun ro'yi zaminga Somon Yo'li yulduzlari shu'lalarini to'kkandek; ayting, ana shu bir lahzalik go'zallikka teng keladigan yana nima bor? Bunday lahzalar chaqmoqdek oniy shu'ladan so'ng paydo bo'lib, zim-ziyo tun qo'yniga g'arq bo'ladi. Hattoki yulduzlar jamoli ham bu oniy latofatni xiralashtirishga ojizdir.

"Mayli, mening mangu zulmat arafasidagi hayotimni ana shu yaltiroq qurtlar bezab tursin, — deb o'yladi Ishaq. — Oldin yetti charog'on lahza, keyin — mangu zimiston baqo olami".

U o'z niyatini amalga oshirish uchun nufuzli serhasham "Atirgul oteli"ni tanladi. Bu otel tepalikda joylashgan bo'lib, tomi qizil cherepitsa bilan yopilgan, devorlari pushti rangga bo'yalgan edi; otelning kottejlari baland markaziy bino atrofini xuddi ochilgan gul barglaridek o'rab olgan ediki, uzoqdan qaragan odamga bu tepalikda chindan ham mahobatli atirgul ochilib turgandek bo'lib ko'rinardi.

Ishaqning kotteji chekkaroqdagi bir do'nglikda bo'lib, uning derazalaridan tepalik yonbag'ridagi yam-yashil o'tloqlar ham, pastda, vodiyan o'tgan temir yo'l ham ko'rinib turardi. Temir yo'lning nariyog'ida to Lonavalagacha cho'zilgan tog' tizmasi tikka qad ko'targan. Temir yo'l o'tloqlar va do'ngliklarni xuddi ilon izi singari oralab o'tarkan, goh ko'zga ko'rinmay qolar, goh yana paydo bo'lib,

vodiy yoqalab ketardi. Lekin bular bari kunduzgi manzara edi. Kechasi esa Ishaq o'z kotteji ayvonida turib, faqat shalola kuyini, o'tib ketayotgan poezd g'ildiraklarining dukur-dukurini, lokomotivning hansirashini va ahyon-ahyonda tevarak-atrofdagi aks sado beruvchi jo'shqin hushtagini eshitardi. Ana shunda zulmat tun unga juda-juda yaqinlashib kelardi. Muhabbat uzoqda, unga boradigan yo'l berk edi. Svetofor chiroqlari xuddi iblisning qon quyilgan ko'zlaridek qizarib porlardi... "O, Jamila, hozir yonimda yo'qligingda, tun go'yo xufiya dahshatlar makonidek, butun hayotim g'ayritabiiy mo'jizadek, jahannam mahsuli bo'lmish hayot yanglig' tuyulmoqda mening ko'zimga. Zero, hayotni muhabbatsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, odamzod muhabbatsiz yashashi mumkin emas! Hamonki bunday hayotni taxayyul qilish ham mushkul ekan, unday hayotdan butkul voz kechgan yaxshi emasmikin! Ha, shunday qilganim yaxshi, Jamila, shu yaxshi, binobarin, men o'lishim kerak..."

Ishaq kottej ayvonidagi shezlongda oyog'ini uzatgancha xayolga cho'mib o'tirarkan, o'lim g'oyatda go'zal, totli intiho bo'lib tuyuldi unga.

Bugun u tushlikka olti xil antiqa taom buyurtirdi; chaynab o'tirgan betelining¹ mazasi hali og'zidan ketmagan edi. Ishaq yoqimli xayolotga g'arq bo'ldi.

O, shunday o'lim topish qanday baxt!

Uning jon taslim qilishga bunday sovuqqonlik bilan jur'at etishi o'zini dildan quvontirdi, u qulayroq joylashib o'tirib, oyog'ini kursi ustiga uzatdi. Shunda uning xotirasida o'z-o'zidan bir deraza ochildi-yu, ko'z oldida Jamilaning Ishaq birinchi marta ko'rganidagi qiyofasi namoyon bo'ldi...

* * *

O'shanda "Nizom" paroxodi Bellard bandargohida, kemalarni ta'mirlaydigan suvsiz dokda turardi. Uni bir necha kundan beri ta'mirlayotgan edilar; yaqin kunlarda bu kema dokni tark etib, dengiz safariga jo'nashi kerak edi.

Ishaq ko'pincha portdagi tamaddixonada o'tirib, dengizchilar yoki sayoq odamlar bilan choyxo'rlik qilar, gurunglashar va ko'pni ko'rgan dengizchilarning olis bandargohlarda, begona mamlakatlarda boshlaridan kechirgan har turli sarguzashtlarini qiziqib tinglardi. Dengizchilarning hikoyalari hech qanday bezaksiz, xolis, ammo xuddi hayot singari haqqoniy bo'lardi; to'g'ri, ularni asar sifatida nashr etib bo'lmasdi, albatta, lekin shunga qaramay, tinglovchi ahli bunday kechinmalarni xotirasida mahkam saqlar va eng dono kitoblarda keltirilgan eng oqilona o'gitlardan ham ortiqroq qadrlardi. Biroq dengizchilar kechmishini ta'riflovchi haqiqat hammavaqt ham libossiz, yalang'och holda bo'lavermasdi — ba'zi paytlarda u hikoyalar shu qadar hashamatli liboslar bilan bezanardiki, beixtiyor "Ming bir kecha"dagi xalifa Horun ar-Rashid ko'z oldingda gavdalanganday bo'lardi. Ba'zida esa, o'sha haqqoniy hikoyani juldur uvadalarga o'rab tasvirlardilarki, bunday voqeani ko'z oldilariga keltirgan har qanday tinglovchi ham ko'z yoshlarini tiya olmay qolardi. Bu jamoada yana juda qo'rqinchli, vahimali hodisalarni ham so'zlardilar; shunda, eshitganlar nahotki shu rost bo'lsa, deb bayonchining ko'ziga shubha bilan baqrayib qolardilar.

Dengizchi dunyosining ko'lami atigi yuz futcha keladigan paluba bilan cheklangan va ayni paytda bu dunyo okean singari had-hududsizdir. Ishaq ko'pdan beri dengizchilar hayoti haqida roman yozishga chog'lanib kelardi-yu, ammo o'zi uchun kerakli mavzuni hech jilovlab ololmayotgan edi; shuning uchun ham Bellard bandargohidagi tamaddixonalariga qatnashni kanda qilmasdi.

U dengizchilardan ancha-muncha tanish orttirdi. Bu tanishuvlar "siz"lashdan boshlanib, "sen"lashga o'tdi...

Shunday qilib, bir kuni Ishaq odmigina bir tamaddixonada atrofiga yig'ilgan dengizchilarga har turli latifalar aytib o'tirganida, kimdir uning orqasiga kelib turganini his etdi. O'girilib, tepasida turgan daroz bo'yli, chuvak yuzli jikkak odamni ko'rdi; uning chakaklari cho'kkan va bo'zargan qoramag'iz yuzida chechak asorati bor edi. U imo bilan Ishaqdan hikoyasini davom ettirishni so'radi. Ishaq yana gapira boshladi. Saldan keyin bu cho'tir odam stul olib, uni yaqinroq surib o'tirdi. Oradan xiyol vaqt o'tmay, Ishaq, aytayotgan latifasi dengizchilarni endi qiziqitirmay qo'yganini sezdi — ularning kulgisi

ancha bosiq, tabassumlari so'niq edi. Mana, Ishoq gapdan to'xtadi, dengizchilar shosha-pisha tarqala boshladilar. Ishoq qotmadan kelgan novcha odam bilan yolg'iz qoldi. Quvnoq ulfatlarning tarqab ketishiga sababchi bo'lgan bu odamga Ishoq o'qrayib qaradi. Cho'tir, qiyofasi, kiyinishi va o'zini tutishiga qaraganda, zobitga o'xshardi. Zobit — hamisha boshqa olam kishisi, dengizchilar olamidan mutlaqo chetda bo'lgan muhit odami. Bir-biriga begona bo'lgan bu ikki olam vakillarining to'qnashuvidan doimo o'rtada o't chaqnay boshlaydi. Ishoq o'z hikoyasi nihoyasida tish g'ijirlaganini aniq eshitgandi. Shuning uchun ham bu daroz zobitga u g'azab bilan qaradi.

— Meni kechiring, — dedi zobit o'zini tanitmay. — Siz bo'lsangiz kerak-a, mashhur yozuvchi Ishoq?

— Ishoqmanmi, cho'ltoqmanmi, to'mtoqmanmi — sizga nima? — dedi Ishoq jahl aralash stolga musht urarkan. — Nega hamma narsaga tumshuq tiqasiz?

Novcha zobit esankirab sal o'zini orqaga tashladi. Biroz muddat ikkovlari jim qolishdi, keyin zobit yana gapira boshladi:

— Iltimos, kechiring meni... Bilasizmi, sizni uchratganimdan suyunib ketuvdim. Mening ismim Mo'ltוניy, "Nizom" paroxodida ikkinchi mexanik bo'lib xizmat qilaman. "Nizom" uch kundan keyin dengiz safariga jo'naydi. Shuning uchun, sizni ko'rgan zahotim, — men bir qarashdayoq tanidim sizni: suratlaringizni gazetalarda ko'rganman, — siz bilan yaqinroq tanishish istagi tug'ildi menda. Shuniychun ham, gapingiz tugashini kutib o'tiruvdim; garchi dengizchilar davrasida bo'lishni jinim yoqtirmasa ham, tishimni tishimga qo'yib bo'shashingizni kutdim... Bildingiz?

Mo'ltוניy sal manqalanib gapirardi, shunga ko'ra "bildingiz" so'zi Ishoqning qulog'iga "bildiz" bo'lib eshitildi. Bu so'z Ishoqqa yoqib qoldi. U jilmaydi. Mo'ltוניy dadillashib, stulini yaqinroq surib o'tirdi va yana gapira boshladi:

— Sizni ertaga kechqurun men bilan kechlik qilgani "Nizom"ga taklif qilsam bo'ladimi? Men sizga kemamizni ko'rsatardim, siz uchun quling o'rgilsin vino ham olib qo'rganman. Siz ichsangiz kerak-a? Ha, hamma yozuvchilar ichishadi, bildiz!

Yana "bildiz"! Ishoq xoxolab kulib yubordi va Mo'ltוניyning qo'lini shunday mahkam siqdiki, u:

— O, kimsan o'zi: yozuvchimisan yo ezuvchimisan? — dedi hayratlanib va bu hazilidan mamnun bo'lib o'zi ham kulib yubordi. — Men senga o'zimning life-storimni so'zlab beraman. Ya'ni o'z hayotimni. Keyin sen uni kitob qilib yozasan. Kelishdikmi? Borasan-a?

— Boraman, — deb rozilik bildirdi Ishoq va ayni paytda, undan qochib qutulish yo'lini o'ylay boshladi.

Lekin Mo'ltוניydan qochib qutulishning imkoni bo'lmadi. U Ishoqni Billard bandargohidagi bojxonaga boshlab bordi va ijozatnoma olib, uni Ishoqqa tutqazdi.

— Ertaga kechqurun roppa-rosa soat oltida shu yerda kutaman. Albatta keling. Uch kundan keyin biz Janubiy Amerikaga jo'naymiz, bildiz?.. Sen nima ichasan, viskimi yo brendimi? Har ehtimolga qarshi, unisiniyam, bunisiniyam topaman. Kemada spirtli ichimliklarni ichish man qilinmagan — xurmachangga siqqancha ichaverasan... Ha, yaxshiyam esimga tushdi. Men hali yana shampän vinosi ham topishim kerak!.. Ha-a... Qaerdan topsam bo'larkin-a?

Ishoq uning cho'zib aytgan "ha-a" so'zini eshitib so'radi:

— Sen mabodo Sind viloyatidan emasmisan?

Mo'ltוניy Ishoqning bu topqirligidan suyunib ketib, og'zini tanobi qochdi.

— To'la ism-sharifing qanday? — yana surishtira boshladi Ishoq.

— Moti Ram Mo'ltוניy.

— Qani, menga ayting-chi, janob Moti Ram Mo'ltוניy, kemada viski va brendi bor ekan, shampän vinosini izlashingizga sabab nima?

— Sabab — xonimlar ham taklif qilingan, — deb javob qildi Mo'ltוניy.

"Xonimlar!" — deb ko'nglidan o'tkazdi Ishoq. U hozir Mo'ltוניy bilan xayrlashgach, ijozatnomani yirtib tashlamog'chi va mehmonga taklif qilinganini unutmog'chi edi, ammo xonimlar daragini eshitib, hujjatni avaylab taxlab cho'ntagiga soldi. Ayollar! Shampän vinosi ichadigan ayollar! Bunaqa xonimlarni u shu paytgacha faqat kitoblarda, ya'ni o'zining va o'zga adiblarning kitoblaridagina

uchratgan edi. Mana, nihoyat, ertaga o'sha xonimlarni u o'z ko'zi bilan ko'radi.

— Lekin albatta, kelgin-a, bilding? — deb yana iltimos qildi Mo'ltoniy.

— Urinib ko'raman, urinib ko'raman, — dedi Ishoq yasama beparvolik bilan. — Ertaga meni avliyo Ksaveriy kolleji professorlari choyga taklif qilishgan, keyin Xitoy elchixonasida hind tasviriy san'ati to'g'risida nutq so'zlashim kerak, kechqurun kinodramaturglar anjumani "Toj"da ziyofat beradi. Qayoqqa borishimni ham bilmay qoldim.

— Yo'q, yo'q! Albatta mening kemamga bor! Bilding!

— Harakat qilaman, og'ayni, urinib ko'raman! — dedi Ishoq mutlaqo loqayd kayfiyatda va xayrlashib jo'nab ketdi.

Ammo ertasi kuni u soat besh yarimdayoq kemaga o'tadigan yo'lakka kelib turgan edi.

* * *

Hozir Ishoq kottej ayvonida shezlongda oyog'ini uzatib, ko'zini yumib yotarkan, Jamila bilan birinchi marta uchrashgani ko'z oldida aniq namoyon bo'ldi...

Ishoq bilan Mo'ltoniy kema palubasida turishardi. Shu payt Kalteks shirkatiga qarashli benzin ombori bilan qop-qora ulkan omborlar orasida, ular ustiga bosh eggan mahobatli kranlar tagida, yo'lakda mo'jazgina yashil avtomobil ko'rindi. U shundoqqina "Nizom" zinasiga kelib to'xtadi. Mashina eshigi ochilib, undan birin-ketin uchta qiz sakrab tushdi. Ular shu zahoti zinadan kema bortiga ko'tarila boshladilar.

Sharq ayoli o'z oyog'ining to'pig'idan yuqoriroq qismini ochib yurishi mumkin yo mumkin emasligini bilolmay, haligacha taraddudlanib kelmoqda. Uning taraddudlanishini, ayniqsa, zinadan ko'tarilayotgan chog'ida kuzatish maroqli. Dastavval u sarisini salgina ko'tarib oladi, keyin birdan uyalib ketib, shosha-pisha etagini tushiradi. Lekin bu alpozda zinadan ko'tarilish ancha mashaqqatli, shunda u yana sarisini ko'tarib ichki yubkasi etagini ochadi, ammo bir qadam yurishga ulgurmay, etagini bosib qoqilib ketadi. Xullas, sari dam ko'tariladi, dam tushiriladi, ayol nima qilishini bilmay, goh xijolat bo'lib jilmayadi, goh cho'g'day qizarib ketadi.

Bunaqa manzara Ishoqning joni-dili edi; uning taxminicha, ayolni bir vaqtning o'zida ham "ha", ham "yo'q" deyishga majbur etuvchi og'ma xislat, ayniqsa, uning zinadan chiqayotgan paytida aniq namoyon bo'lardi.

"Nizom" kemasi zinasidan chiqayotgan qizlar ham aynan shunday vaziyatni boshdan kechirdilar. Ular qiynala-qiynala, nihoyat, zining eng yuqori pog'onasiga ko'tarilishdi, vale oxirgi g'ovni, ya'ni zinadan palubaga sakrab o'tiladigan g'ovni zabt etish uchun ularda endi majol qolmagan edi. Ishoq xonimlarga yordam qo'lini cho'zib, har birini bitta-bittadan palubaga olib o'tdi. Shu zahoti qizlarga jon kirdi va baralla xoxolab kulib yubordilar. Ular xuddi: "Xayriyat-e, bir azob orqada qoldi", demoqchi bo'lganday, gul-gul yashnab kulishdi.

Mo'ltoniy qizlarni tanishtirdi:

— Bu — Jamila... Shakuntala... miss Sanjana...

Jamila — arabcha ism. Shakuntala — hind qizi, Sanjana — fors bo'lsa kerak; lekin uchovlari ham yoshgina, sog'lom, latifa qizlar.

"Bunaqa qizlar yigit qonini jo'sh urdiradi, xuddi to'lin oy balqigan tundek, — deb o'yladi Ishoq. — Bugun rosa miriqib mayxo'rlik qilamiz!"

* * *

Lekin mayxo'rlik uncha o'ngmadi. Vaqtixushlik ham sira qovushmadi. Ikkinchi mexanikning kayutasida uchala qiz torgina divanda siqilishib o'tirisharkan, shampän vinosini ichishganda, xuddi birov ularni zo'rlab achchiq dori ichirayotganday, aftlarini burishtirardilar. Mo'ltoniy ular ro'parasidagi oromkursida faqat suv ichib o'tirdi — ma'lum bo'lishicha, u spirtli ichkilikni mutlaqo og'ziga olmas

ekan.

— O'zim ichmayman, lekin boshqalarni ichkilik bilan mehmon qilishni juda yoqtiraman, bildiz? — deb tushuntirdi u. — Mana, Bebi¹ juda yaxshi ko'radi shampan sharobini, shuning uchun ancha qiynalib bo'lsa ham, uch shisha shampan topib keldim.

U Bebi deb Jamilani aytayotgan edi.

Mo'ltoniy shampan vinosini qanday qiynalib topgani haqida butun ikir-chikirlari bilan mufassal hisobot berdi, so'ng o'zining bir marta Adan qirg'og'ida sal bo'lmasa kemadan qolib ketayozgani to'g'risida rosa rezinka qilib cho'zib hikoya qilib ketdi. Bu nihoyatda zerikarli odmi bir voqea edi. Mo'ltoniy bu "sarguzasht"ini so'zlab bo'lib, o'zining bosh mexanik bilan nizolashib qolgani haqida gapira boshladi. Ular nega kelisha olishmabdi? Bu murossasizlik qanday yuz beribdi? Mo'ltoniyning hikoyasi boshdan-oyoq texnikaviy tafsilot va atamalardan iborat edi, unda "klapan", "tsilindr", "qozon", "bug' bosimi" va hattoki "gravitatsiya" kabi so'zlar shu qadar g'ij-g'ij ediki, Ishoq, endi o'la-o'lgunimcha kema mexanizmlarini yomon ko'rib qolsam kerak, deb o'yladi. Mo'ltoniy esa, hikoya qilishda davom etarkan, qadahdagi suvini ho'plab-ho'plab qo'yar va ikki gapning birida o'sha "bildiz"ni qo'shib qo'yardiki, oxir-oqibatda Ishoq oliy nav shotland viskisi emas, balki ovqatni hazm qildiradigan ma'danli suv ichayotganday his qildi o'zini. Mo'ltoniyning "bildiz" so'zidan jirkangan Ishoqning nafasi qaytib, ko'ngli ayniy boshladi. Lekin, baxtiga, shu asnoda Mo'ltoniy unga osma karavotga chiqib o'tirishni tavsiya qilib qoldi. Ishoq karavotga chiqib o'tirib, oyoqlarini osiltirdi va atrofga ko'z yugurtirdi: uning o'ng tomonida, osma karavot balandligida illyuminator bo'lib, uning tashqarisida yo'g'on bir arqon xuddi dorga ilingan sirtmoqdek tebranib turardi. Chap tomondagi ko'zguda esa, u pastda, divanda siqilishib o'tirgan qizlar aksini ko'rdiki, ayni shu manzara yuragi ziq bo'lgan Ishoqning "dod!" deb yuborishdan asrab qolgan yagona yupanchiq bo'ldi.

* * *

Agar bir ko'rganda oshiq bo'lib qolish rost bo'lsa, Ishoq eng avval Jamilani emas, Shakuntalani birinchi marta ko'rganidayoq yoqtirib qolgandi. Vazmin tabiat va bama'ni chehrali, kamsuxan, tabassumi sipo, baland bo'yli, sarvqomat Shakuntala Ishoqning ko'ziga ma'suma va maftunkor qiz bo'lib ko'ringandi. Sanjanadagi noz-karashmali suyuq qiliqlardan unda asar ham yo'q edi.

Sanjana ulfatlarni gurungga tortishga, ularni kuldirishga jon-jahd bilan urinardi. U Mo'ltoniy aytgan biron gapni ilib olardi-da, uning so'zini bo'lib, o'z kechmishlarini hikoya qilishga shaylanardi, biroq Mo'ltoniy o'zgaralar gapini eshitadiganlardan emas edi! U hech bir odamning gapiga quloq solmay, ming'irlagancha hikoyasini davom ettiraverardi...

Ikki soatlardan keyin kayuta papiros tutunidan shu qadar dimiqib ketdiki, natijada Jamila:

— Kelinglar, ochiq havoga chiqaylik! — deb iltijo qildi. — Bu yerda nafas olib bo'lmay qoldi!

— Mayli, chiqamiz! — dedi Mo'ltoniy uni qo'llab. — Bebining nafasi qaytib ketdi bu yerda.

Ishoq osma karavotdan sakrab tushdi, Mo'ltoniy eshikni ochdi, hammalari palubaga chiqishdi. Shu payt bosh mexanik o'z kayutasi eshigidan mo'ralab, qizlarni zimdan kuzata boshladi. Qizlar bosh mexanik kayutasi yonidan o'tayotganlarida ham, bort chetidagi tutqichga suyanib turganlarida ham o'zlarining zimdan kuzatayotganliklarini unutmagan edilar. Ular go'yo biron noxushlik yuz berishidan cho'chiyotganday, dam-badam nuqul sarilarini tekislashardiki, bu holni ko'rgan Ishoqning nazarida, qizlarning ensalarida ham ko'zlari bor edi go'yo.

Qizlar yuqori palubada, katta-katta ventilyatsiya quvurlari yaqinida turishardi; bu quvurlar mashina bo'limidagi aynigan havoni so'rib olish va u yerga toza havo yuborish uchun xizmat qilardi. Ventilyatorlar muntazam guvillab turardi.

Bosh mexanik o'z kayutasida patefoniga plastinka qo'ydi. Vals kuyini eshitgan Sanjana shu zahoti sabri chidamay, baland poshnalarini temir to'shamali palubaga do'q-do'q urgancha raqs tusha ketdi. Uning bu qiligi Mo'ltoniyning g'ashiga tegdi va bu yerdan ketishni taklif qilmoqchi bo'ldi. Lekin qayoqqa? Kayuta havosi hali tozalanmagan edi.

— Siz kemandi mashina bo'limida hech bo'lganmisiz? — deb so'radi u Ishaqdan.

— Yo'q, hech qachon.

— Men ham ko'rishni xohlayman! — dedi Jamila sevinib ketib.

— Yo'q, Bebi, u yerda hammayoq mazut, moy, sariyig iflos bo'ladi.

— Bo'lsa bo'lar! — dedi Jamila injiqlik qilib. — Men mashinalarni ko'rmoqchiman.

Mo'ltoniy, iloj qancha, degandek qo'llarini yoydi. Jamila xuddi go'dak boladay shirin kuldi va chapak chalib yubordi.

Jamining bo'yi Shakuntala bilan Sanjananikidan sal pastroq edi; garchi uning qaddi-qomati to'lishishga moyildek ko'rinsa ham, bu qiz Ishaqqa bag'oyat yoqimtoy bo'lib ko'rindi. Ayniqsa, uning go'dak bolalardek sho'x kulishi va mashina bo'limini ko'rishga astoydil ishtiyoqi Ishaqni rom qilgan edi.

* * *

Agar palubadagi lyuk oldida turib pastga, kemandi qursog'iga joylashgan mashina bo'limiga qaralsa, u naq do'zax bo'lib ko'rinadi. U yoqdan do'zaxiy jazirama va dim havo tinmay ufurib turardi. Pastda, juda chuqurlikda hammayoq'iga moy surilganidan yaraqlab turuvchi g'oyatda murakkab qop-qora mashinalarning sharpasi ko'zga tashlanadi. U yerdagi qora jomakorlar kiygan olovkorlar palubada turgan odamlarga xuddi mitti qo'g'irchoqlardek bo'lib ko'rinishadi. Mashina bo'limiga tushuvchi aylanma zina bir-biriga chalkashib ketgan turli xil quvurlar va jumboqli mexanizmlar orqasidan o'tgan.

— O, bu yer juda ham issiq ekan, — dedi Ishaq.

— Kayutaning issig'i ham bundan qolishmaydi! — deb e'tiroz bildirdi Shakuntala.

— Qani, tushdik bo'lmasa.

Zina juda tor edi, agar ikkita odam to'qnash kelgudek bo'lsa, bir-birining yonidan zo'rg'a qiynalib o'tardi. Buning ustiga, zina pastga tushgan sari yana ham torayib borardi.

Qizlar pastga ko'z tashlab cho'chib ketishdi va orqalariga tisarilishdi — bunday tor zinadan yakka-yakka bo'lib tushish qo'rqinchli edi. Garchi janob Moti Ram Mo'ltoniy, qizlarni mehmon qilish, shampin vinosi bilan siylash uchun jonini ayamasa ham, ularga o'z kechmishlari haqida maroqlanib hikoya qilishga suyagi yo'q bo'lsa ham, lekin ularga yordam qo'lini cho'zishga mutlaqo jur'at eta olmasdiki, buni Ishaq bir qarashdayoq sezdi. Haqiqatan ham, Mo'ltoniy hammadan keyinda turib olib, xonimlarni zinadan tushishga undar, sarilaringizni temir tutqichga tekkizmang, mazut dog'i yuqishi mumkin, deb ogohlantirardi.

Xo'sh, qizlar nima qilishsin? Qo'llari va sarilarini iflos qilmaslikka urinsinlarmi yo bu noqulay zinadan tushayotganda qoqilib ketib yiqilmaslik tashvishini qilsinlarmi? Boz ustiga, vahimaga tushib, oh-voh qilishlari ham kerak bo'ladi hali! Tag'in, hammasi birvarakayiga! Yo'q, bu sira mumkin emas!

Umuman olganda, mumkin. Bu qizlarning har bittasi zinadan hech qiynalmay chopib tushishi va shunday osonlik bilan yuqoriga chopib chiqishi hech gapmas. Navnihol, kuchli, sog'lom qizlar uchun buning hech qiyin yeri yo'q, lekin axir o'zlarining nimalarga qodir ekanliklarini erkaklarga namoyish qilinsa, uyat bo'lmaydimi? Axir sharmandalik-ku, bu! Qolaversa, qizlarning bunaqa qiligi erkaklarga ham yoqmaydi... Unda qanday tushishsin zinadan? Xonimlar taraddudda turib qolishdi. Shunda Ishaq Sanjanaga qo'lini uzatib, dedi:

— Ijzatingiz bilan, sizga yordamlashay!

Sanjana dam oh-voh qilib, dam chiyillab, zinaning birinchi pog'onasiga qadam qo'ydi. Shakuntala bilan Jamila unga ergashdilar. Ular orqasidan Mo'ltoniy pillapoyaga qadam qo'ydi. U Ishaqning Sanjanani qo'ltiqlab olganini ko'rib, qattiq xijolat bo'ldi va go'yo burnini artmoqchi bo'lganday, cho'ntagidan ro'molchasini olib, uyalganidan cho'g'day qizargan yuzini to'sdi. Pastda zina toraya boshlagan yerda Ishaq har bitta qizni birin-ketin belidan quchib, uchoviga ham ko'maklashdi. Bu hol boyagina birgalikda shampin vinosi ichgan qizlar bilan o'zi o'rtasida beixtiyor g'alati yaqinlik tuyg'usini

uyg'otdi. Bunday tuyg'u uchala qizda ham (lekin har birida o'ziga xos tarzda) vujudga kelgan edi. Qizlarning ko'zlarida qandaydir ajib uchqunlar chaqnadi: boya yuqorida ichilgan shampan vinosi faqat endi o'z ta'sirini ko'rsata boshlagandi.

Nihoyat, zinaning oxiriga yetishdi. Endi qizlar ko'mir o'rasi yonida turib kiyimlariga oro bera boshladilar; shu payt Jamila birdan chinqirib yubordi — egnidagi qirmizi harir sarisining beliga yaqin yerida uchta barmoq izi yaqqol ko'zga tashlanib turardi. Bu — Mo'ltoniyning "tutqichlarni ushlamanglar", deb bergan maslahatiga parvo qilmagan Ishoqning barmoq izi edi — mana oqibat. Jamilaning chinqirig'idan cho'chib ketgan Shakuntala bilan Sanjana ham shosha-pisha o'z liboslarini ko'zdan kechira boshlashdi: ular ham sarilarining bellariga yaqin yerida xuddi shunday dog' paydo bo'lganini ko'rishdi.

Ishoq qotib-qotib kular, qizlar achchig'lanib uni koyishardi. Lekin u uzr so'rash o'rniga hamon xandon tashlab kulishdan to'xtamasdi.

Mo'ltoniy jiddiy tus olib, qizlarning mashina bo'limiga tushishlariga avvaldan qarshi bo'lganini aytdi. So'ng tutqichlarda mazut yuqi bo'lgani uchun, kemandagi butun komanda a'zolari nomidan kechirim so'radi va nihoyat, bu ko'ngilsiz holni bartaraf qilmoqchi bo'lganday hamda go'yo shu bugundan boshlab iste'foga chiqmoqchi va aynan shu qizlarni ikkinchi mexanik lavozimiga tayinlamoqchi bo'lganday, bu yerdagi mashinalar haqida mufassal ma'lumot bera boshladi. Jamila uning gaplarini diqqat bilan eshitardi. Sanjana og'zini katta ochib homuza tortdi va Ishoqni qo'litiqlab olib, goh u, goh bu mexanizm haqida so'ray boshladi.

Bu qizning kutilmaganda texnika uskunalariga qiziqishi Ishoqni jamoadan uzoqroqqa olib ketish uchun bir bahona edi, xolos; ular ko'mir o'rasining narigi chetiga borishdi; bu yerda barometr va termometrlarga o'xshab ketuvchi uskunalarining boshqaruvi joylashgan va ularga pastdan kelgan mis quvurlar ulangan edi. Boshqaruvidagi qizil va yashil lampochkalar goh yonib, goh o'chib turardi.

— Bu nima?.. Mana bu-chi? — deb ustma-ust savol berardi Sanjana.

— Ie, men qayoqdan bilay? — deb javob qilardi unga har gal Ishoq. — Mo'ltoniydan so'rang.

— U zeriktiradi odamni. Men kemaga faqat shampan ichgani keluvdim. Keyin, ilgari hech ham hech bir kemaga chiqmaganman.

Bu yerga Shakuntala keldi, Sanjana Ishoqning qo'lini qo'yib yubordi.

Shakuntala yaraqlab turgan uskunalarini diqqat bilan ko'zdan kechirarkan, bitta murvatni ko'rsatib so'radi:

— Bu nima?

Ishoq Shakuntalaga boshdan-oyoq razm solib chiqdi. Bu baland bo'yli, sarvqomat, xuddi sayqal berilgan nafis haykaldek go'zal qiz shundoqqina yonginasida turardiki, Ishoq Sanjanani ham, butun borliq olamni ham, o'zining qaerda va nima qilib turganini ham bir lahzaga unutib qo'ydi.

— Bu termometrning vazifasi nima? — Shakuntala Ishoqqa taajjub bilan boqarkan, savolini takrorladi.

— O, bilasizmi, — dedi Ishoq nihoyat savolga javob topib, — bu asbob shampan vinosining qay miqdorda ichilganini ko'rsatib beradi.

— Bu-chi? — jilmayib turib so'radi Shakuntala boshqa uskunani ko'rsatarkan va ayni chog'da Ishoqning ko'ziga tikilib qararkan; uning bu sehrli nigohidan yigitning ko'zi tinib, boshi aylanib ketdi.

— Bumi?.. Bu sizning yana qancha ichishingiz mumkinligini ko'rsatib beradi.

— Qizil lampochka-chi? — so'radi Shakuntala deyarli pichirlab. Shunda Ishoqning yanoqlariga qizning nafasi ufura boshladi.

— Bu xavf-xatar darakchisi... Keragidan ortiq ichganlar uchun.

— Qanaqa xavf-xatar?

Shakuntala Ishoqqa deyarli yopishgudek yaqinlashgan edi. Ishoq javob qaytarish uchun endi og'iz juftlagan ham edi, Sanjana uning qo'lidan ushlab olib shang'illab so'radi:

— Ayting-chi, mana bu qanaqa asbob?

— Bu belingizga qo'yilgan barmoqlar bosimini aniqlovchi indikator! — deb Ishoq javob qilarkan,

ko'zlarida sho'x jilva uchqunlari chaqnadi.

Qizlar xoxolab kulib yuborishdi. Ularning oldiga yugurib kelgan Jamila qiziqsinib so'radi:

— Nima gap? Nima bo'ldi o'zi? Mengayam aytinglar.

— Aytarli hech nima bo'lgani yo'q, — javob qildi Ishoq. — Shunchaki, qizlar mendan bug' bosimi haqida so'rashuvdi. Bor gap shu.

— Bug' bosimimi? — dedi bu yerga yetib kelgan Mo'ltoniy javob berishga shaylanib. — Bug' bosimi atmosfera bosimidan farq qiladi. Agar gazning miqdori...

— Yuringlar, yuqoriga chiqamiz! — dedi Mo'ltoniydan cho'chib ketgan Jamila uning so'zini bo'lib.

* * *

Hammalari palubaga ko'tarilib, yana kayutaga yig'ilishdi, vaqtixushlik tungi soat o'n birgacha davom etdi. Qizlar yana ikki shisha shampan vinosini ichib tugatishdi, lekin ularda hech qanday sezilarli o'zgarish yuz bermadi. Ishoq bir shisha viskining uch choragini kemtik qilgan bo'lsa ham, kayfi kesilib, endi yana hushyor tortdi. Butun oqshom faqat suv ichib o'tirgan Mo'ltoniygina chinakam sarmast odamga o'xshardi. Uning ikki yuzi loladek qizarib ketdi, ko'zlarida xatarli chaqin chaqdi va Jamilaga shunday tikilib qaradiki, niyati nima ekanligini: uni quchib bag'riga bosmoqchimi yo g'ajib tilka-tilka qilib tashlamoqchimi — bilib bo'lmasdi. Uning gapidan ma'lum bo'lishicha, "Nizom" uch kundan keyin dengiz safariga chiqarkan, demak, Mo'ltoniy Jamila bilan kamida yarim yilga xayrlashadi. Yarim yilgacha u Bebisini ko'rmaydi! Mo'ltoniy shuni o'ylarkan, bu judolikdan esi og'ib qolayozdi.

Soat o'n birlarga yaqin Mo'ltoniy bilan Jamila kayutadan chiqishdi, lekin bir necha daqiqa o'tar-o'tmas yana qaytib kirishdi. Bir ozdan so'ng Mo'ltoniy o'rnidan turdi.

— Hademay soat o'n bir bo'ladi, — dedi u. — Vaqt o'n birdan oshganda begonalarining kemada qolishi man etiladi. Ishoq, sen Bebini uyiga kuzatib qo'ya olmaysanmi? O'zim ham kuzatib qo'ysam bo'lardi-yu, lekin soat o'n birdan boshlab vaxtada turishim, ya'ni navbatchilik qilishim lozim. Y am very grateful¹, bilding?

Ishoq hamma gapga tushungandi. U Mo'ltoniyning qo'lini mahkam siqdi va xayrlasharkan, olti oydan keyin uning life-storysini albatta eshitishga so'z berdi.

— Keyin uni kitob qilib yozasan-a?

— Albatta, yozaman.

— Mening hayotim juda murakkab.

— Ha, shunaqaga o'xshaydi.

— Sen hammasini batafsil yozasan.

— Yozaman, albatta.

— Good bye², Bebi!

— Good bye, Mo'ltoniy! — Jamilaning ovozi ham nozlanish, ham taqdirga tan berish ohangi yangradi...

Shakuntalaning "morris" rusumli yashil mashinasi portdagi labirintnamo qing'ir-qiyshiq yo'llardan chiqib olgach, bu paytda huvillab qolgan katta ko'chalardan o'qday uchib ketdi. Qizlarning yana odatiy xushchaqchaqligi boshlandi, ular sho'x-sho'x kulishar, baralla qo'shiq aytishardi. Ishoq orqa o'rindiqda, ikki yog'idan pinjiga suqilib kirib olishgan Jamila bilan Sanjana o'rtasida o'tirardi. Shakuntala esa uning tizzasidan joy olgandi. Uchala qiz anchagina salmoqli edi, albatta, lekin shunday damlar bo'ladiki, ayol kishining vazni butkul sezilmaydi, u vaznsizdek bo'lib tuyuladi, vaholanki, tabiatda mavjud bo'lgan jismlarning bari o'z vazniga egadir. Buni fan isbotlab bergan. To'g'ri, ayol kishi ishtirok etgan sharoitlarda fan zaiflik qilgan paytlar ham bo'lgan. "Chamasi, bunga sabab — ayol o'zi alohida bir fandır", — deb Ishoq o'z xulosasini dilida donishmandona qayd qildi.

— Eringiz nima ish bilan shug'ullanadi? — so'radi u Shakuntaladan, shunda Shakuntala birdan uning quchog'idan otilib chiqdi, lekin zum o'tmay, uning tizzasiga yana ham joylashibroq o'tirib oldi.

— U stenografist.

— Qarang-a, eri stenografist bo'lgan ayolning ham o'z shaxsiy "morris" mashinasi bo'larkanda-a?
— yana qiziqsinib so'radi Ishaq.

— Bombayda, — deb gapga aralashdi Sanjana, — ko'hlikkina ayol, agar xohlasa, odob saqlagan holda, hamisha o'ziga er topishi mumkin; bundan tashqari, agar u yaxshi yashash yo'lini bilsa, shafolat qiluvchi o'z homiysiga ham ega bo'lishi mumkin; o'sha homiy uni yuksak martabali jamoa davrasiga olib kira oladi. Shakuntalaning homiysi — to'qimachilik fabrikasining xo'jayini.

— Yana, bizning Shakuntala besh bolaning onasi, — nazokat bilan qo'shib qo'ydi Jamila.

Ishaqning tizzalari birdan chidab bo'lmaydigan darajada zirqirab og'riy boshladi — nazarida, Shakuntala bilan uning beshta bolasidan tashqari, yana uning eri bilan to'qimachilik fabrikasining xo'ppa semiz xo'jayini ham butun salmog'i bilan uni anjir qilib eza boshlagandi. O, hozirgina qushday yengil edi-ku, bu ayollar, axir qay go'rdan paydo bo'ldi bu zil-zambil vazn! Vo ajab!

— Malohatli xonimlar, menga rahm qiling, — deya yolibordi Ishaq, — bu alpozda hozir nafasim qaytib o'lib qolishim mumkin sizlarning og'ushingizda! Shakuntala, malikam, siz bir zungina o'rindiqqa o'tib o'tirsangiz-u, men sizning tizzangizdan joy olsam, ko'p ajoyib ish bo'lardi-da!

— Voy, shunaqayam beadab bo'ladimi odam degan! — dedi Shakuntala g'ijjinib.

Vaholanki bu manzara Jamila bilan Sanjananing kulgisini qistatdi.

— Chamamda, — deb Sanjana kulgi aralash luqma tashladi, — bechora yigit, tizzasiga Shakuntalaning beshchala bolasi kelib o'tirganday his qildi-yov o'zini.

Bu qochiriq Shakuntalani tamoman qahrini qaynatdi. U mashinani to'xtatishni buyurib, old o'rindiqqa o'tib oldi. Shu zahoti Sanjana uning o'rnini egalladi, ya'ni Ishaqning tizzasiga o'tirib oldi.

— Xo'sh, muhtarama begoyimning "morris"lari qaerda? — so'radi undan Ishaq.

— Mening mashinam yo'q! — dedi Sanjana viqor bilan. — Ammo otamning mashinasi bor.

— Bilsam bo'ladimi: otangiz qaerda ishlaydi, shuningdek, begona erkakning tizzasida o'tirishingizga otangiz izn berganmi sizga?

— Yo'q, o'zimga o'zim izn berganman. Bombeydan qirq milya narida otamning fermasi bor. U o'sha yerda yashaydi. U yerda bizning gulxonamiz, polizlarimiz, sholipoyamiz bor. Bu yil dekabr oyida men uzoq bir qarindoshimizga turmushga chiqaman.

— Xo'sh, ungacha-chi?

— Ungacha men hayotni kuzatmoqchiman.

Bir necha daqiqadan keyin qandaydir badbo'y hid Ishaqning dimog'iga urila boshlagandi. Lekin u bu hidning kimdan kelayotganini bilolmay garang edi. U hammayoqni iskab-iskab, axiri bu Sanjananing hidi ekanligini aniqladi.

— Nima, terlaydigan kasalingiz bormi? — so'radi u andisha qilib o'tirmay.

Endi jahl qilish navbati Sanjanaga kelgandi, lekin u shu zahoti o'zini yana qo'lga oldi.

— Ha, shunaqaroq, — dedi Sanjana beparvo kayfiyatda, — shuning uchun ham qarindoshga erga tegmoqchi emasman. Biz forsiylar¹ nuqul bir-birimiz bilan qarindosh tutinamiz, natijada hammamiz terlash dardiga muhtalo bo'lganmiz! Menga hech nima, hatto hidi juda o'tkir atirlar ham sira yordam bermayapti. Bugun ham hammayog'imga rosa ko'p atir sepgandim, mana oqibat... — shunday deb u o'rindiqqa o'tib o'tirdi.

Shakuntala jilmayib qo'ydi.

Shu choqqacha churq etmay o'tirgan Jamila birdan piqillab yig'lay boshladi.

— Nima bo'ldi sizga? — so'radi hayron qolgan Ishaq.

— Mo'ltoniy esimga tushdi, akajonim Mo'ltoniy...

— Axir u bilan bo'lganingizda yuragingiz siqilgandi-ku! Har holda menga shunday tuyulgandi.

— Bu mutlaqo boshqa masala! — deb Jamila izoh bera boshladi. — Akam yonimda bo'lganida uni ko'rgani ko'zim yo'q, lekin bir yoqqa ketgudek bo'lsa, darrov sog'ina boshlayman. Yo'q, rost, akajonim Mo'ltoniy juda yaxshi odam! Bilasizmi, u menga har oy o'zining butun maoshini yuborib turadi.

— U haqiqatan ham akangizmi?

— U men bilan aka tutingan. Meni chin dildan yaxshi ko'radi, lekin... lekin menga qo'lining uchini tekkizishga ham jur'at etolmaydi — juda tortinchoq.

— Qimmatli akajoningizning xatosi aynan shundadir, balki?

— Yo'q, yo'q! Men undan judayam hazar qilaman, mabodo menga qo'l uchini tekkizgudek bo'lsa, dod solib chinqirib yuborishim aniq.

— Hamonki yomon ko'rgan odamingiz jo'nab ketayotgan ekan, nega yig'laysiz?

— O'zim ham bilmayman. Akajonimning meni jon-dildan yaxshi ko'rishini o'ylasam, ko'zlarim yoshlanaveradi, lekin xunuk basharasiga ko'zim tushdi deguncha — o'zimni kulgidan to'xtatolmayman.

— Alomat ayol ekansiz! — degan xulosaga keldi Ishaq.

— Nima qilay, shunaqa alomatman.

Jamilarning g'ilt-g'ilt yosh ko'zlari jilmaydi va yirik-yirik yosh tomchilari misoli marvarid donalaridek yonoqlaridan dumalab tusha boshladi. Ishaq yonidan shohi dastro'mol chiqarib, xuddi sochilib ketgan dur donalarini yig'ib olmoqchi bo'lganday, Jamilarning ko'zlarini ohista artirdi.

Ular Jamilarning mahallasi Mujgaon Kortga yaqin kelib qolgan edilar.

Jamilarning uyi ham uning toifasidagi hamma qizlarning uyi singari ekan. Bunday uyga qarab, uning sohibasi qanday ayol ekanligini aniqlasa bo'ladi, shuningdek, ko'pincha biron odamga qarab turib, u istiqomat qilayotgan uyni aniq tasavvur qilish ham mumkin. Lekin ba'zida shunday ham bo'ladiki, uy va unda yashovchilar o'z fe'l-atvorlari hamda zohiriy ko'rinishlari bilan bir-birlaridan mutlaqo tafovut qiladilar. Bunday chog'da uy ham, unda istiqomat qiluvchilar ham noxush kayfiyatda bo'lishadi — qayoqqa qarama, hamma yerda bezovtalik, besaranjomlik. Yana shunday paytlar ham bo'ladiki, xonadon sohiblari o'z maskanlari bilan xuddi tug'ishganlarday tutinib ketishadi, oqibat, xonadon qaerda tugab, uning sohiblari qaerdan boshlanishini aniqlash mushkul bo'lib qoladi.

Jamilarning xonadoni, aslida uning ko'zgidagi aksi edi, Jamila esa o'z xonadonining ulug'vor timsoli edi.

Bu xonadon ichiga hammayog'i qalin pechak bilan o'ralgan ayvondan kirilardi; pechakning to'q-sariq gullari bu yerga qadam ranjida qilgan har bir kimsani kuzatmoqchi bo'lganday, sinchkov ko'zlarini katta-katta ochib turardi. Ayvonga gilam to'shalgan edi. Undagi bir eshikdan xobxonaga, ikkinchi eshikdan mehmonxonaga kirilardi. Mehmonxonada ham ikkita eshik bo'lib, biridan xobxonaga, ikkinchisidan Jamilani go'daklik chog'idan tarbiyalab o'stirgan xolasining xonasiga kirish mumkin edi. Xobxonada esa uchta eshik bor edi; bu eshiklardan ayvonga, mehmonxonaga va orqa tomondagi balkon sahniga chiqilardi; balkondan oshxonaga va vannaxonaga o'tish mumkin edi. U yerda yana bir eshik bor edi — u uy xodimalari uchun... yo xufiya do'st uchun mo'ljallangandi. Ishaq xonama-xona tentib yurarkan, Jamilarning qalbiga kiradigan eshiklar ham shunaqa ko'p bo'lsa kerak, deb o'yladi...

Ayvonga qadam qo'yilgan zahoti oyoq tovushi so'nardi — yerga to'shalgan qalin gilam oyoq tovushini ham, ko'cha changini ham yutib yuborardi. Mehmonxona derazalariga qo'shqavat pardalar osilgan; xona abajurlar ostidagi chiroqlarning mayin nuri bilan xira yoritilgan, bu ham yetmaganday, har bitta abajur ustiga yana to'r hoshiyali shohi ro'mollar yopilganki, ular xonani nimqorong'i holatda saqlar va uy sohibasining andak pardoziy yuzini yanada jozibaliroq qilib ko'rsatardi. Mehmonxonaning sirtqi devoriga, ayvon ostonasining shundoqqina ro'parasiga qip-yalang'och ayolning mutaassir surati osilgandi — u Amerikada chiqadigan suratli jurnaldan qirqib olingan bo'lsa kerak. Bunday "durдона" rasmlar mehmonxonani ham bezab turardi. O, Amerika, azizim mening! Sen uzoqdan turib bizga "yordam" qo'lingni cho'zasan. O, xilvat ko'chalarining qurboni bo'lay, Amerika! Bamisli zilol chashma suvidek ma'suma bo'lib yaralgan ayollarning badanlari bilan savdo qiluvchi Garlem va Chikagodagi islovatxonalarining qurboni bo'lay! O'sha nafis badanlarni suratga oluvchi va chop etuvchi qorong'u fotografiya ustaxonalarining va charog'on bosmaxonalarining qurboni bo'lay! Yangi bosilib chiqqan jurnallarini dunyoning barcha go'shalariga yashin tezligida olib borib tarqatuvchi uchqur samolyotlarning qurboni bo'lay! O, Amerika, boshloqlari tiqmachiq zarrin

bug'doyzorlar mamlakati, Avraam Linkoln konstitutsiyasi mamlakati, shoir Uolt Uitmen vatani! O, bizni qurol-yaroqlar bilan ta'minlovchi, yurtimizda harbiy bazalar quruvchi, bizga texnikaviy yordam ko'rsatuvchi, mana, endi esa, biz uchun yalang'och ayollarni ham olib kelishga bosh-qosh bo'layotgan mamlakat! Sening bu "marhamatlaring"ni qadrlamaganlar, filhaqiqat, noshukur bandalardir!..

Dastlabki daqiqalarda Ishoq bu behisob okeanorti "tuhfa"laridan nafasi qaytib bo'g'ilayotganday his qildi o'zini, lekin keyin, hind jamoatchiligining Amerika yordamiga bo'lgan munosabatini ("yordam"ni qabul qilishini, ammo minnatdorlik izhor etmasligini) ma'qulladi-da, divanga borib o'tirdi. Shakuntala bilan Sanjana ro'paradagi keng divandan joy olishdi. Jamila oromkursiga o'tirdi. Xona sahniga kattakon gilam to'shalgan edi. Devor yonida radiola turardi.

Jamila oromkursiga suyandi va kerishmoqchi bo'lganday, qo'llarini ko'tarib boshi ortiga uzatdi, so'ng ikkala qo'lini tizzasiga "tap" etib tashlab, go'yo hozirgina qandaydir mash'um halokatdan jon saqlab qolganday, yengil tortib chuqur tin oldi.

Ishoq qizlar bilan xayrlashib ketishga chog'langandi, shu payt birdan Sanjana qo'lini divan orqasiga uzatib bir shisha viski oldi va shishani uch burchak stolchaga tantanavor sur'atda qo'yib, sho'x ohangda dedi:

— Mana endi rostakamiga vaqtixushlik qilamiz!

Qadahlar to'ldirildi.

Jamila o'z qadahini bir ko'tarishda katta-katta ho'plab ichib yubordi, keyin kutilmaganda oromkursidan shartta turib, radiola oldiga bordi-da, plastinka qo'ydi. Rok-n-rol sadosi yangradi. Jamila raqs tusha boshladi. Ishoq uning raqsini huzur qilib kuzatarkan, Jamilaning mo'jizavash, go'zal, navniholdek egiluvchan qomatidagi har bitta imo-ishora naqadar ayolona maftunkor va ayni chog'da g'oyat xatarli ekanini faqat endigina fahmladi. Jamila raqs tusharkan, soddagina jilmayar, uning xiyol solingan qovoqlari va nafis dudoqlari kishini o'ziga rom qilardi.

Har xil mazmunda raqs tushish mumkin. Shunday raqslar bo'ladiki, unda osmon bag'rini ochadi, ko'm-ko'k dalalar chamanday yashnaydi, raqqosaning tabassumidan ochilgan tishlari eng sara guruch donalaridek yaraqlaydi va uning peshonasida reza-reza marvarid — ter tomchilari paydo bo'ladi. Boshqa bir xil raqslarda qushlarning xonishi, hovuzga oqib tushayotgan suvning shildirashi eshitiladi... ana shunda muhabbat abrlariga burkangan ikkita qutbiy ibtido osmon-falakka parvoz qilishga shaylanganday, hayotning ham, olamning ham eng maxfiy sarhadlariga yetmoqchi bo'lganday ko'rinadilar. Shunday raqslar bo'ladiki, ularda xalq iqboli tarannum etiladi va uning butun tarixi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Ba'zi chog'da xalq madaniyatining yam-yashil hosildor novdalari inson qalbini o'z soyasi panasiga olganday bo'ladi, shunda odamzot xuddi uning buyukligiga shahodat beruvchi muqaddas xilqatga sig'inganday bu raqs qarshisida tiz cho'kadi.

Yana shunday raqslar ham borki, undagi har bir harakat: "Ol, meni, o, olaqol meni!" deb zorlanadi. Raqqosa vujudida ro'y bergan har bir imo-ishora: "O, menga qara, qanday latofatliman!" — deb da'vat etayotganday bo'ladi. Raqqosaning chirpirak bo'lib aylanishi esa: "Meni quchog'ingga ol, bag'ringga bos! Qani, kelaqol, men og'ushingga kirib seni yutaman, sen mening quchog'imda hirsingni qondirasan!" — deydi.

Ishoq Jamila raqsining ma'nosini tushunardi, shunday bo'lsa ham, u ko'zini raqqosa qizdan hech uza olmadi. U go'yo Jamila bilan gir-gir aylanib raqs tushayotganday va bu raqs girdobida uzoq-uzoqlarga uchib ketayotganday his qildi o'zini. Uning miyasi qobig'i ostida nimadir biqirlab qaynab tug'yon ko'tara boshladi, ana shunda, nihoyat, Ishoq o'z vujudida vulqon lavasi singari hech tushovlab bo'lmaydigan g'ayritarixiy yovvoyi maxluq uyg'onganini his qildi. U o'zining nima qilayotganini bilmay, divandan turib ketdi... Jamila raqs tusha-tusha shartta ayvonga chiqdi, Ishoq uning orqasidan ergashdi, Jamila unga tutqich bermay, mehmonxona bo'sag'asidan hatlab o'tdi... Ishoq bu qizga go'yo ko'rinmas zanjir bilan bog'langanday, orqasidan ergashib boraverdi... Mana, tungi chiroqning g'ira-shira yorug'ida xobxonadagi ikkita karavot, Jamilaning yarim ochiq lablari, qiya ochilib qolgan shkafdagi bir muncha bejirim sari, yubka va siynabandlar ko'rindi. Jamila nazokat ila dik-dik sakragancha, yana mehmonxonaga kirib bordi va raqs tushishda davom etarkan, Ishoqni

divanga tortdi. Musiqa birdan to'xtadi va qiz ohista chinqirib, Ishoqning pinjiga kirdi. Ishoq uning lablarini topib, bo'sa ola boshladi.

U butkul g'arq bo'ldi. Erib ketdi. G'oyib bo'ldi. Endi u yo'q edi, Jamila ham yo'q edi. Endi hech kim qolmagandi bu yorug' dunyoda. Shu payt Ishoq qo'lining qattiq og'rganidan hushiga keldi. Sanjananing tirnoqlari uning qo'lini tirnayotgandi.

— O, bu zabardast qo'llar! — deya pichirlardi u gijir tishlar orasidan, — Voy, biram kuchli, biram mushakdorki!..

Sanjananing ko'zlari deyarli yumuq, u og'ir-og'ir va entika-entika nafas olardi.

— Bo'yning juda baquvvat ekan! — deb g'o'ldirardi Jamila kafti bilan Ishoqning bo'ynini silarkan. — Naq buqaday! Sen mening buqachamsan!

Shu choqqacha mulohazali va vazmin tabiatli bo'lib ko'ringan Shakuntala endi o'zini Ishoqning ustiga tashlab, uning ko'ylagi yoqasini chok qildi va yuzini yigitning ko'ksiga bosganча oh urib ingray boshladi.

Bu jirkanchlikka chidolmagan Ishoq baqirib yubordi va hammayog'ini o'rab olgan ayollarni qo'li bilan itarib, oyog'i bilan tepib, ularning iskanja — og'ushidan ayvonga o'qday otilib chiqib ketdi. Xonadagi qizlar xuddi telba bo'lib qolishganday, jazavaga tushib nuqul chinqirardilar, lekin Ishoq ularning zoriga quloq solmadi. U ayvon eshigini shaxt tortib ochdi, xuddi mast odamdek gendiraklab hovliga tushdi, go'yo orqasidan bir gala bo'ri quvlayotganday ko'chaga otilib chiqdi-da, yugurgancha vodoprovod jo'mragi oldiga bordi. U jo'mrakni burab, boshini muzdek zilol suvga tutdi. Boshiga quyilayotgan suv ter bosgan yuzini yuvib o'tib, ko'ylagi yoqasi ostiga kirib borar va cho'g'dek qizigan ko'ksiga xush yoquvchi sovuqlik purkardi. Ishoq asta-sekin o'ziga kela boshladi...

— Ey suv! Ey mening bahri dilimni ochuvchi eng pokiza, eng bebaho suv! Sen obirahmatsan! Sen eng tabarruk obihayotsan! Odamlar bir-birlariga ezgulik tilaganlarida, sening nomingni tilga olishib: "Suvday serob bo'ling!" — deya duoi xayr qilurlar. Yo'q, sen vino emassan, sen tabarruk suvsan, sen hattoki quturgan vulqonlar taftini ham sovutishga qodirsan. Sening sharofating bilan eng otashin ehtiroslar kukuni ostidan yangi hayot kurtaklari nish urib chiqa boshlaydi. Ey musaffo suv, sen tamaddun, sobitlik va zakovatning eng ko'hna, eng sodiq do'stisan!

* * *

Nihoyat, Ishoq o'z uyiga yetib bordi va boshini kaftlari orasiga olgancha, iztirobli o'yga tolib, karavotida uzoq vaqt qimir etmay o'tirdi.

U sirti yupqagina qobiq bilan to'silgan, tub qa'rida ming milya chuqurlikda otash magma mudom qaynab jo'sh urib turgan kurrai zamin haqida o'ylardi. Olovli magma — har qanday hayotning kushandasi. Lekin yer yuzi qobig'i qanchalik yupqa bo'lmasin, magma otashining otilib chiqishiga yo'l qo'ymaydi; buning samarasi o'laroq, odamzot ana shu yupqa qatlam ustida ming-ming yillar davomida o'z mehnati sharofati ila hayotni davom ettirib kelarkan, tamaddunni ravnaq toptirib, yerlarni haydab, hosil undirib, kanallar qazib farovonlikka erishdi. Farovonlik shaharlarni obod qildi, obodonlik elektr quvvatini kashf etdi, elektr quvvati eng nafis shohi matolar to'qiy boshladi, matolar hayotga go'zallik olib kirdi. Lekin, e voh, bu go'zallikning yupqa qobig'i ostida qanday maraz, qanday mudhish kuchlar yashirinib yotibdi! Agar bu laqqa cho'g' lava uyg'onsa va yer sahniga chiqish uchun o'ziga yo'l topib, dahshatli dag'dag'a bilan otilib chiqquday bo'lsa, ne-ne vayronalar, zilzilalarni yuzaga keltiradi! Butun-butun qishloqlar yer yuzidan g'oyib bo'ladi, ekinzorlar ko'kka sovurilib, kulga aylanadi, yirik shaharlardan faqat xarobazorlar qoladi, tamaddun mahv bo'ladi, hayot tugaydi...

Issiq yer kurrasi haqida bosh qotirarkan, ayni chog'da odamzot qismati to'g'risida ham o'ylay boshlaydi, zero odam ham ana shu yer kurrasiga o'xshaydi, uning vujudida ham ehtiroslar xuddi otash lava singari alanga oladi. Hayotiy taraqqiyot ming yillar mobaynida insonni bugungi holatiga olib keldi: uning tiyiqsiz his-tuyg'ulari, ehtiroslari, madaniyat deb atalmish qobiq ostiga yashiringan. Illo bu qobiq nihoyatda omonatdir, unda darz ketgan yerlar bor, junbushga kelgan darg'azab lava ana shu tirqishlardan otilib chiqishi mumkin. Shunga qaramay, odamzotni hizf qiluvchi qandaydir to'siq

borki, u ana shu muhofiz to'siq tufayli yashab kelmoqda. Ming yillar davomida tinmay mehnat qilib kelayotgan insonning qoni va to'kkan terlari o'zaro bir-biriga qapishib, bu qobiq ostida turli qatlamlarni — tamaddun go'zalligini, madaniyat nafosatini, shaxsning jamoa davrasidagi mavqeini hamda tarixiy qonunlarni idrok qilishdek qatlamlarni bunyod etdi. Ishoq bu mo'rt qobiqning inson hayoti uchun, uning istiqboli uchun, uning mudom olg'a intilishi uchun qanchalik muhim ahamiyatga ega ekanligini faqat bugun anglab yetdi.

— E, yo'q, — derdi u o'ziga o'zi hayratdan boshini qo'llari bilan mahkam changallaganicha, — boshqa hech ham bormayman unikiga!

Lekin ertasi kuni u Jamilanikiga yana bordi.

* * *

Ishoq yana Jamilanikiga nega ketayotganini anglashga urinib, azza-bazza bosh qotirgani bilan hech bir to'xtamga kelolmadi. Nimasi bor o'zi bu qizning, u nimasi bilan Ishoqni misli ohanrabodek o'ziga tortmoqda? — u to Jamilanikiga kirib borguncha faqat shu haqda o'yladi. Oh, koshkiydi buning sababini tushuna olsa! Vale, ayting-chi, kim va qachon bu muhabbat jumbog'ini yechish sharafiga muyassar bo'lgan? Nega axir odam farishta va ma'buda xilqatlar yonidan beparvo o'tib, zino botqog'iga botgan ayolga qo'ngil qo'yarkin? Biz hech qachon ezgu fazilatlar sohibasi bo'lmish ayolga ko'ngil qo'ymaymiz. Ahli shuaroni hisobga olmaganda, yana kim ham Ranjha¹ ning boshi kal, Julettaning bir ko'zi ikkinchisidan kichikroq bo'lgan deb qat'iy ishonch bilan ayta oladi? Yo bo'lmasa, Sohni² ning nozik qo'llari xiyla dag'al bo'lganini, Majnunning burni qiyshiq, chakaklari botiq ekanini kim isbotlay oladi? Kim bilsin, o'sha benazir latofat sohibasi Rumpati³ sal manqalanib gapirgandir? Muhabbat jismoniy komillik shaydosi emas. Balki u komil aql-zakovatni xushlar? Lekin agar shu rost bo'lsa, odamlar bir-birlarini sevish o'rniga qalin-qalin falsafiy kulliyotlar ishqibozi bo'lardilar, holbuki, bu manzara negadir hech yerda kuzatilmayapti. Ishoq o'z hayotida ko'pgina oqila qizlarni uchratgan, ularga uylanmoqchi ham bo'lgan, ammo o'sha oqilalarning chehrasiga ko'zi tushganda — beixtiyor, undaylarga uylangandan ko'ra o'z joniga qasd qilishni afzal bilgan. Taajjub, aqlli ayollar go'zal, go'zal ayollar aqlli bo'lishmaydi — nega bunday ekan-a? Agar bironta qiz ham aqlli, ham chiroyli bo'lsa, uni ko'z ochib yumishga ulgurmasingdan bironta mansabdor albatta ilib ketadi. To'g'ri, Ishoq o'z hayotida ham yoqimtoy, ham ko'hlik qizlarni uchratgan paytlar bo'lgan, ammo nega axir o'sha qizlardan birontasini ham yoqtirmadi ekan?

Balki odamzot o'z in'ikosini muhabbatda aks etishini yoqtirar? Ehtimol, biz o'z tabiatimiz, fe'l-atvorimiz, didimizga mutanosiblikni muhabbat tuyg'usidan qidirayotgandirmiz? Harholda jiddiy mulohaza yurituvchi yirik olimlar aynan shunday fikrdalar; vaholanki, o'zlari umrlarida biron marta bo'lsin chin muhabbat o'zi nima ekanligini boshlaridan kechirganliklari amri mahol bo'lsa ham, bu mavzuda o'qigan kitoblari tufayli ming martalab ehtiros alangasida yonganlar, ishq-muhabbat va jinsiy aloqa masalasidagi bir dunyo ilmiy asarlar bilan puxta tanishib chiqqanlar. Qiziq, muhabbatning qanday narsa ekanligini tushunmoq uchun, bu mavzudagi kitoblarni o'zida jamlagan butun boshli kutubxonani miyada saqlash, umuman, shartmikini?

Misol uchun, u o'zi bilan Jamilani olib ko'rsin. Bu o'rinda qanday jondoshlik, qanday fe'l-atvor va didlar uyg'unligi haqida gap bo'lishi mumkin? Jamila detektiv asarlar va sayoz saviyali romanlarnigina o'qirdi, Ishoq bo'lsa, "Urush va tinchlik"ni xo'sh ko'rardi. Hollivudning maza-matrasiz taraqa-turuq filmlari Jamilaning joni-dili edi, Ishoq esa, italyancha neorealizm muhibi edi. Jamila eng so'nggi modadagi liboslar shaydosi edi, Ishoq bo'lsa, bu qizni keng va qorday oppoq sarida ko'rishni xohlardi. Ishoq nazokatli, iboli hazil-mutoibani yoqtirardi, Jamila bo'lsa, nuqul siyqa va bemaza latifalar so'zlardi. Ishoq erkak bilan ayol o'rtasidagi munosabatni ibo, oriyat hijobi ila o'rashga moyil edi, vale Jamila o'z xobxonasini ishq-muhabbatdan saboq beruvchi qadimgi hind kitobi "Kamasutra" mavzuida chizilgan rasmlar bilan to'ldirib tashlagan edi.

Kim bilsin, balki inson, chindan ham, tabiatan o'ziga zid bo'lgan xilqatni sevishni orzu qilar? Basharti u iblis bo'lsa, farishtaga ko'ngil qo'yishni xohlar, bordi-yu, u ezgu fazilat sohibi bo'lsa, suyuqoyoq xotinga shaydo bo'lar? Vale bu fikrimiz ham to'g'ri emas, zero erkak bilan ayol bir-biriga

zid kimsalar emas, balki biri ikkinchisini mukammal qiluvchi hilqatlardir. Tabiat bu ikki jinsni shunday yaratganki, ularning biri ikkinchisiz hech qachon barkamol bo'lolmaydi. Ayting, fe'llari ham, didlari ham, udumlari ham xuddi bitta qolipdan chiqqanday, bir xil bo'lgan, bir-birini jon-dildan sevuvchi er-xotinlarni ko'rmaganmisiz?

Xo'sh? Unda muhabbat nima o'zi, axir?

Muhabbatning tub mohiyatini tahlil qilishga jon-jahd bilan kirishgan Ishoq, agar muhabbat nizomlarini anglab olib, uni tarkibiy qismlarga ajrata olsa va butun aqlu idrokini safarbar qilib, ularni tekshirib chiqqa olsa, ana shundagina muhabbatni o'z hukmiga itoat ettira olishiga ishongan edi. Bilasiz-ku, agar odamzot biron-bir hodisa sirini anglashga muvaffaq bo'lsa, buning oqibatida u o'shal hodisani qisman bo'lsa-da, boshqarish imkoniga ega bo'ladi.

Biroq Ishoqning barcha sa'y-harakatlari zoe ketdi. U Jamilani nima uchun sevishini, baribir, hech tushuna olmadi. U faqat bir narsani bilardi — Jamila bugun ham uning uchun dunyodagi eng matluba qiz ediki, u ana shu mahbusasini deb o'zini qurbon qilishga tayyor edi. Lekin u o'lishni xohlamasdi. Ayting, axir kim ham o'z ixtiyori bilan bu dunyodan — hayot va muhabbatga boy bo'lgan dunyodan ko'z yumib ketishni istardi? Lekin Jamila haqidagi o'ylari, Jamilaga bo'lgan muhabbati Ishoqni shu qadar esankiratib qo'ygan ediki, u o'limdan o'zga chorani topolmadi.

* * *

Ishoq bir seskanib tushib, shezlongdan turib ketdi va ayvonda u yoqdan bu yoqqa yura boshladi. Nega axir? Nima uchun bunday bo'ldi? Jamila go'zal qiz, lekin undan ham go'zalroq qizlar bor-ku, dunyoda. U chiroyli raqs tushadi, axir hayotda undan-da chiroyliroq raqs tushadigan qizlar ko'p-ku!

Vaholanki Ishoq bu yo'nalishda fikr qilishga ojiz edi, aql-zakovati unga itoat etmayotgan edi.

— Tuturuqsiz gap, g'irt safsata hammasi! — deya qarshilik ko'rsata boshladi Ishoqqa uning doxiliy ovozi, — Jamiladan latofatliroq ayol yo'q bu dunyoda! Dunyo dunyo bo'lib, Jamiladek jozibali raqqosani ko'rmagan! Bunaqangi zo'r raqqosa hech qachon bo'lmagan, bo'lmaydi ham, hech qachon! To'g'ri aytishadi: har bir odam o'z sevish usuliga ega ekan, har qanday muhabbat ham o'zicha go'zal, o'zicha g'aroyib va betakror bo'larkan. Dunyoga kelgan yangi odamlar o'zlari bilan yana yangicha muhabbat olib keladilar, ular yangichasiga seva boshlaydilar, vale hech kim hech qachon xuddi mendek seva olmagay!

Binobarin, Jamila! Faqat Jamila, vassalom!

Kottejga olib keluvchi yo'lakdan kimningdir oyoq tovushi eshitildi. Ishoq taqqa to'xtab quloq sola boshladi. Faqat bir lahzagina uning ko'nglidan, bu Jamila, hozir u qarshimda paydo bo'ladi, degan fikr o'tdi... Lekin bu qorovul edi — u mehmonxona atrofini ko'zdan kechirib yurgandi. Ruhiy tushkunlik alami Ishoq vujudini iskanjaga oldi. U Jamila bilan oxirgi marta janjallashib, Bombaydan bosh olib chiqib ketayotganida unga, agar olti kun ichida mening oldimga, "Atirgul oteli"ga bormasang, yettinchi kuni o'zimni o'ldiraman, deb qat'iy shart qo'ygandi. Shunda Jamila cho'chib ketib, uning qo'lidan mahkam ushlab olgan va: bunaqa jinnilik qila ko'rma, deb unga tasalli bera boshlagan, keyin shunday degan edi:

— Ha, yaxshi, boraman. Lekin, bu qaysarliging g'irt bema'nilik ekanini senga isbotlagani boraman faqat!

Afsuski, yo'lakdan faqat tungi qorovul yurib o'tdi...

Ishoq Jamilaning kelishidan deyarli umidini uzgan edi, shunday bo'lsa ham, "balki birdan" degan qandaydir mavhum umid uning bir-biriga chalkashib ketgan xayollari atrofida xuddi olachipor qanotli parvona singari uchib yurardi. Uning qulog'iga Jamilaning kulgisi, baland poshnalarining "duk-duk"i eshitalardi... Lekin mana, oradan ikki kechayu ikki kunduz o'tgan bo'lsa ham, hanuz undan darak bo'lmadi. Bu tun ham tugayapti. Oxirgi poezd ham o'tib ketdi. Bugun poezd boshqa kelmaydi Bombaydan; demak, Jamila ham bugun kelmaydi. Bas, shunday ekan, axir nega, nega mudom uning yo'liga ko'z tikmoqdasan?

“Hamonki Jamila kelmas ekan, nechun tun o'zining zim-ziyo pardasiga o'ranmadi?”

Ishoq telba bo'lib qolayozgandi. Umidning har qanday uchqunini mahv etib o'chirguvchi bunday mash'um badbaxtlik damlarida uning ko'ngli “lip” etib o'chgan oniy uchqun ham bo'lmagan zimiston qorong'ilikni, bironta “tiq” etgan tovush ham eshitilmaydigan teran sukunatni tusardi — shunda uning o'lishi oson kechadi.

Tun garchi teran zulmat og'ushida, sukunat g'oyatda gung bo'lsa ham — bu hol hanuz Ishoqni qanoatlantirmasdi. Zamin qop-qora, tog'lar ham qop-qora edi-yu, lekin ularning ko'lankasida jonli uchqunchalar mavjud edi. Osmonni qora bulutlar burkab olgan bo'lsa ham, baribir, ular orasidan onda-sonda yulduzlar miltillab ko'rinib qolardi. Tun sokin edi, lekin bu sokinlik to'riga ilingan turfa xil tovushlar jonsarak qora chigirtkalar chirillar, yaproqlar shitirlar, qandaydir jonivorning oyog'i ostida shox-shabbalar qisirlab sinardi... Qaerdadir bulbul xonish qilardi... Bu tovushlarning bari hayotga da'vatdek bo'lib tuyilardi.

Bulbulning xonishi Ishoqni mayna qilayotganday bo'lib eshitildi. U quloqlarini kaftlari bilan berkitganicha kottej ichiga otilib kirib, eshikni zarb bilan tepib yopdi va o'zini karavotga otdi. Jamila haqidagi xotiralar yana uni og'ushiga oldilar: qizning nozik qo'llari, dudoqlari, qaynoq quchoqlari Ishoqning ko'z oldida namoyon bo'ldi.

Jamila o'z fikrini hamisha ochiq bayon qilardi. O'sha birinchi kechadayoq u hech istihola qilib o'tirmay, Ishoqqa dangal aytgandi o'z niyatini:

— Men boshqa hech kimniki bo'lmayman... faqat seni sevgan paytimda.

Lekin uning sevgisi qancha vaqt davom etarkin? Buni Jamilaning o'zi ham bilmasdi. Balki ikki kundir. Yo ikki oy. Yo bo'lmasa ikki yil. Kim bilsin, ehtimol, umrining oxirigachadir...

“Akajon”i Mo'ltoniy unga har oy to'qqiz yuz rupiyadan yuborib turarkan. Binobarin, Jamila, kundalik rizq-ro'z va tirikchilik tashvishini qilmasdi. Bundan tashqari, uni oyda bir necha marta har turli oqshomgi yig'inlarda raqs tushishga taklif qilib turardilar, bu ham unga kamida yetti yuz-sakkiz yuz rupiya daromad keltirardi. Bu pullar Jamilaning sarbast kun kechirishi uchun imkon yaratib berardi. Boshida hukmdor eri bo'lmagan Jamila hech qanday puldor boyning ovunchoq jazmani bo'lishni xohlamaydigan, qushday erkin, sohibjamol ayol edi. Bil'aks — Jamilaning otasi bilan xolasi uning qaramog'ida edilar, shu bois mutelik ila Jamilaning nog'orasiga o'ynardilar. U ko'ngli tusagan ishni qilar; uni ko'zlagan niyatidan qaytaradigan hech qanday kuch yo'q edi dunyoda. U kun bo'yi mehmonxonasidan chiqmay, Ishoqqa yangi yaratgan raqslarini ko'rsatardi. Jamila badiha yo'li bilan yaratilgan bu raqslardan, kinofilmlardagi ommabop qo'shiqlarning deyarli hammasidan foydalanardi. Juda alomat va g'aroyib edi bu raqslar! Ishoq na kinolarda, na teatr sahnalarida ko'rgan edi bu yanglig' raqslarni. Bironta ham ustoz Jamilaga raqs tushishdan saboq bermagandi. Ko'pincha Ishoq, bunday raqslar har bitta ayol harakatida pinhona mavjud, lekin ular, odatda, buni payqamaydilar, vale Jamila payqagan, deb o'ylardi. O, Jamila o'z badanini eng nozik unsurlarigacha juda puxta o'rganib olgan! U badanining minglab xususiyatlarini bilar va ulardan mohirona foydalanardi... Shuni aytish joizki, hamma ayollar ham o'z badani sir-asrorini yaxshi bilsa kerak-u, ammo oriyat va tortinchoqlik degan xislat ularning o'z istaklari sari boradigan yo'lni xuddi naqshinkor devor yanglig' to'sib tursa kerak. Lekin ayol zoti hatto o'sha to'siq devor ortida turib ham ko'p narsalarni aytishi mumkin. Zero, ayollar nihoyatda nozik didli xilqatlardir!

Lekin Jamila oriyat va tortinchoqlik nimaligini bilmasdi. Uning badani bequsur va barkamol edi, binobarin, raqslari jo'shqin, ehtirosli, shavq-zavqli bo'lardi doim. Shunday kunlarning birida Ishoq qattiq asabiylashib, g'azabi qaynab ketdi va Jamilaning sochidan tortib, har tomonga sudray boshladi. Jamila bu og'riqqa chiday olmay yig'i aralash chinqirdi.

— Mayli, ur meni, uraver, xumoringni yoz! Mana, sanch ko'ksimga pichog'ingni, jismim qonimga bo'yalsin.

Jamilaning lablarida ko'pik paydo bo'ldi. Ishoq qo'rqib ketib uni qo'yib yubordi va nega birdan bunday g'azabga minganini tushunolmay, o'zini divanga tashladi. Hozir Jamila yuz ming yillik uzoq o'tmishga olib ketgan edi, shunga qaramay, aynan shu ayol uning uchun eng aziz, eng mo'tabar

xilqat edi. Ishoq Jamilaning bir og'iz so'zi bilan jonini unga fido qilishga tayyor edi. U Jamilaga taalluqli bo'lgan hamma narsani — uning beadab raqslarini ham, uning behayo latifalarini ham, uning beandisha badanini ham yaxshi ko'rardi. Jamila unga jahannam qopqasini ochgandi va ichkariga kirib, ilonlar g'ujg'on o'ynagan mash'um o'ra tomon yo'l oldiki, bu falokatgohdan qutulib chiqish odamzot uchun amri mahol edi...

Keyin Ishoq, axir bir kun aynan shunday tun muqarrar yuz berajagini allaqachon sezganligini eslay boshladi. Agar Jamilani faqat kamolga yetgan qiz va g'oyatda go'zal badan sohibasi deb hisoblaydigan bo'lsak, Ishoq allaqaysi jihatlari bilan undan ancha yuqori pog'onada turardi — fikr yuritish, anglash, ijod qilish va jamiyat farovonligi yo'lida xizmat qilishga layoqat bor edi unda. To'g'ri, uning Jamilaga bo'lgan muhabbati ko'p narsalarni xotirasidan faromush etdi. U ma'shuqasining ko'nglini ovlash uchun hatto detektiv roman yozishga ham kirishib ko'rdi. Garchi Jamila hech pulga muhtoj bo'lmasa ham, uning ko'yida jaraq-jaraq pul sarflash Ishoqqa huzur bag'ishlardi.

— Axir buyuk yozuvchilar ham shunday qilishgan-ku. Masalan, Balzak. Nega men ham shunday qilolmayman? — deb o'ziga o'zi taskin berardi Ishoq.

U Jamilaga so'zlab berish uchun ataylab, axloqsiz latifalarni izlab topardi; yana, u Jamilaga munosib mahbub bo'lish niyatida pornografik (behayo) suratlarni yig'a boshladi va shunga taalluqli tog'-tog' kitoblarni o'qib chiqdi — bu borada ma'shuqasidan orqada qolmaslik uchun.

Lekin u qancha urinmasin, Jamila darajasiga ko'tarila olmadi. O'qtin-o'qtin uning vujudida nimadir "chirt" etib uzilganday bo'lardi. Qaysiyam bir asab tori tirishib-tortishib og'riganida Ishoqning afti bujmayardi. Jamila undagi bu zaiflik, hadiksirash alomatlarini bir qarashdayoq sezib olardi. Zero u sezgirlikda ham boshqa ayollardan tamomila farq qilardi. Ayol, agar sevsa, o'z ko'ksida muhabbat kurtagini o'stiradi va bu kurtakdan muattar gul unib chiqadi. Lekin Jamilaning sevgisi non yeb suv ichishdek oddiy gap edi. Non yeyiladi, suv ichiladi, oshqozon hazm qiladi — vassalom. Agar qorni och odamga ovqat o'rniga tosh bersalar, u nima qiladi? Birinchi marta Jamila aftini burishtirdi. Ikkinchi safar achchig'i chiqdi. Uchinchi gal — og'zidagini tupurib tashlab shartta:

— Get out!¹ — dedi.

Lekin bu majoziy gap, aslida boshqacha tarzda hal bo'lgandi masala.

Jamila bir necha kun surunkasiga diqqati oshganday nuqul xarxasha qilaverdi. U goh raqs tushishni xohlamas, goh Ishoq bilan birga ovqatlangisi kelmas, goh u bilan kinoga borishdan bosh tortar, goh yasanib kiyingisi kelmay qolar, goh yum-yum yig'lay boshlar, goho o'zicha allanimalarni o'ylab jilmayib qo'yardi. Ba'zida boshi og'riyotganini bahona qilib, o'zi alohida xonada uxlardi.

Mana shunday kunlarning birida Jamila o'zi uchun alohida xonaga joy soldi; Ishoq tunda asta-sekin oyoq uchida uning xonasiga kirib bordi. Shu payt uning ko'ziga qandaydir sharpa xonadan otilib chiqib ketganday bo'lib ko'rindi, lekin xona qop-qorong'i bo'lganidan Ishoq sharpani aniq ko'rolmadi.

— Kim bor edi bu yerda? — har ehtimolga qarshi so'radi Ishoq.

— Xolam! — dedi Jamila devor tomonga o'girilib yotarkan.

Bu javob Ishoqda uyg'ongan shubhani yo'qota olmadi.

"Bu uyda eshiklar juda ko'p! — deb o'ylardi u. — Yaxshi fazilatli xonadonning eshigi bunaqa ko'p bo'lmasligi kerak... Jamila odobli qiz, u eshigi faqat bitta bo'lgan xonadonda yashashi, o'sha eshik ham, albatta, qulflog'liq bo'lishi kerak".

Bu voqeadan so'ng oradan bir necha kun o'tib, kechki payt Ishoq Jamilanikiga kelganida, qiz o'z mehmonxonasida juda shinam kiyingan, basavlat bir yigit bilan chaqchaqlashib o'tirardi.

— Tanishinglar! — dedi Jamila divandan ko'tarilarkan. — Bu kishi janob Sharif, u import bilan shug'ullanuvchi amerika idorasida xizmat qiladi. Bu esa — Ishoq.

Xona sukutga toldi. Yo'q, bu odatiy bir lahzali sukut emas edi. U ancha uzoq vaqt cho'zildi. Erkaklar go'yo bir-birlarining qudrati va imkoniyatini chamalayotganday, o'zaro diqqat bilan kuzatuv olib bordilar. Ishoqning fahmlashicha, bu mehmonning nafaqat hamyoni qappaygan, shuningdek, mushaklari ham chayir, bo'yni ham yo'g'on edi. Uning yuragi uvishib ketgan bo'lsa ham, o'zini qo'lga oldi, divanga ataylab, "tap" etib o'tirib, sigareta tutatganicha safsata sota boshladi.

Bu oqshom Jamila ikki yigit uchun raqs tushdi — shu choqqacha u yolg'iz Ishaq uchungina raqs tushar edi. Ular birinchi marta uchrashishgan paytdan beri o'tgan yarim yil mobaynida bu mo'jazgina mehmonxonada Jamilaning qancha tanish-bilishlari, dugona va do'stlari bo'lishiga qaramay, Jamila faqat bitta Ishaq uchun raqs tushardi doimo. Bu raqqosaning har bir nigohi, butun vujudining har bitta harakati yolg'izgina Ishaqqa baxsh etilardi. Bugun esa... Bugun uning raqsi hatto ikkala yigitga birday bag'ishlanmadi ham. Ishaqning nazarida, Jamila bugungi raqsini ko'proq Sharifga bag'ishlayotganday tuyuldi.

“E, yo'q, bo'lishi mumkinmas”, — Ishaq bu noxush fikrni xayolidan o'chirdi.

Bu oqshom Jamila lutf ko'rsatib, kechlik taomini o'zi tayyorladi. Ishaq o'zlarining birinchi muhabbat oqshomini yana esladi — o'shanda ham oshxonada Jamilaning o'zi uymalangan edi. U ovqat pishirishni bilmasdi, shu sababli tovuq ichak-chavog'ini tozalayotganida qo'lini kesib olgan edi...

Jamila bugun ham dasturxonga o'zi qovurgan tovuq go'shtini qo'ydi. Ishaq uni yerkan, go'sht ta'mini sezmedi, xuddi qum chaynayotganday his qildi o'zini. Ovqatlanib bo'lishgach, betel chaynashdi, churq etmay, bittadan sigareta chekishdi. Shunda Jamila shaxt o'rnidan turib Sharifga dedi:

— Siz bir daqiqaga xobxonaga kirib turolmaysizmi? Ishaqqa aytadigan ikki og'iz gapim bor edi.

Sharif asta divandan turarkan, lablarida alomat jilva hosil bo'ldi.

— Xayrli tun! — dedi u xobxonaga chiqib ketarkan.

Jamila qoni qochib dokadek oqargan yuzini Ishaqqa o'girdi.

— Nahotki hech nimaga tushunmayotgan bo'lsang. Get out!

* * *

O'shandan keyin bo'lgan ishlarni: janjal, olishuv, allaqanday buyumlarning qars-qurs, chil-chil singani, ba'zi narsalarning derazadan uloqtirilgani — hamma-hammasini Ishaq hozir butunlay unutgisi kelardi. U Jamilani ham unutgan bo'lardi, agar qurbi yetganida, lekin hech unutilmasdi uni — garchi uning xiyonatkorligiga qat'iy ishongan bo'lsa ham. Uni Jamilaning barcha xislat va fazilatlari hamon g'ulg'ulaga solardi. Ishaq shu o'tgan oy davomida Jamilani butun jonu dili bilan sevgani haqida o'ylarkan, so'nggi oqshomda qalbida uyg'ongan nafrat tuyg'usini daf etishga undamoqchi bo'lardi o'zini. Ha, odam bolasi diliga jo bo'lgan soxta tasavvurni saqlab qolish uchun har qanday mashaqqatli amallarni bajarishga ham qodir! Ishaq Jamilaning faqat malohatli fazilatlari haqidagi xotiralarni qalbida saqlar, uning jamiki qusur va illatlarini esa ko'nglidan mutlaq o'chirib tashlashga urinardi... Nima ham derdik, aynan ana shu tentaklikni muhabbat deb ataydilar-da!

Vaqt tungi soat uchga yaqinlashganda Ishaq, hammasi tamom bo'ldi, deb barcha umidlariga nuqta qo'ydi. Jamila kelmadi... Endi hech kim kelmaydi.

— Hozir u Sharif bilan vaqtixushlik qilib achomlashib yotgandir, men bo'lsam uni bu yerda kutib o'tiribman! Bas, yetar! Ertaga ertalabdan o'sha “Parilar shalolasi”ga boraman-u, o'sha yerda o'zimni o'ldiraman.

Ishaq mutlaqo loqayd kayfiyatda shunday qarorga keldi, keyin ko'rpaga burkanib, bahuzur uyquga ketdi.

* * *

Ertasi kuni Ishaq uyqudan turishi bilan “Atirgul oteli”ni tark etdi va tepalikning g'arbiy yonbag'ridan pastga tushib, shalola tomon yo'l oldi. U yo'lni yaxshi bilmasdi, lekin tepalikdan tushayotganida, uzoqda Trimurtining pog'ona-pog'ona tosh yo'laklari ko'ziga tashlandi, shalola ana shu yo'laklardan pastga, tubsiz chuqurlikka ko'pirib shovullab tushardi — buni Ishaq bilardi. Bu shalola hattoki hozir Ishaq turgan yerdan ham aniq ko'rinib turardi. U Trimurtini mo'ljalga olib yurib ketdi.

Torgina so'qmoq yo'l xiyla bo'ydor butazorlar orasidan pastlikka yo'nalgan edi. Ushbu

subhidamning teran sukunati Ishoqning qalbiga sizib kirib, dilini oydinlashtirar va xotirjamlik nafasini ufurardi. Quyosh hali chiqmagandi, garchi uning nurlari halitdan osmonga yoyilgan bo'lsa ham, yer yuzi hanuz g'ira-shira zulmat og'ushida edi. Moviy osmon zarrin yog'dudan tovlana boshladi, sharq tomondagi tog'larning cho'qqilari oftobning pushtirang shokilalari bilan bezandi. Shabnam suvini emgan shabada Ishoqning yanoqlarini huzurbaxsh salqin nafasi bilan silab o'ta boshladi.

“Qanday mo'jizavash saboh! — deb o'ylardi Ishoq tor so'qmoqlardan ketib borarkan. — Bunday shaffof, salqin xushhavo damlarni ko'rish fony bandalarga nechog'lik nasib etarkin!”

Shunda birdan Ishoqning xotirasida Jamilaning yuzi namoyon bo'ldi: bir kuni u tong chog'ida uyqudan uyg'onganida ko'rganida bu yuzni... Lang ochiq derazadan esib kirgan so'lim, ma'sum, beg'ubor, munavvar subhidamning shodiyona shu'lasida Jamila gul barglari hali yozilmagan g'unchaga o'xshar, chehrasidagi har bitta nuqtadan tarovat ufurib turardi. Quyoshning otashin navozishlari hali yetib kelmagan bu erta tongda Jamila erkak qo'li hech tegmagan bokira qizga o'xshardi.

Ishoq yo'lida davom etarkan, tobora torayib borayotgan so'qmoqning ikki tarafida o'sgan butalar bir-birlari bilan qovushishga chog'lanishganday ko'rinardilar. U muyulishdan o'tgach, so'qmoq shartta uzildi-qoldi. Ishoqning boshi uzra daraxtlarning shox va novdalari bir-biriga tutashib ketgandi. Ana shu yam-yashil novdalar panasida ko'hna bir ravoq qad ko'tarib turardi.

Faqat ravoq — uning yonida na devor, na ortida biron bino bor edi. Yolg'izgina ravoq quyuq yaproqlar orasidan ko'kka bo'y cho'zgan. Ishoq butalar orasini yorib o'tib, ravoqqa yaqinroq bordi: u usluban qadimgi nasroniy cherkovning xaroba qoldig'ini eslatardi. Ishoq faqat shundagina ravoqning torgina yo'lka ustida turganini ko'rdi; aftidan, bu yo'lkaga bir paytlar tarashlanmagan tosh terilgan bo'lsa keragu, vaqt o'tishi bilan toshlar uqalanib, yo'lka g'adir-budur bo'lib qolgan edi. Yo'lkaning narigi boshida yana bitta kichikroq ravoq bo'lib, uning ortidan hech bir tomoni o'ralmagan qabriston boshlanardi. Ishoq qabrlar ustiga qo'ndirilgan xochlarga ko'zi tushishi bilan seskanib ketdi — xochlar qo'llarini ko'kka cho'zib, tovushsiz ibodat qilayotgan ayollarga o'xshab ko'rindi uning ko'ziga. Ishoqning o'zi ham yaqinda o'ladi va sal vaqt o'tmay yer yuzida uning ham qabri paydo bo'ladi... Shu o'y-xayol uni qabristonga kirishga majbur etdi; Ishoq xochlar oralab borarkan, ularga bitilgan yozuvlarni o'qiy boshladi: “Uilyam Hardfild, 19 yosh... Mesopotamiyada yaralangan... Khandalaga kelganida qazo qilgan”... “Jon O'Xara, 30 yosh... ikkinchi afg'on urushi paytida yaralangan... Khandalada qazo qilgan”... “Devid Sloun, 21 yosh... Basseyn¹ da marathiyalar² bilan bo'lgan jangda yaralangan... Khandalaga kelgach, vafot etgan... Uning rafiqasi Roza Sloun va ikki farzandi eri hamda otalarining ruhi orom olsin deb ibodat qilurlar”...

“Alarning ruhlarini do'zaxiy azoblardan hifz etishni tilab xudoga iltijo qiling, padre! Ibodatlar qiling, hazrati buzruk yepiskop janoblari! Oldiniga endigina o'n sakkizga, o'n to'qqizga, yigirmaga kirgan o'g'il bolalar — jamiki Uilyamlar, Jonlar, Devidlarni Lankashirdagi fabrikalardan, Stratfordning ko'chalaridan, Devonshir qishloqlaridan olib, ularni xuddi shaxmatchi piyoda surgandek, sovuqqonlik bilan Mesopotamiyaga, Afg'onistonga yoki Basseynga suradilar va qo'llariga qurollar tutqazib: “O'ldir!” — deb buyuradilar. Ularning hali balog'atga yetmagan go'daklar ekanligi, hali ona suti mazasi og'izlaridan ketmaganligi, hali futbol o'ynab to'ymaganliklari, hali muhabbat lazzatini tatib ko'rmaganliklari — bu barcha ikir-chikirlar haqida o'ylash kerak emas. Ha, hech o'ylab o'tirmay, ikki barmoq bilan piyodani surganday, bu yigitchalarni ham temiri, misi, bronzasi bo'lgan, yerlarida paxta, zig'ir, choy butalari o'sadigan, non va yupinlik, bug'doy va ochlik, tsement va xaroba kulbalar maskani bo'lgan Osiyo yoki Afrika tuprog'iga, u yerlardagi yuksak tog'lar va poyonsiz yaylovlarga safarbar etadilar. Bu haqda o'ylab o'tirishingizga hojat yo'q, muhtaram allomalar, zero, faqat naf keltiradigan narsalargina muqaddasdir sizlar uchun! Faqat fabrika sohiblarigina buyuk odamlardir, faqat banklarda saqlanayotgan sarmoyalargina hurmat-ehtiroimga loyiqdir; bas, shunday ekan, hech ikkilanib o'tirmay, hayotda chiniqmagani, g'o'r va xom yigitlarni do'lday yog'ilib turgan o'qlar tagiga jo'natavering, ular halok bo'lganida esa, qabrlari ustiga marmar xoch o'rnating, ibodat qilib, parvardigordan ul marhumlarni istig'for etishni iltijo qiling! Zero xudoning marhamatidan azizroq narsa yo'q dunyoda!”

Ishoqning tomirlaridan qon emas, jo'shqin g'azab o'ti oqayotganday tuyuldi. U butun iroda kuchini ishga solib, o'zini qo'lga oldi. "Yo'q, yo'q! — derdi u o'ziga o'zi. — Hozir men bunday narsalarni o'ylamasligim kerak! Bugun men hayotimda so'nggi marta "Atirgul oteli"dan pastga tushyapman, endi o'lim vodiysi sari yo'l olishim kerak. Bugun hammayoq sukunat, osoyishtalik og'ushida bo'lmog'i, hamma narsa feruzadek tiniq, yaxdek sovuq bo'lmog'i lozim. Va men o'lim vodiysiga xotirjam ruh ila qadam qo'yishim kerak!"

Ishoq shaxdam-shaxdam yurib pastga tushdi va zum o'tmay Trimurtiga o'tadigan ko'priikka yaqinlashdi. Ko'prik tagida torgina anhor shovullab oqardi. Narigi sohilda kadamb nomli qari daraxt qad rostlab turardi. Tata kontserni¹ ga tegishli elektr simlari tortilgan simyog'ochlar safi Trimurtini kesib o'tib, yuqoriga o'rlab ketgan edi. Bu yer chinniday ozoda va nihoyatda sokin edi. Hatto shalolaning shovqini ham bu yerda eshitilmas, teran sukunat esa, Ishoqning miyasi va qalbini asta-sekin qamrab ola boshlagan edi.

Ishoq qoya chetiga borib, bir yarim fut chuqurlikka vahimali guvillab oqib tushayotgan shalolaga tikilganicha uzoq turib qoldi. O'sha yoqda, pastda shundoqqina anhor yoqalab cho'zilgan temir yo'l muyulishida tunnelga kirib ko'zdan yo'qolardi. Ishoq o'zining shu balandlikdan pastga qanday sakrashini, shalola ustidan uchib o'tib temir yo'l izida qanday ko'ndalang yotishini ko'z oldiga keltirdi. Ana shunda muyulishdan o'qday otilib chiqib kelgan poezd uning gavdasini ikki nimtaga bo'lib ketadi. Mana, uning qonga belangan ikki bo'lak jismi temir iz ustida yotibdi — boshi alohida, gavdasi alohida. Bu manzarani u aniq ko'rganday bo'ldi, lekin zarracha ham seskanmadi. U xuddi sehr-jodu qilinganday chuqurlikdan ko'zini uzmay tikilib turaverdi, shu payt uning oyoqlariga jon kirdi va u beixtiyor qoya chetiga yaqinlashib boraverdi...

Shu on kimdir birdan Ishoqning yelkasiga chang solib, shartta orqaga tortib oldi.

— Bu nima qilganingiz?! — Ishoqning qulog'i ostida ayol kishining ovozi yangradi.

Ishoq orqasiga o'girildi. Qarshisida malla soch bir ayol turardi; u shim kiygan — ajnabiy bo'lsa kerak. Uning ko'k ko'zlaridagi sinchkovlik alomati vahimali tuyg'u bilan omuxta bo'lib ketgan edi.

Ishoq kafti bilan asta peshonasini artdi.

— Hech. Hech nima qilmadim. Shunchaki, boshim aylanib ketdi...

— Xayriyat-e! — ayol yengil tin olib kulib qo'ydi. — Jarga uzoq tikilib turish juda xatarli. Shunday voqealar bo'ladiki, odam...

— Ha, ha, bilaman, bo'ladi shunaqa voqealar ham, — deb Ishoq jim qoldi — xuddi taraddudlanganday.

Ayol uning qo'lidan ushlab jar yoqasidan nari olib ketdi va qo'lini qo'yvormaganicha, ko'prik yonidagi kadamb daraxti tagiga yetaklab bordi; faqat shu yerda uning qo'lini qo'yib yubordi.

— Endi o'zingizga keldingizmi? — so'radi ayol.

Ishoq tizzalari qaltirashini bosish uchun yerga o'tirdi. Bo'y cho'zib boshqoq chiqara boshlagan o'tlar uning tagida xuddi yostiqlikday ezildi.

— Hammasi yaxshi! — dedi Ishoq jilmayishga urinib.

Ajnabiy ayol qo'lidagi shamsiyasini bir nima qilib burab, uchini yerga sanchgan edi, u bir oyoqli mo'jazgina stulchaga aylandi. Ayol unga o'tirdi. Ishoq yerda o'tirardi.

— Yuring, ho'v anavi tepalikka chiqaylik, — deb taklif qildi ayol Trimurtining qoq markazida do'mpayib tikka ko'tarilgan qoyani ko'rsatib. Osmonni bulut burkagan paytda bu qoya cho'qqisi bulutlarga tirgak bo'lganday ko'rinardi.

— Hozirmas, — dedi Ishoq.

— Siz... — dedi-yu, tutilib qoldi chet ellik ayol, lekin keyin gapini davom ettirdi: — Siz bu yerga... o'lish uchun kelganmidingiz?

— Yo'q, nimalar deyapsiz! — dedi Ishoq cho'chib ketib. — Men... shunchaki... bu yerga... shalolani tomosha qilgani keluvdim.

Ajnabiy ayol bir lahzali sukutdan so'ng yana gapira boshladi, uning ovozi mahzun edi:

— O'tgan kuni mening onam qazo qilibdi. Kecha telegramma oldim... Erim uni Bombaydan

yuboribdi. Men bu og'ir judolikdan hech o'zimni qo'yarga joy topolmadim. Hech bir narsa ko'nglimga taskin berolmadi. Mening oyim... u judayam yaxshi ayol edi... Aslini olganda, hamma onalar ham yaxshi bo'lishadi, to'g'rimi?

— Bilmadim, — javob qildi Ishaq. — Mening ota-onam go'dak chog'imda o'lib ketishgan. Yetimxonada o'sganman. Otam ham, onam ham, qarindoshlarim ham o'zimman. Men qondoshlik rishtasi nimaligini bilmayman. Lekin muhabbat rishtasi qanaqa bo'lishini yaxshi bilaman. U eng manfur narsa, shunday emasmi?

Ishaq ayol qo'lga bog'langan qora lentadan ko'z uzmay jim qoldi.

— Onangiz yaxshi ayolmidi? — so'radi u oradan bir daqiqacha vaqt o'tgach. — Ona! Qanaqa bo'ladi o'zi ona? Nahotki u seni ma'shuqangdan ham kuchliroq sevsa? Nahotki u hech qachon: "Get out" — demasa?

Ishaq yig'layotganini ajnabiy ayolga ko'rsatmaslik uchun yuzini kaftlari bilan qopladi, holbuki, uning ho'ngrab yig'lab yubormaslikka uringan butun vujudi shamolda pir-pir silkingan daraxt yaproqlaridek dag'-dag' qaltirardi. Mana, o'z hasratini tizginlashga ortiq kuchi yetmagan Ishaq o't ustiga yuz-tuban yotib, ho'ngrab yig'lab yubordi.

Ajnabiy ayol uning yig'lashiga monelik qilmadi. U anchagina Ishaqqa ma'yus tikilib o'tirdi, so'ng asta-sekin gapira boshladi:

— Mening ismim Elza. Millatim nemis, erim — yahudiy. Urushdan oldin biz Saksenburgda yashaganmiz. Bu shahar Elza degan daryo bo'yida... Shu daryo hurmati, menga Elza deb ism qo'yishgan ekan. Urushdan oldin biz yaxshi kun kechirganmiz. Erimning kichkinagina fabrikasi bor edi, unda go'dak bolalar uchun kiyimlar, juda yaxshi kiyimlar tikilardi. Ha, u paytlar biz juda yaxshi yashaganmiz — men ham, erim ham, oyim ham. Oyim ancha keksayib qolgan edi, saksonga kirgandi. Keyin urush boshlandi, biz Germaniyadan qochib chiqib ketishga majbur bo'ldik — erim yahudiy bo'lgani uchun. Biz jo'nab ketdik, oyim qoldi. Biz ne mashaqqatlar bilan yashirincha Parijga yetib oldik, lekin oradan sal vaqt o'tmay, natsistlar u yerga ham yetib borishdi. Oqibat, Frantsiyadan ham bosh olib chiqib ketishimizga to'g'ri keldi. Shunda erim mengi, Yevropada juda ko'p kontslagerlar qurilganini va agar Yevropa ahli qarshilik ko'rsatmay jim o'tiraversa, kontslagerlar har qadamda qurilajagini va ular bir kun kelib jamiki madaniyatning kushandasi bo'lajagini aytdi. Shundan so'ng biz Bombayga keldik, chunki bu yerda — Osiyoda sizlar qanchalik qashshoqlikda, omilikda kun kechirayotgan bo'lsangiz ham, hayotga mehr qo'yishni hali unutmagansizlar. Sizlar ming-minglab azobu uqubatlar siquviga dosh berib yashayotgan bo'lsangiz ham, men sizlarning yuz-ko'zlaringizda xotirjamlik va hayotga bo'lgan ilohiy sevgi alomatlarini ko'rib turibman. Bu yer bizga juda yoqadi. To'g'ri fabrikamiz yo'q endi, lekin erim Kunz-roudda bolalar uchun kiyim tikadigan kichkinagina ustaxona ochgan. U bichadi, men tikaman. Biz oddiy tikuvchilarmiz, lekin, baribir, baxtiyormiz. Faqat farzand yo'q bizda...

Elza yana uzoq gapirdi, Ishaq yotgan yerida uning hamma gaplarini eshitdi. Eshitarkan, entika-entika hiqillab yig'lashda davom etdi; mana, uning hiqillab yig'lashi bora-bora bosilib, oxiri butunlay tindi. Ishaq turib o'tirdi, yonidan ro'molchasini olib, yuz-ko'zini artirdi, so'ng Elzaga qarab qo'yib, xijolatomuz jilmaydi.

Elza unga qo'lini uzatib dedi:

— Yuring, ketishimiz kerak bu yerdan.

Ishaq o'rnidan turarkan, o'ziga ham ayon bo'lmagan bir hissiyot da'vati bilan yuzini bosib yotgan o't-o'langa qo'lini tekkizdi. Xayriyat — yer shimib olibdi uning ko'zyoshlarini.

— Kelgusi bahorda gullar ochiladi bu yerda, — dedi Elza muloyim ohangda. — Manavi so'qmoqdan o'tib borayotgan marathiy qizi o'sha gullardan bittasini uzib olib sochiga taqadi... Yo bo'lmasa, kun bo'yi dalada ishlab, uyiga horib-charchab qaytayotgan bironta ona guldun uzib bolasiga olib borib beradi. Gulni olgan bolaning yuzi gulday yashnab ketadi. Lekin bu gullar oshiq yigitning ko'z yoshlari to'kilgan yerdan unib chiqqanini hech kim tasavvur ham qilmaydi. Ha, bu hayot... Hayot naqadar go'zal...

Ertasi kuni Ishoq bilan Elza yana uchrashishdi — ular mahalliy xalq ta'biricha, "Shahzoda burni" deb ataluvchi tog' cho'qqisiga chiqishni kelishib qo'yishgandi. Bu tog' Khandalani o'rab turgan hamma cho'qqilardan balandroq va agar unga pastdan turib qaralsa, u chindan ham qandaydir qirg'iyburun takabbur aslzodani eslatardi. Ishoq ilgari ham Khandalada bo'lgan, ammo bu toqqa chiqmagan, shu bois unga chiqadigan yo'lni ham bilmasdi.

— Khandalaga bir necha marta kelgan ekansiz, nahotki bir marta bo'lsa ham Shahzoda burni cho'qqisiga chiqib ko'rmagansiz? — so'radi hayron qolgan Elza.

— Bir marta ham chiqmaganman.

— Hov anavi tepalikdagi italyanacha missiyada bo'lganmisiz?

— Yo'q, bo'lmaganman.

— Manavi cho'qqidan, — ko'ryapsizmi, u qush tumshug'iga o'xshab ketadi, — o'sha yerdan teran jarlikka shovullab tushayotgan shalola manzarasi juda ajoyib ko'rinadi. Essiz, bu yerdan u ko'rinmaydi-da. Siz albatta u cho'qqiga chiqqan bo'lsangiz kerak?

— Yo'q.

— Khandala bilan Lonavala orasidan oqib o'tadigan anhorni bilarsiz? U vodiy va so'qmoq yo'l yoqalab ilonday to'lg'anib oqadi. U yerda chiroyli joylar juda ko'p! Siz u yerda bo'lgansiz albatta!

— Yo'q, bo'lmaganman.

— Bu yerdan bir necha milya narida Lonavala tepaliklari ortida kichik bir ko'l bor — atrofida bironta ham uy yo'q. Hatto u yoqqa boradigan yo'lning o'zi yo'q. O'sha tomonlarda bo'lganmisiz?

— Yo'q, bo'lmaganman.

Elza yurishdan taqqa to'xtab, shamsiyasi uchini yerga sanchdi. U bir necha soniya davomida unsiz hayrat bilan Ishoqqa tikilib turdi, so'ng jahl aralash so'radi:

— Ha, yaxshi. Siz turgan oteldan atigi yuz futcha narida bir ko'l bor, unga Tataning kichkina elektr stantsiyasi o'rnatilgan — u daraxtlar panasida bo'lgani sababli bu yerdan ko'rinmaydi, — hech bo'lmasa, o'sha yerga borgandirsiz?

— Yo'q.

— Tog' chashmasi bo'yidagi haligi...

— Menga qarang, — deb uning so'zini bo'ldi Ishoq. — Nega meni bunday so'roqqa tutayotganingizni nahotki tushunmayotgan bo'lsam? Ha, siz mutlaqo haqsiz. Chindan ham men hozir siz sanab o'tgan yerlarning birontasida ham bo'lmaganman. Bu yerga bir necha marta kelgan bo'lsam ham, doim do'stlarim bilan kelardim. Bizlar otelda o'tirib olib, ichkilikxo'rlik, vaqtichog'lik qilardik, qarta o'ynardik. Kechqurunlari, agar zerikib ketsak, bozor aylangani pastga tushardik, qaytib chiqqach, yana shishalarga hujum boshlardik. Hind sayyohlarning aksari Khandalada faqat shunday vaqt o'tkazadilar.

— Tavba, hali shunaqami tog' kurortlari zimmasiga yuklangan vazifa? — dedi Elza qahri qaynab. — Shunday go'zal tabiat quchog'iga kelgan odamlarning to'rt devor ichida o'tirib olib ichkilikxo'rlik qilishlarini hech tasavvur qilolmayapman.

Ishoq indamay yana yurib ketdi.

Ular "Atirgul oteli" tepasidagi toqqa ko'tarildilar, bu yerdan sokin suvi to'g'on bilan to'silgan ko'l ko'rinib turardi. Quyosh hali chiqmagan, ko'lning yuvosh suvi, ayniqsa, uning uch tomonini o'rab olgan qirg'oq yaqinidagi suvi, bu yerdagi daraxtlar soya solib turganligi sababli, to'q-yashil rangga kirgan edi; ko'lning to'rtinchi tomonini to'g'on to'sib turardi.

— Xo'sh, nimasi yaxshi ekan bu manzaraning? — so'radi Ishoq.

Elza bu qochirig gapga e'tibor bermay, yuqoriga o'rlashda davom etdi. Ular yana bir necha futga ko'tarilishdi. Shu chog' ularning yo'lini tog' qa'ridan qaynab chiqayotgan chashma jilg'asi kesib o'tdi. Chashmaning o'zini yovvoyi anjir shoxlari pana qilib turardi. Chashma bo'yini ham, tog' yonbag'rini ham, tog' cho'qqisiga chiqquncha bo'lgan butun yonbag'ir qiyalikni ham gullar gilami qoplagan edi.

Elzaning ko'k ko'zlarida quvonch uchqunlari chaqnadi. U ter bosgan peshonasi va yuzini artarkan, Ishoqqa tantanavor nigoh tashladi.

“Ana ko’rdingmi? — derdi uning sho’x ko’zlari. — Men bilan bu yerga chiqmaganingda, bu latofatli manzarani ko’rish nasib etmasdi senga!”

Ishoq tevarak-atrofga ko’z yugurtirib chiqib, loqayd g’udrandi:

— Hay, nimasi yaxshi ekan bu yerding? Hammayoq o’ydim-chuqur, jarlik, toshlar orasidan qaynab chiqqan suv pastga oqib tushyapti. Atrofdan har turli gullar, anvoyi daraxtlar. Nima bo’pti shunga?

Elza qattiq achchig’langanidan cho’g’day qizarib ketdi. U Ishoqqa beayov zarba beradigan gap aytish uchun endigina og’iz juftlagan ham edi, shu payt kutilmaganda anjir daraxti orasidan shoxlarning shitirlagani va yugurib qochayotgan oyoq tovushlari eshitildi. Ishoq ham, Elza ham cho’chib ketishdi. Bu tog’lardagi hayvonlar kunduz kunlari odamlar bor joyga kelishdan hayiqadilar. Bu qanaqa jonivor bo’ldiykin? Elza va Ishoq atrofga qo’rqa-pisa ko’z tashladilar, so’ng chashma bo’yidan sal yuqoriroqqa ko’tarildilar.

Yuqoriga o’rlagan so’qmoq yo’ldan ikkita “jonivor” — erkak va ayol chopqillab chiqib ketayotgan edi. Ularning ikkovi ham bo’yodor, cho’pday ozg’in, deyarli qip-yalang’och badanlari qop-qora edi. Ular cho’qqiga yetganda xatardan qutilganlarini sezganday to’xtab, orqalariga o’girilishdi va pastda, ancha uzoqda qolgan Elza bilan Ishoqqa ko’zlari tushib, qo’rqqanlaridan dag’-dag’ qaltiray boshladilar. Xuddi shu payt tog’ orqasidan balqib chiqqan quyosh bu o’rmon ahli ko’lagalarini aniq tavsiflab ko’rsatdi. Ishoq ularni imlab chaqirdi, — u o’zi turgan yerda anchagina o’yib qazilgan bir chuqurchani ko’rgandi, chamasi, uni anavi ikkovlon kavlagan bo’lsa kerak. Kavlangan chuqurchada qandaydir o’simlikning kattagina salmoqli va yo’g’on tomiri dikkayib turardi. Ishoq egilib, qalamtarashi bilan tomirni kesib yuborgan edi, qop-qora po’st ochilib, ichidan tomirning oppoq piyozi mo’raladi.

— Nima bu? — so’radi Elza tomirga ishora qilib.

— O’zim ham bilmayman! — dedi hayron qolgan Ishoq; u tepa boshida vahimaga tushib, xuddi qora yog’ochdan yo’nib yasalgan haykallar singari qotib qolgan qip-yalang’och, hayvonsifat ikki odamni yana imlab chaqira boshladi.

Ayol qiyofasidagi maxluq qochishga chog’landi, lekin erkak uning qo’lidan ushlab qoldi.

— Hey! — deb qichqirdi Ishoq va marathiy tilida bir necha so’z ham aytdi.

Erkak bilan ayol yaqin tushib kelishdi.

Ayol ham erkak kabi oriq va qop-qora edi. Ikkovining ham ko’pdan beri ochlikda umr kechirib kelayotgani yaqqol ko’zga tashlanib turardi. Ayolning shalviragan siynalari qurib, qovjirab qolgan charm qopchiqni eslatardi — faqat shunisi bilangina u erkakdan farq qilardi. U ham, hamrohi erkak ham chumolibel edilar. Erkakning belidan pastrog’iga kanop ip yordamida ilingan bir parcha chor burchak latta uning peshini to’sib turardi. Xuddi shunday bir parcha uvada ayolning ham jozibasini berkitgan edi.

Ishoq ular bilan nima haqdadir so’zlashdi, lekin ikkovlari ham unga javoban nuqul inkor ma’nosida bosh chayqab turaverishdi; keyin nimanidir ma’qullaganday bosh irg’ashdi, hatto duduqlanib bir necha so’z ham aytishdi. Ishoq kovlangan chuqurchadagi yo’g’on tomirga ishora qilib, ikkovlariga bir nima dedi, so’ng Elzaga o’girilib:

— Ketsk bu yerdan! — dedi.

— Bu odamlar kim? — so’radi Elza Ishoqning orqasidan ergashib borarkan.

— Mening qarindoshlarim... Uzoq qarindoshlarim...

— Sizning?.. — so’radi bu javobdan hayron qolgan Elza.

— Ha, shunday, — javob qildi Ishoq bamaylixtir kayfiyatda. — Ular bilan biz atigi to’qqiz ming yil burun qarindosh tutinganmiz.

— O! — tushundi Elza. — Bunaqada, ular mening ham qarindoshlarim.

— Bo’lishi mumkin, — deb uning gapiga qo’shildi Ishoq. — Lekin hozir bizlar bir-birimiz bilan qarindoshlardek munosabatda emasmiz negadir. Siz meni qarindosh deb e’tirof etmaganingizdek, men ham ularni yaqinlarim deb tan olmayman.

— Ular juda ham och, — dedi Elza o’yga tolib.

— O’simlik tomirlarini kovlab yeb kun kechirisharkan. Haligi tomirni ular “qandi mo’l” deb atashdi.

Elza boshini ko'tarib, tubsiz osmonga uzoq vaqt tikilib turdi, zero yovvoyilashgan ikkita maxluqning ko'lagasini ko'ksida ko'tarib turgan bu zaminga qarash hozir Elza uchun og'ir azob edi. Baland moviy osmonda esa, Puna — Bombay yo'nalishida uchayotgan samolyot vag'illardi.

— Osmonga qarasang, yigirmanchi asrda yashayotganingni his etasan, lekin ko'zingni yerga tiksang, xuddi... qaysi asrga qaytib ketasan, Ishoq? — so'radi Elza hamrohiga diqqat bilan tikilarkan.

Ishoq indamay nari yurib ketdi. Endi ikkovlari cho'qqiga chiqib olgan edilar, haligi ikkita yovvoyi odam esa, boya Elza bilan Ishoq turgan yerga yana qaytishgandi. Ular chashma bo'yida shosha-pisha yana chuqur kovlay boshlashdi, bir tomirni kovlab olib po'stini artishdi, ichidan chiqqan yumshoq o'zakka g'archcha tishlarini botirib kovshay boshlashdi... Ular bir-birlarini itarishar, ko'zlarida hayvoniy ochko'zlik hirs o't bo'lib chaqnardi.

— Qarang, siz bir qarang! — dedi Elza ingrab, uning ovozdagi yirganish ohangi achinish tuyg'usi omuxta bo'lgandi.

— Yo'q, qaray olmayman! Ko'rolmayman! — deb Ishoq butalar orasiga sho'ng'idi. — U qusa boshlagan edi.

Elzaning yordamida u o'ziga keldi.

* * *

Keyin ular Shahzoda burni cho'qqisida o'tirib, ancha vaqtgacha uzoq-uzoqlarga cho'zilib ketgan G'arbiy Gat tog' tizmasini, pastdagi vodiylar, yaylovlarni, tog' yonbag'irlarini, tog' etagidagi kaftdek tekis dalalarni, to'qayzor va uning ortida mavjlanib turgan dengizni hamda yolg'iz o'zi qo'nqayib turgan mayoq minorasini tomosha qildilar.

Nihoyat, Elza ko'zidan durbinni olib, Ishoqqa uzatdi.

— Men bu mayoqni yaxshi bilaman, — dedi Ishoq ko'ngli yorishib. — Ha, to'g'ri, u shundoqqina Bombay yaqiniga o'rnatilgan.

— Ha, — dedi Elza xayolga tolib, — Bombayning shundoqqina yonginasida — hozir mening erim o'sha yerda.

Uning ovozi ravon va mutlaqo xotirjam edi, shunga qaramay, bu ovoz Ishoqning yuragiga o'tkir tig'day sanchildi.

— Shundoqqina Bombay yonida... u hozir mening... hozir u yerda Jamila! Endi meniki bo'lmay qolgan Jamila! U...

Ishoqning vujudi qaqshab, ko'zlariga g'ilt-g'ilt yosh qalqdi.

— Sen hali sevgilingni topasan! — degan Elzaning ovozi uning qulog'i ostida yangradi. U kaftini Ishoqning qo'li ustiga astagina qo'ydi.

— Hech qachon! Endi hech qachon topmayman! Odam o'z umrida faqat bir martagina sevadi! — dedi qiynalib Ishoq.

— Odam umrida bir marta sevishi ham, bir necha marta sevishi ham mumkin, — dedi Elza jiddiy tarzda. — Shunda ham u har gal muhabbatni endi birinchi marta tuyayotganday, yangi ma'shuqasini beg'ubor, nurafshon muhabbat bilan chin dildan seva boshlaganday his qiladi o'zini. Lekin ayni paytda, har qaysi yangi muhabbat oldingisidan albatta farq qiladi, u juda ham navnihol, ammo eng asl va eng qudratli muhabbat bo'ladi. Men nima deyotganimni yaxshi bilaman, o'zim ham boshimdan kechirganman buni. Odatda, odamlar xudodan, jamoatchilik gapidan qo'rqqanlari sababli yo odob-axloq yuzasidan bunday muhabbatni tan olishni istamaydilar, lekin bu bor gap! Ishon gapimga. Ba'zi paytlarda bir muhabbat barbod bo'lib, ikkinchisi hali senga yetib kelmagan bo'ladi, ana shunda qalbingni oylar, yillar davomida g'am-hasrat, behafsalalik, bezavqlik qamrab oladi — qalb vodiylari unumsiz bo'lib qoladi, buloqlardan qaynab chiqayotgan suvning shildirashi so'nadi, daraxtlarning novdalari xuddi beva ayollar kabi motamsaro bo'lib qoladi. Shunda ko'zlaring atigi bittagina yashil yaproqni ko'rish ilinjida olazarak bo'ladi — afsuski, topolmaydi, qalbing eng nodir qo'shiqni tinglash ishtiyoqida yonadi, — e voh, eshitilmaydi o'sha qo'shiq! Ana shunda sen, vassalom, endi boshqa hech

nima bo'lmaydi, deb o'ylay boshlaysan. Va lekin yana bahor qaytib keladi, yana qo'shiq yangraydi, yana buloq varaqlab qaynay boshlaydi, daraxt novdalari quvonchga to'lib, yam-yashil yaproqlarini olamga ko'z-ko'z qiladi. O'zing bir o'ylab ko'r, Ishoq: agar bahor faqat bir marta kelsa, agar nikoh liboslarini yechgan daraxtlar boshqa hech qachon yasanmasalar, agar bir marta olingan jarohatlar hech qachon bitib tuzalmasa, dunyoda yashash naqadar uqubatli bo'lardi!

— Tushunaman, Elza, hammasini tushunaman, lekin nima qilay? O'zimni boshqarolmay qoldim. Nazarimda, qandaydir tovush muttasil menga: “Qani, bo'la qol, kela qol — hammasi tugadi endi! Kel, kelaver, mana bu cho'qqidan o'zingni pastga ot!” — deb da'vat etayotganday. Hozir yoningda o'tiribman-u, o'zim bu yerdan o'n qadam narida o'lim shay turgani haqida o'ylayapman. Odamzotni dahshatga soluvchi o'sha o'limdan men aslo qo'rqmagan bo'lardim... Ko'zni chirt yumib xohlagan tomoningga o'n qadam yursang — u yog'i o'lim. To'qqiz qadam yurganingda oyog'ing ostida yer tugaydi va o'ninchi qadaming — o'lim!

— Tentaklik! G'irt tentaklik bu! — Elzaning vahimaga tushgani ovozidan sezilib turardi. — Otelga qaytish kerak. Ketdik! Unutma, bu cho'qqiga seni men boshlab chiqdim.

— Sen aslo xavotir olma! — deb Ishoq jilmayib qo'ydi. — Menga yana ikki kun hech nima bo'lmaydi. Bir hafta yashayman, deb o'zimga o'zim so'z berganman, to'rt kunimni yashab bo'ldim.

Ikkovlari, Elza oldinda indamay pastga tusha boshladilar.

Ishoq Elzaning o'g'il bolalarnikiga o'xshab ketuvchi qotmadan kelgan bo'y-bastini kuzatar ekan, uning o'z tengdoshi ekanligiga hech ishonolmadi. Buni u, keta turib, Elzaning o'z og'zidan eshitganida, hayratdan dong qotib qolgandi.

Elza “Atirgul oteli”da emas, bozor yaqinidagi “Markaziy” mehmonxonasida turardi; u tushlik qilgani o'sha yoqqa ketdi. Ishoq unga o'zi bilan birga ovqatlanishni taklif qildi — u xohlamadi:

— Yo'q, yaxshisi, o'zimiznikida ovqatlana qolay. Tushlikdan keyin erimga xat yozmoqchiman — qachon, qaysi poezdda qaytishim haqida. Keyin biroz mizg'ib olaman; kel, yaxshisi, soat beshda uchrashib, daryo bo'yida sayr qilamiz. Faqat bu shimingni kiyma — suv kechishimizga to'g'ri keladi. Tizzang barobar kalta shim kiyib ol, xo'pmi? Demak, soat beshda meni olgani mehmonxonaga borasan.

Ishoq Elza bilan xayrlashib o'z restoraniga shoshildi — tushlik payti tugagan edi. Zal huvillab qolgan, faqat bitta stol ortida burishgan aftini sepkil bosganidan yuzi olachipor bo'lib ko'ringan odam o'tirardi. Uning qo'llari tinmay pitirlar, boshiga hashamatli amoma qo'ndirgan, barmog'ida kattakon ko'zli uzuk yaraqlab turardiki, uning bahosi, agar qalbaki bo'lmasa, kamida ellik ming rupiya turardi.

Ishoq o'z stoliga o'tirib, ovqat buyurarkan, sepkildor odamning nuqul uni kuzatayotganini payqadi. Aftidan, bu odam u bilan suhbatlashishga chog'lanayotganday edi, shu bois, Ishoq darrov teskari o'girilib oldi: axir nima haqda gaplashishi mumkin bu turqi sovuq bilan!

— Hey, mister! — deb chaqirdi sepkildor shilqimlik qilib.

— Xo'sh, nima deysiz? — Ishoq ham gustoxlik qildi.

— Pokiston yana tahdid solyapti-ku, bizga! — deb Olachipor stolda yotgan gazetani qo'lga g'ijimlab olib silkitdi.

— Hay, men nima qilishim kerak ekan? — so'radi Ishoq.

— Nega biznikilar miq etishmayapti? — surishtirishga tushdi Olachipor.

— Mendan nima istaysiz?

— Axir siz yozuvchisiz-ku, jin urgur! — dedi Olachipor xuddi shirinsuxanlik qilmoqchi bo'lganday. — Nima ham talab qilinardi yozuvchi ahlidan? Demoqchimanki, hukumatimiz qayoqqa qarayapti? Axir anavi la'natilar bizga tahdid solishyapti-ku, nima, churq etmay o'tiraveramizmi?

— Ular bizga, biz ularga, deng... Bunaqada urush boshlanib ketadi-ku, do'stim Olachipor.

— Boshlanaversin! Qaytaga yaxshi-ku, urush boshlansa! Faqat shu yo'l bilan anov pokistonliklarning esini kiritib qo'yish mumkin! Har kuni gazeta o'qiganimda qoni qaynab ketadi. Aytganday, sen meni “Olachipor” deb chaqirma. Ismimni senga noto'g'ri aytishibdi. Mening ismim Ranchhor La'l Bheriya.

— Nega endi sen Hindistonning Pokiston bilan urushishini xohlayapsan? — so'radi Ishoq qiziqsinib.
— Nima, bironta qarindoshingni o'ldirishganmi u yoqda?

— Yo'q...

— Balki o'zing butun mol-davlatini tashlab, Pokistondan qochib kelgandirsan?

— Yo'q...

— Yo g'animlaring bormi Pokistonda?

— Be, qayoqda? Men o'zim Jaypurdanman, Pokistonda na qarindoshim, na g'animlarim bor, na mol-davlatim qolgan u yoqda!

— Bo'lmasa, nega ular bilan urushishni xohlayapsan?

— Voy, jin urgur yozuvchilar-e! Nega hech nimaga tushunmaysizlar-a? Urush paytida bozorlar gavjum bo'ladi, tomirlarda qon gupuradi, qo'l qo'lga tegmaydi ish ko'pligidan. Urush bo'lsa ishlarimiz yurishib ketadi.

— Kasbing nima?

— Birjada dallollik qilaman.

— Tushunarli.

Bheriya jahl bilan stolga musht urdi.

— Nima tushunarli senga, qalamkash? Kasbimizning nozik qirralarini eng ulug' kishilar ham tushunishga qiynaladilar-u, sen tushunarmiding? Men, mana, yigirma yildirki, birjada xizmat qilaman, lokin hali ham, hamma narsa menga tushunarli, deb aytolmayman. Sen bo'lsang... "tushunarli" mish, — deb mazax qildi u Ishoqni. — Urush boshlansa, birjaga jon kiradi, ishlar yurishib ketadi. Tokaygacha kutamiz, axir! Koreya bilan bo'lgan urush tugagandan beri, ochig'i, qiladigan ishimiz qolmadi.

— Bundan chiqdi, hozir dunyoda urush yo'q ekan, hech bo'lmasa, Hindiston Pokiston bilan urushsinmi, seningcha? Bordi-yu, urush boshlangan kundan seni janggohga safarbar qilishsa-chi?

— Obbo yozuvchilar-e! G'irt afandi-ya hammalari! — qotib-qotib kuldi "Olachipor sepkildor", — boshlariga uradimi meni? Qarib qolganman-ku — oltmishga kirdim.

— O'g'ling yo'qmi?

— Nega yo'q bo'larkan? Uchta o'g'lim bor. Men bilan birga ishlashadi. Ammo urush bizning ishimiz emas. Bizdan askar chiqmaydi.

— Qoyil! — dedi Ishoq nihoyat g'azabini tiya olmay. — Demak, urush haqida hammadan ko'proq og'iz ko'pirtirib baqiruvchilar hech qachon jang qilmaydilar! Negadir ularni hech qachon urushga safarbar ham qilmaydilar, ular janggohlarda okoplar ham qazimaydilar, ularga hech qachon o'q ham tegmaydi. Va lekin urush tugaganida eng yog'li, eng yuqori mansablarni birinchi navbatda shular egallaydilar, hatto vazir ham bo'lib oladilar. Nega axir bu zamonda faqat qabr toshlarigina qadrlanib, tiriklar izzat qilinmaydi? Nega? Ayt, nega? Qani, menga tushuntirib ber-chi, Olachipor!

Bheriya suhbat mavzuini o'zgartirishga qaror qildi.

— Ovqatingni ye, sovib qoldi. Undan keyin, boya aytdim-ku, senga ismimni: Bheriya mening ismim — Bhe-ri-ya! Hech ham Olachipor emas. Qanaqa ism o'zi o'sha "Olachipor"?

— Juda ajoyib ism, tojir. Sening jismingga juda ham mos tushadi bu ism. Ham chiroyli, ham muloyim ism... Sening o'rningda bo'lganimda, xotiningdan seni faqat, "Hoy, Olachipor!" deb chaqirishini talab qilgan bo'lardim.

— Xotanim o'lgan, — dedi Bheriya ma'yus ovoz bilan.

— Sen hech qachon bironta ayolga oshiq bo'lganmisan, a, tojir? — so'radi Ishoq kutilmaganda.

Bu savoldan sepkildor qattiq piqillab kulib yuborgan edi, oldida turgan likopdagi sho'rva sachrab, ko'ylagini bulg'adi. Uning mushuknikiga o'xshagan mo'ylovi alomat qimirlab qo'ydi. Nihoyat, u kulgisini zo'rg'a tiyib javob qildi:

— Bizda yo'q bunaqa odat... haligi... oshiq bo'lish. Bizda bu uyat hisoblanadi. Siz, yozuvchilarning yo'lingiz boshqa. Menga otel xo'jayini aytuvdi: "Bir yozuvchi keldi ikki-uch kunga", deb. Qani, bir gaplashib ko'ray-chi deb o'yladim. Sen qaysi gazetada ishlaysan?

— Men gazetada ishlamayman. Kitob yozaman. Tushunyapsanmi, kitob?

— Kitob? Haligi poyga chog'ida garovga tikiladigan pullar yoziladigan kitobga o'xshagan kitobmi?

— Qanaqa garov, qanaqa poyga? Men romanlar yozaman.

— Roman? Biz unaqasini o'qimaymiz. Hech o'qimaganman.

— Hech kitob o'qimagansan, hech qachon oshiq bo'lmagansan... Hech bo'lmasa quyoshning botishini biron marta kuzatganmisan?

— Nima, nima deding?

— Menga qara, tojir, sen, yaxshisi, ovqatingni ye. Baribir bunaqa narsalarni tushunmaysan, — dedi Ishoq ma'yus kayfiyatda.

Bir oz davom etgan sukutdan so'ng sepkilyuz odam yana gap boshladi:

— Sen kitoblaringni qaysi tilda yozasan?

— Urdu tilida.

— Ie, hali sen musulmonmisan? — so'radi Bheriya hayrat bilan.

— Ihi.

— Shunaqa de?

— Nima "shunaqa"? — dedi Ishoq birdan jahli chiqib ketib.

— Yo'q, hech nima, shunchaki, aytdim-qo'ydim-da, — deb "Olachipor sepkildor" har bitta so'zini dona-dona gapirdi.

— Yo'q, shunchaki aytmading! — tixirlik qila boshladi Ishoq. — Qani, ochiq gapir, nima demoqchisan? Nima "shunaqa" ekan? Qani, bo'l, ochiq gapir!

— "Ochiq gapir" mish! Gapirsam xafa bo'lmaysanmi?

— Xafa bo'lmayman! — dedi Ishoq bosiq, vazmin ovoz bilan, ammo doxilan tomirlarida qoni qaynay boshlagandi.

— Gap shundaki, siz musulmonlarning hammangiz sotqinsizlar.

Zal bir necha soniya sukutga toldi, bu shunday teran sukunat ediki, Ishoq tomog'ida bir nima biqirlab qaynay boshlaganini ham eshitdi. Keyin har bir so'zini aniq va dona-dona qilib gapira boshladi:

— Hozir men boshqa musulmonlar haqida gapirmoqchi emasman. Faqat o'zim haqimda gapiraman. Sen haqsan: menkim, Ishoq — sotqinman. Hammasi to'g'ri. Men o'taketgan, uchchiga chiqqan, ashaddiy sotqinman. Men xoinman. Men Hindiston va Pokiston o'rtasida urush bo'lishini istovchi seni va sening toifangdagi barcha odamlarni sotishga doim tayyorman. Bu hali hammasi emas, tojir. Men, nafaqat senga va sening nusxangdagi odamlarga, shu bilan birga, har qanday ikki mamlakat o'rtasida (Hindiston bilan Pokiston o'rtasida bo'lishi shart emas) urush olovini yoqishga shaylangan har bitta odamga, har qanday maslakka, har qanday dinga ham sotqinlik qilishdan qaytmayman. Men har qanday adovatga, urushga, xunrezlik va qirg'in-barotga xiyonat qilishdan qaytmayman. Bu o'rinda men chinakam xoinman. Va lekin men xalqlar o'rtasidagi totuvlikka sodiqman, do'stlik va muhabbatga sadoqat bilan xizmat qilaman. Men singillarimizning ma'sumaligini qadrlayman, ma'shuqalarimiz qalbidagi muhabbatni ardoqlayman. Ammo ayollarimizni beva qiluvchilardan, ularning sevgisini toptovchilardan nafratlanaman. Yana, senga o'xshagan tojirlarni ham ko'rarga ko'zim yo'q, zero senlar birjuda o'tirib olib, o'z manfaatlarini ko'zlagan holda, oddiy odamlarning qabrlarini pullashdan ham toymaysanlar.

Ishoq stoldagi puding quyilgan likopni qo'lga oldi va bor kuchi bilan uni tojirning cho'tir basharasiga qarab otdi; uning aftiga borib tekkan likop yerga tushib pir-pir aylandi, so'ng chil-chil sindi. Birja dallolining ko'zlari ham, burni ham, peshonasi va ikki yuzi ham shirin sharbatga belandi, puding bo'laklari esa, amomasining qatlaridan mo'ralay boshladi. Shovqinni eshitgan ofitsiantlar yugurib kirishdi, lekin Ishoq janjal oqibatini kutmay, zaldan tez yurib chiqib ketdi. U hech g'azabini tiya olmay, hamon qalt-qalt titrardi. Butun vujudini vahshiyona jaholat o't bo'lib yondirardi. Qaniydi, hozir o'sha ablah, tojirning hiqildog'idan olsa-yu, bo'g'aversa, bo'g'aversa, bo'g'aversa!

Oradan biroz vaqt o'tgach, otel xo'jayini o'z ish boshqaruvchisi hamda "jabrlangan" tojir bilan kelib,

kottej eshigini taqillatdi.

— Sohibim siz bilan gaplashmoqchilar, — dedi ish boshqaruvchi Ishoq eshikni ochganida.

— Mening u bilan gaplashadigan gapim yo'q deb! — dedi Ishoq jerkib va sigareta qoldig'idan yangisini tutatdi. — Shu bugunoq boshqa mehmonxonadan o'zimga joy qidiramanu ko'chib o'taman:

— Baribir, sohib siz bilan gaplashmoqchilar, — deb oyoq tirab turib oldi ish boshqaruvchi.

— Aytдим-ku, mening unga aytadigan gapim yo'q! — dedi Ishoq sal o'shqirib. — O'zim ham tushunib turibman — yaxshi ish qilmadim. Haqqim yo'q edi o'sha tojirga likop otishga! Men juda xijolatdaman, hoziroq kechirim so'rashga tayyorman o'sha Olachipor... tuf-e, janob dalloldan.

Ishoq eshik oldiga chiqdi va kaftlarini bir-biriga juftlaganicha, "Olachipor sepkildor"ga egilib ta'zim qildi. Tojir kulib yubordi — u juda baxtiyor edi. Ishoq mehmonlarni ichkariga taklif qildi va o'tirgani joy ko'rsatdi. Otel xo'jayini bilan Bheriya divanga yastanib o'tirishdi.

— Ayb o'zimda, —deb gap boshladi tojir. — Musulmonlarni ranjitadigan gap og'zimdan chiqib ketdi. Axir qayoqdan bilibman bu jin urgur yozuvchining musulmon ekanligini?

Otel xo'jayini fors edi — bu cho'pday oriq odamning quloqlari xuddi quyonnikiday dikkaygan, ikki chakkasidan siqilgan cho'zinchoq peshonasining o'rtasi ichiga botgan edi. Uning qorayib ketgan xunuk tishlari qarchig'ayniki singari egri burni bilan dilxushlik qilayotganday, tili esa, ikki o'rtada vositachi vazifasini o'tayotganday edi. Uning munchoqdek jimit ko'zlari xuddi biron nimaga tikilib qarashdan qo'rqqanday, doim bejo, doim olazarak, shilvirab osilib tushgan pastki labi esa, go'yo lunjiga yashirib qo'yilgan ko'rinmas ip tortqilaganday, vaqti-vaqti bilan o'ng tomonga qiyshayib ketardi. Keyin yana joyiga qaytardi — xuddi ipidan siltab tortilgan varrakday.

— Aytadigan gapingiz bor edi, shekilli, Ho'rmuz-jiy? — ehtirom ila yuzlandi xo'jayiniga ish boshqaruvchi.

Ho'rmuz-jiy har bitta so'zi orasida varrak ipini torta-torta gapira ketdi... Ishoq bu varrak, ya'ni labning tortqilanishini qiziqib kuzatarkan, mabodo ip birdan uzilib ketsa, Ho'rmuz-jiyning labi qay taxlitda to'xtab qolishini ko'z oldiga keltirib miyig'ida kulib qo'ydi.

— ... ovora bo'lasan, qo'lingdan hech ish kelmaydi, — derdi bu asnoda Ho'rmuz-jiy. — Axir sen bu yerga fitna qo'zg'agani kelgansan-ku, shundaymi?

— Qanaqa fitna? — so'radi hayron bo'lgan Ishoq. — Mening nima daxlim bor unga? Xo'sh, aytinglar-chi, sizlarni bu yerda ko'rish baxtiga musharraf bo'lishim sababi nima o'zi?

— Sababini sudda bilib olasan. Qani, gapir, senga nima yomonlik qilgan edimki, kelib-kelib mening otelimda odamlarim o'rtasida g'ulu ko'tarmoqchi bo'lyapsan? Shundoq ham, inglizlar ketganidan beri otelim daromad bermay qo'ygan, endi mana sen boshimga balo bo'lding — xizmatkorlarim orasida fitna qo'zg'ay boshlabsan!

— Men-a? Xizmatkorlaring orasida-ya?.. Nima deyapsan o'zi? — Ishoqning taajjubi tobora ortib borardi.

— Sen qulog'ing bilan eshit! — dedi otel xo'jayini jahl bilan. — Gapimni to'qqiz pulday qilib tushuntiryapman, sen bo'lsang... O'tgan kuni anavi bola... haligi bor-u, bozorda yamoqchilik qilib o'tiradigan yigit, hah, urushda yarador bo'lgani uchun nafaqa oluvchi Mardikor degan yigitni aytyapman, o'sha o'tgan kuni bitta varaqa ko'tarib keldi...

— Yana qanaqa varaqa?

— Haligi, qog'oz bor-u... haligindaqa qog'oz! Siz yaxshilab eshiting! — deb sohibiga ko'maklashmoqchi bo'ldi ish boshqaruvchi.

— U o'sha kasofat qog'ozni ko'tarib kelib, mening xizmatkorlarimga qo'l qo'ydira boshladi. Hammaga qo'l qo'ydirib jo'nab ketdi. O'sha qog'ozda, hech qachon, hech yerda urush bo'lmasligi kerak, deb yozilgan ekan. Men xodimlarimni yig'ib, ochiqchasiga gaplashdim. Nega qo'l qo'ydinglar, deb so'radim. Shunchaki, o'zimiz, deyishdi. To'g'ri, qattiq jahlim chiqdi, lekin bu safar kechirdim ularni, keyin, boshqa bunday qilmanglar, deb koyidim! Ular so'z berishdi bunday qilmaslikka, hatto quloqlariga kaftlarini ham bosishdi — demak, qasam ichishdi. Lekin bitta kir yuvuvchi xodimam — Vasanti bo'lsa: "Men qo'yaveraman, agar yana shunaqa qog'oz olib kelishsa, yana qo'l qo'yib

beraman!” — dedi. Men undan: “Nega axir?” — deb so'rovdim, u menga: “Negaki, men ayolman!” — deb javob qildi. O'rgildim... ayolmish u kishim! Ishdan haydab yubordim u yaramasni.

— Haydab yubording? Nima uchun?

— Bu yerda menga hech qanaqa siyosat kerak emas! Odamlarim bugun, urush bo'lishni xohlamaymiz, deb bosh ko'tarib chiqishsa, ertaga hali, ish soatimiz qisqartirilmasa ishlamaymiz, deb to'polon qilishlari ham turgan gap. Hozir ular tong qorong'isida qorong'i kechgacha ishlashadi. Bosh tovlashsa nima qilaman? Men nufuzli otelning sohibiman, bordi-yu xodimlarim birdan eslarini yeb, yo'ldan ozguday bo'lsalar — nima qilaman? Shundoq ham hozir Khandalada otellar, ayniqsa, meniki singari otellar daromad bermay qo'ygan. Mesopotamiya¹ da urush bo'ldi. Afg'onistonda urush bo'ldi, yana boshqa yerlarda ham urush bo'ldi. O'shanda ingliz soldatlar har doim otelimga qo'nishardi. U paytda otelimga bir emas, ikkita orkestr yollagandim, cho'milish uchun suv to'la hovuz, yana tantsa zali, bar bor edi otelimda. Hozir hammasini yopib tashlaganman. Ilgari otelimdan yuz ming rupiyalab daromad olardim, endi uni ta'mirlashgayam pulim yo'q... Buni qaraki, Mardikor odamlarga qo'l qo'ydirgani olib kelgan o'sha qog'ozni biz, otel sohiblari, arzimagan bir qog'oz deb o'ylabmiz. To'g'ri, men qo'l qovushtirib o'tirmadim, politsiya inspektoriga Mardikorni hibsga olish kerakligini aytgan bo'lsam ham, o'sha yaramas qog'oz hazilakam narsa emasligini faqat bugun tushundim. Sen mening otelimni xarob qilish uchun naq Bombaydan kelgansan. Mardikor nima ekan! Jamiki g'ulg'ulani boshlayotgan faqat sensan!

— Men hech nimaga tushunmayapman, nimani gapiryapsiz o'zi? — deb norozilik bildirdi Ishoq. — Ishoning, menda hech qanday ayb yo'q, zero bu gaplarni birinchi marta eshitib turibman! Men hech qanday Mardikorni ham, hech qanday Vasantini ham bilmayman. Faqat bo'lgan gap shuki, janob tojir urush haqidagi gaplari bilan achchig'imni chiqardi, shunda qonim qaynab ketib... umuman, mening bu yerga... bu yerga kelishimga...

— Qani, xo'sh? Nega kelganding bu yerga? Nima ish bilan? — otel xo'jayini uning so'zini bo'lib piching qildi.

— Yo'l-yo'lakay bir oz to'xtab o'tmoqchi bo'luvdim, jahannamga ketaturib, bildingmi? — deb Ishoq baqirib berdi. — Sening nima ishing bor?

Ho'rmuz-jiy divandan turarkan dedi:

— Men politsiya inspektoriga qo'ng'iroq qilganman, hademay bu yerga polislar yetib kelishadi. Ana ular jahannamga boradigan to'ppa-to'g'ri yo'lni ko'rsatib qo'yishadi sen yaramasga! Yo'ldan adashmaysan!

* * *

Khandalaning politsiya uchastkasi bozor bilan temir yo'l bekati o'rtasidagi chorqirra tepalikka joylashgan. Politsiya inspektori muovini Samantining og'zi qulog'ida: hibsonaga mahbus kelganidan u juda ham suyunib ketganday edi. U Ishoqni choy-non bilan siyladi; umuman, uning o'zini tutishiga qaraganda, Ishoq go'yo mahbus emas, balki mehmonga taklif etilgan odamday edi. Nihoyat, barcha rasmiyatchilik — bayonnoma tuzish, navbatchilik daftoriga tegishli yozuvlarni qayd qilish va hokazolar amalga oshirilgach, politsiya inspektori muovini xuddi boshidan tog' ag'darilganday yengil tin olib, Ishoqning yoniga kelib o'tirdi va suhbat bilan uning ko'nglini ovlashga tushdi.

— Turmush kechirish juda og'irlashib ketdi, birodar, juda-juda! — deb zorlana boshladi u. — Uyga borsang — uyingda, uchastkaga kelsang — bu yerda, xullas, hamma yerda xijolatpazlik. Mana, misol uchun Khandalani ol — na bironta to'polon, na bironta pichoqqa ilinadigan hodisa yuz beradi! G'aflat uyqusida yotibdi bu qishloq — hech nima sodir bo'lmaydi. Na o'g'irlik, na qotillik, na biron boshqa falokat... agar bitta-yarimta qizning nomusiga tegishganini hisobga olmasang — u ham onda-sonda bir bo'ladi. Lekin ilgari, Khandalada oq tanli askarlarning gospitali bo'lganida, bu yerda qizlarni zo'rlash ham, ularni obqochib ketish ham bo'lib turardi. Endi bo'lsa... Nima bo'lyapti-a, o'zi bu dunyoda? Ishonasanmi, oshna, kameralar oylab huvillab yotadi. Axir hibsonaga hech kim

qamalmasa, men, politsiya inspektori muovini, nimaning hisobiga kun kechiraman? Bunaqada martabamning oshishi ham amrimahol! O'zing bir o'ylab ko'r, og'ayni, qaramog'imda bir emas, ikki emas, to'qqizta bolam bo'lsa ham, rahbarlarning kelib-kelib aynan meni Khandalaga ishga tayinlashganiga o'lasanmi! Jujuqlarimni boqaman deb ne ko'ylarga tushayotganimni yolg'iz o'zim bilaman. Rahbarlar bo'lsa doim: politsiya inspektori tashabbus ko'rsatishi, faol bo'lishi lozim, deyishadi. Ayt, qanaqasiga tashabbus ko'rsatay, faol bo'lay? Odamlar tepsa-tebranmas bo'lib qolishgan, hech kim qonunni buzishni o'ylamaydi. Bunaqada qaerdan olaman jinoyatchini — yerdan kavlab olamanmi? E, nimasini aytay, og'ayni! Agar shu kamchiliklar barham topganida-ku, chidasa bo'lardi-ya!.. Uchastka juda yaxshi yerga joylashgan, derazadan temir yo'l bilan uning bekati ko'rinib turadi, anavi derazadan bo'lsa, sening "Atirgul oteli"ngni ko'rish mumkin. Butun tumanda ham yo'q bunaqa zo'r uchastka, hatto Lonavalada ham topilmaydi bunaqasi! Aytganday, o'zing ham ko'rgandirsan Lonavala qamoqxonasini?

— Umrimda birinchi marta qamoqqa tushishim! — dedi Ishoq jilmayib.

— Xafa bo'lma, — dedi Samant xayrixohlik bildirib va hatto qo'li bilan Ishoqning yelkasiga qoqib ham qo'ydi. — Ko'nikib qolasan hali. To'g'ri, oldiniga biroz qiynalasan. Ayt-chi, bu yerda, Khandalada pul to'lab seni garovga olib chiqib ketadigan tanish-bilishlaring bormi?

— Be, qayoqda, — dedi Ishoq bo'shashib, — hech kimni tanimayman bu yerda.

— Yaxshi! Juda soz! — Samant xursand edi, — Bombayda-chi?

— Bombayda ham hech kimim yo'q! — deb yubordi Ishoq ko'ngli o'ksib.

— O, qanday yaxshi! — Samant sevinib ketdi. — Demak, hali bir necha kungacha mehmonimiz bo'larkansan. Juda yaxshi, og'ayni! Qancha vaqtdan beri bu yerda bir o'zim so'ppayib o'tiribman, bunaqada meni po'panak bosib ketishi ham hech gapmas. Ha, aytganday, bu yerda kechasi chivinlar juda bezor qiladi odamni, senga qalinroq ko'rpa berib yuboraman. Burkanib olsang, tinchgina uxlayverasan, hech qanaqa chivin chaqa olmaydi.

Samant o'rnidan turib eshik tomon yurdi.

— Abdul Majid, hoy, Abdul Majid! Janob mahbusga yana choy olib kel! — deb qichqirdi u mirshabga va qamoqxonadan chiqib ketdi; oradan bir daqiqa vaqt o'tar-o'tmas Abdul Majid bir finjon achchiq choy olib keldi.

Ishoq choy icharkan, kamerani ko'zdan kechira boshladi. Bu yerda o'zidan boshqa yana bitta mahbus bo'lib, uning ko'rinishi juda g'alati edi. Samant hasratidan chang chiqib, dilini yozgan chog'idayoq Ishoq bu odamga tikilib qaray boshlagandi. Biroq u yangi kelgan mahbus — Ishoqqa qayrilib ham qaramadi. Ishoq ham u bilan politsiya inspektori muovini huzurida gaplashishga yo hech bo'lmasa, bu odamning kimligini Samantdan so'rashga jur'at etmadi.

Mana, Samant bilan mirshab kameradan chiqib ketishdi, shunda Ishoq bu notanish odam tomonga o'girildi.

U dastavval bu odamning bitta qulog'i yo'qligini ko'rdi; quloq o'rnidagi chandiqlarning dumi uning bir yanog'ini tilib o'tgandi. Undan keyin, bu mahbusning bitta qo'li tirsagidan kesib tashlangan bo'lib, shu qo'l suyagidan chiqib turgan ilgak barmoqlar vazifasini o'tardi. Yana bu odamning chap oyog'i ham yo'q edi, shunga ko'ra, u sog' qo'li bilan qo'litiqtayoqqa tayanardi. Bu kemptikliklarning bari uni g'ayrimutashakkil qiyofada va notavon majruh qilib ko'rsatardi. Va lekin bu nogiron odamning o'tday chaq nab turgan yirik-yirik, tiyrak qora ko'zlari kishini hayratga solardi. Bu notanish odam jilmayganida, chiroyli oppoq tishlari bug'doyrang yuzida xuddi marvarid shodasidek yaraqlardi. Faqat shu tabassumining o'zi kishining ixlosini uyg'otardi — axir aytadilar-ku, odamning qandayligini uning tabassumidan bilib olish mumkin, deb. Ishoq bu ajoyib insonga g'oyatda ajib nazokat bilan, xuddi sehrlanganday tikilib qoldi.

— Biz bu yerda ikkovlon ekanmiz, — deb nihoyat gapira boshladi Ishoq. — Keling, tanishaylik. Mening ismim Ishoq.

— Meniki — Anant Mardikor.

Ular bir-birlariga qo'l uzatishdi — Mardikorning temir ilgagi Ishoqning barmoqlari bilan uchrashdi.

Qo'li temir ilgak bilan tutashganida, Ishaq bir seskanib tushdi.

— Kasbing nima? — deb gapida davom etdi Mardikor. — Aytsang, seni nega qamashganini aytib beraman.

— Men yozuvchiman, — dedi Ishaq jilmayib.

Mardikor sho'x kulib yubordi, shunda Ishaq karaxt bo'lib qolgan qalbiga bu mo'jizavor kulgi jon kiritganini his qildi.

— Bilaman nima ayb qilib qo'yganingni! — Mardikor kulganicha gapida davom etdi. — Sen mast bo'lguningcha rosa ichgansan-u, ammo spirtli ichkilik ichish uchun ruxsatnomang bo'lmagan. Bir amallab mehmonxonangga yetib borganingda mirshablarga ro'para kelgansan — ahvolingni ko'rishgan-u, ilintirishgan. Topdimmi?

— Hech unaqa bo'lmagan, — deb xoxolab kulib yubordi Ishaq. — Meni boshqa bahona bilan ayblashdi: men otel xodimlariga qutqu solganmishman, ularni tinchlikni himoya qilish haqidagi murojaatnomaga imzo chekishga da'vat etganmishman. Ochig'ini aytsam, men bu gaplarning birontasiga ham tushunmadim; bu yerda hech kim bilan hech narsa to'g'risida gaplashmaganman, qolaversa, men bu yerga boshqa ish yuzasidan kelgandim, lekin ular meni qamab qo'yishdi.

— Nega endi otel xo'jayini kelib-kelib aynan seni gunohkor qildiykin?

— Bilasanmi, men bitta ahmoq bilan o'chakishib qoluvdim, u ham men turgan otelda yashaydi; men u bilan urush va tinchlik haqida bahslashib qoldim, keyin g'azabdan qonim qaynab, stolda turgan likopni uning basharasiga otdim.

— Hamonki g'azabga mingan ekansan, urush tarafdori bo'lsang kerak? — so'radi Mardikor Ishaqqa yaqinroq surilib o'tirarkan.

— E, yo'q, — dedi Ishaq jilmayib, — hamma gap shunda-da, men tinchlikni yoqlagandim. Mana oqibat! Juda xijolatdaman.

— Ie, nega xijolat bo'lasan? Sen to'g'ri qilgansan, — deya e'tiroz bildirdi Mardikor yana yaqinroq surilib o'tirarkan.

U gapirarkan, qo'l vazifasini o'tayotgan ilgagi, aytgan har bir so'zini tasdiqlamoqchi bo'lganday, havoda keskin-keskin silkinardi.

— Khandaladagi mehmonxonalarning xodimlarini tinchlikni himoya qilish haqidagi murojaatnomaga qo'l qo'yishga da'vat etgan odam menman, — dedi Mardikor va ilgak qo'lini astagina Ishaqning yelkasiga qo'ydi. — Mehmonxona xo'jayinlarining meni ko'rgani ko'zlari, otgani o'qlari yo'q.

— Bundan xabarim bor. Ho'rmuz-jiy aytgandi, — dedi Ishaq. — Meni bu yerga qamatgan ham o'sha — anavi ahmoq tojirning shikoyati bilan.

Ishaq biroz jim qoldi, so'ng yana gapira boshladi:

— Lekin men bir narsaga hech tushunolmayapman. Ayt-chi, nega endi sen o'sha tinchlik, urush va hokazolar tufayli o'zingni o'tga-cho'g'ga urib yotibsan? Shundoq ham yarmi qolgan mayib-majruh odamsan! Axir turmush kechirish, non puli topish uchun mehnat qilish juda-juda og'ir bo'lsa kerak senga?..

— Hamonki men hozir juda qiynalib kun kechirayotgan ekanman, buning sababchisi faqat urush. Urush boshlanganida men armiya xizmatiga ketdim, u paytda men ham mukammal odam edim, xuddi sendek. Urush meni shu ahvolga soldi. Urush meni majruh qildi, qulog'imni yalab ketgan ham, qo'limni, oyog'imni yamlamay yutgan ham — la'nati urush. Shunga qaramay, peshonam yorug' ekan, baxtiyorman — tirik qoldim!

— Baxtiyorsan? O'zing ishonasanmi shu gapingga?.. Bunaqa ahvolda yashagandan o'lgan afzalroqdir balki...

— O'zim ham oldiniga shunday o'ylagandim. Keyin miyamda asta-asta boshqa fikr paydo bo'la boshladi. Nihoyat, mana... Ko'rib turibsan — tirikman! Ham tirikman, ham baxtiyorman, ham yashashni istayman!

— Nima ish qilasan?

— Etikdo'zman. Bozorda o'tirib, odamlarning poyabzallarini yamayman, ta'mirlayman, yangilarini

tikaman. Ko'pchilikning ta'biricha, durustgina etikdo'zmishman, shuning uchun bo'lsa kerak, buyurtma beruvchilarning keti uzilmaydi. Undan keyin, bilasanmi, bu yer aholisining aksariyatiga maslahatgo'ylik qilaman. Oldimga baqqollar ham, dehqonlar ham, ofis xodimlari ham o'z tashvishlari, dardlari bilan kelishadi. Mendan maslahat so'rashadi. Ba'zilar arazlashib, nizolashib qolganlarni yarastirib qo'yishimga ham to'g'ri keladi. Khandala bozorida ham, qishloqqa borib ham qanchadan-qancha odamlarni yarastirib qo'ydim. Ular sudga ham, politsiyaga ham murojaat qilib yurmaydilar. Men bo'lsam foydali, savob ish qilganimdan xursandman. Ana shunda odamlarga kerak ekanligimni o'ylab, g'ayratim qo'zib ketadi.

— Shuning uchun bo'lsa kerak, politsiya inspektori muovini sen bilan gaplashishni xohlamadi — sen uning nonini yarimta qilarkansan-ku!

Mardikor kulib yubordi.

— Mana, to'rt oydirki, hech kim sudga ariza bermay qo'ydi, hamma mening oldimga keladigan bo'ldi. Nima, yomonmi? Men pul olmayman, yamoqchilik qilib o'tirib odamlarga maslahat beraveraman.

— Savoding bormi?

— O'rta maktabni bitirganman.

— O'rta maktabni bitirib yamoqchilik qilyapsanmi? O, sen Bombayda yashashing kerak...

— Bombayda boylarning tovonini yalab kun kechirganimdan ko'ra, Khandalada kambag'allarning poyabzalini yamab yashaganim yaxshi! — deb Ishoqning so'zini bo'ldi Mardikor. — Shu yer yaxshi menga.

— Xo'p, yaxshi. Lekin sen menga aytmading, nima uchun urush va tinchlik masalasi sening ishing ekanligini.

Mardikor qahr bilan ilgakli qo'lini silkitdi.

— Bo'lmasa, kimning ishi u? Nima, ko'rmayapsanmi ahvolimni? Hamonki urush meni majruh qilib chiqitga chiqargan ekan, boshqa odamlarning ham mayib va nogiron qilishlariga beparvo qarab turaveradi, deb o'ylaysanmi meni? Yo'q, yanglishasan, mister, men bunday qilolmayman, qilmayman ham! Tirik ekanman, Khandalaning bironta ham yigitini armiya safiga ololmaydi ular!

— Kim — "ular"?

— Kim bo'lardi! Otellarning xo'jayinlari-da! Ular inglizlar bo'lgan avvalgi paytning yana qaytib kelishini kutib yotishibdi; ular shunday xayollar bilan uxlab ketarkanlar, tushlarida Koreyada urush boshlanganini yoki Xitoy bilan Amerika o'rtasida, Rusiya bilan Amerika o'rtasida, yo bo'lmasa, yo'q deganda, Hindiston bilan Pokiston o'rtasida urush bo'layotganini ko'radilar! Kimning kim bilan qaerda urush qilishi ular uchun baribir — faqat urush bo'lsa bo'lgani, faqat askarlar uchun gospitalar ochilsa, marra ularniki!

— Lekin ular uchun eng muhimi urush emas, — deb e'tiroz bildirdi Ishoq, — pul, faqat pul. Bu yerda otellar huvillab yotibdi, chet ellik sayyohlar kelmay qo'ygan, inglizlar jo'natib yuborilgan — pul topish uchun boshqa yo'l yo'q. Xo'sh, nima qilsinlar? Bas, ahvol shu ekan, inglizlarning qaytib kelishi yoki yangi urush boshlanishi haqida orzu qilmay bo'larkanmi?

— "Nima qilsinlar?" Buning yo'li ko'p, — dedi Mardikor jahl bilan. — Faqat shunisi chatoqki, bu yaramaslar o'zgalarning xordiq chiqarishi hisobiga pul topishni odat qilganlar. To'g'ri, men ham Khandalaning farovon hudud bo'lishini xohlayman, men ham bu yerdagi barcha otellarning dam oluvchilar bilan doim gavjum bo'lishini, bozorlarda xaridorgir mollar doim qalashib turishini istayman. Lekin senga shuni aytishim kerak: bu orzu-istaklarga eskicha usul bilan aslo erishib bo'lmaydi.

Khandalaning go'zal manzarasini tomosha qilib bahra olishni hamma ham xohlaydi, lekin bu yerda otel xonasi uchun kuniga o'n sakkiz rupiyadan to'lab yashashga ko'pchilikning qurbi yetmaydi. Aytmoqchimanki, mehmonxonalarning egalari ijara haqini arzon qilishlari kerak. Axir kimga keragi bor har bittasi uch-to'rt xonadan iborat bo'lgan kottejlarning? Undan ko'ra, har qaysi xonaga sakkiz-o'ntadan karavot qo'yib, har bir o'rin uchun bir rupiyadan haq olishsin. Keyin, ovqatlanish paytida har bir kishi uchun sakkiz xil taom tortish isrofgarchilik emasmi? Buning o'rniga dam oluvchilar uchun

odmigina, arzon, ammo to'yimli ovqat tortishsin. Agar shunday qilishsa, har shanba kuni odamlar Bombaydan poezdlarni to'ldirib kela boshlaydilar! Oddiy odamlar ham Khandalaning go'zal manzaralaridan bahramand bo'lishsa qanday yaxshi — aynan ana o'sha odamlar bu kurort shaharchasini ko'z qorachig'idek asrab-avaylashga qodirdirlar. Lekin bu gaplarni qanday qilib Ho'rmuz-jiy, Nosirdon-jiylarning miyasiga singdirib bo'ladi? Boshdan, oyoq spirtga bo'kkan bu xaromxo'rlar umrlarida hech qachon bir cho'pni u yerdan bu yerga olib qo'yishmagan. Ular xalqdan qo'rqishadi, shuning uchun inglizlarning qaytib kelishini intizor bo'lib kutishadi, faqat shundagina ular yana jaraq-jaraq pullarni supurib ola boshlaydilar!

* * *

Kech kirib, kamera ichi qorong'ilasha boshladi; shu payt kutilmaganda darchadan subhidam mo'ralaganday bo'ldi; bu — marathiy qizining ma'yus ammo porloq chehrasi edi. Uning qo'lida chuqur lagan bo'lib, ustiga boshqa lagan to'nkarilgan edi. Abdul Majid unga ehtirom ko'rsatib kamera eshigini ochdi va qiz xijolat bo'lganidan ko'zini yerga tikkancha kirib keldi.

U laganni uzunchoq yog'och o'rindiqqa qo'ydi-da, Mardikorga ehtirom ila ta'zim qilib, uning oyog'iga qo'l uchini tekkizdi, so'ng Ishaqqa ham egilib ta'zim qilib, yana Mardikorga o'girildi va mayin ovoz bilan marathiy tilida dedi:

— Sizlarga ovqat olib keldim — ikkovingizga.

— Rahmat, lekin nima qilarding ovora bo'lib? — dedi Mardikor. — Bu Vasanti, — u qizni Ishaqqa tanishtirdi. — "Atirgul oteli"da kir yuvuvchi bo'lib ishlaydi. Aniqrog'i — ishlardi. Endi Ho'rmuz-jiy uni bo'shatib yuboribdi.

Ishaq bu azamat qizga tikilib qaradi. Uyatchan qiz qimtina-qimtina axiri tilga kirdi:

— Men o'sha murojaatnomaga qo'l qo'yolmadim — ayol kishi bo'lganim uchun... Lekin sohib baribir meni yana ishga qaytarib oldi.

— Oldi? Oldiga borib kechirim so'ragandirsan-da? — dedi Mardikor hafsalasi pir bo'lib.

— Hecham-da! — dedi Vasanti qizishib. — Gap boshqa yoqda: otelimiz xodimlari, yana boshqa otellarning xodimlari ham — hammalari ish tashlashdi! Sohib rosa xunob bo'ldi, lekin boshqa iloji yo'q edi: meni ishdan bo'shatish haqidagi buyrug'ini bekor qilishga majbur bo'ldi.

Mardikorning yuzi yorishib ketdi.

Vasanti kaftlarini bir-biriga bosib taklif qildi:

— Ovqatga marhamat!

— Tag'in qanaqa yangiliklar bor? — surishtirdi Mardikor.

Yigitlar ovqat tanovul qila boshladilar. Vasanti yuz bergan yangiliklarni so'zlab berdi:

— Hamma mehmonxonalarning xodimlari ishlamay qo'ydilar; ular pul yig'ishyapti... sizni qamoqdan ozod qilish uchun. Bozordagi baqqollar ham pul berishdi... Ertaga Trimurtida miting bo'ladi, siz so'zga chiqishingiz kerak...

— Ko'ramiz... Obkelgan ovqating juda mazali! Oying pishirdimi yo o'zing?

— O'zim... — dedi uyalib ketgan Vasanti. — Anavi tojir Bheriya bo'lsa qo'rqqanidan Bombayga qochib qoldi. Bufetchimiz Jonning aytishicha, bombaylik alloma janoblarini sudga beradigan odam yo'qmish endi.

— Go'sht juda xushxo'r bo'libdi! — deb maqtadi Ishaq. — Buniyam o'zing qovurdingmi?

— Yo'q, oyim, — derkan cho'g'day qizarib ketdi Vasanti. — Go'sht qovurishni bilmayman hali. Oyim ham bugun shuni yuzimga soldi: "Erga tegsang faqat kir yuvishni bilasan, — dedi, — durustroq ovqat pishirish qo'lingdan kelmaydi. Basharti uyingga bironta musulmon yo bo'lmasa go'sht yeydigan boshqa mehmon kelib qolsa, unda nima qilasan?" — "Voy, oyijon-e, — dedim. — Nima qilardim? Ungacha o'rganib olarman pazandalikni. Buguncha siz qovurib beraqoling" deb yalindim oyimga. — Vasanti nafis sarisining cheti bilan lov-lov yonayotgan yuzini to'sdi.

— Ziravorni ham boplabdi oying, — dedi Ishaq huzur qilib tamshanarkan. — Bunaqa zo'r

qovurilgan go'shtni hech yemagandim.

Uchovlari xoxolab kulib yuborishdi.

* * *

Qamoqxonadagi lampochka singan edi, kamera qop-qorong'i bo'lib qoldi. Ahyon-ahyonda bulutlar orasidan o'roq oy mo'ralab qolar, shunda uning derazadan kirgan xira yog'dusi Mardikor bilan Ishoqning yuzini sal-pal yoritardi. Ular deraza tokchasida siqilishib o'tirib, xuddi qondosh aka-ukalardek bir-birlarini isitardilar. Qorong'ida Mardikorning hayot haqidagi iztirobli ammo ajoyib qissasi eshitilardi:

— ... Xullas, frontdan qaytib kelganimda sevgilim Kamola qishloqda yo'q edi. Avvaliga hech kim uning to'g'risida og'iz ochmadi, ertasi kuni o'zim hamma gapni bilib oldim: Kamolani ota-onasi bombaylik Pandurang degan gulchiga erga berib yuboribdi. Men u gulchini bilardim — Hirgam ko'chasi bilan Thakurdvar-roud muyulishida uning do'koni bo'lardi. Men besh-olti kun qishloqda bo'lib, keyin Bombayga jo'nadim — qishloqda yuragimga qil sig'may qolgan edi, bu yerdagi har bitta so'qmoq oyog'imdan tortib, yurishimga monelik qilayotganday edi. Nuqul Kamolaning — ma'budam deb sig'inganim Kamolaning oyoq tovushlari qulog'imga chalinayotganday bo'lardi. Zero men hamisha, hatto gospitalda o'lim to'shagida yotganimda ham, u yerda qo'limni, keyin oyog'imni kesishganda ham, nihoyat, endi hech qachon oyoqqa turolmasligimni o'ylab yotgan paytlarimda ham uning oyoq tovushlarini yuragim bilan eshitardim! Tushunyapsanmi, Ishoq — yuragim bilan! Qara, nima deyotganimni o'zim ham bilmayman, — axir yurak bilan ham eshitib bo'larkanmi oyoq tovushini?

— Seni juda yaxshi tushunib turibman, Anant! — nihoyatda jiddiy tarzda javob qildi Ishoq: hozir Jamilaning raqs tushayotganida nafosat bilan oyoq tashlashi uning esiga tushgandi.

— Bombayga men xuddi mana shunaqa qorong'i tunda yetib bordim — izg'irinli, rutubatli tun edi. Vaqt allamahol bo'lib qolgan bo'lsa ham, Thakurdvar-roud muyulishida fonus yonib turardi. Men gulchi Pandurangning do'koniga yaqinroq borib, fonus qo'ndirilgan ustun panasida turganicha uzoq vaqt Kamolani kuzatdim. U egniga to'q-qizil hoshiyali pushtirang sari kiygan va benihoya go'zal edi!... U engashganicha kattakon uzun gulmarjon to'qirdi.

— Har holda, yaqinroq borgandirsan? U seni ko'rdimi?

— Yo'q, men ustun panasidan chiqmay, Kamolaginamga tikilganicha turaverdim. U shunday sohibjamol, turmushidan shunday mamnun ko'rinardiki, men o'ylanib qoldim: rost-da, shu ahvolimda uning ko'ziga qanday ko'rinaman, nima deyman? Nima, shuncha uzoq yo'l bosib mash'um ahvolimdan noligani keldim oldingga, deymanmi? U bilan xayrlashib frontga ketayotganimda bus-butun odam edim, mana, urushdan yarimta bo'lib qaytdim. Kamola endi meni tanimas ham, deb o'yladim. Unga kimligimni aytsam, meni boshdan oyoq kuzatib chiqib, shunday qarash qilishi mumkinki, unaqa qarashni ko'rgandan o'lib ketgan ming karra afzal. To'g'ri, Kamola aytadigan har bir so'z uchun, uning har bir nigohi uchun albatta joy topiladi mening qalbidam, ammo mana bu ahvolim...

— Anant! — Ishoq uning qo'lini mahkam siqdi.

— Men Kamoladan ko'zimni uzmay turaverdim; nihoyat, u gulmarjonni to'qib bo'lib, Pandurang tomonga o'girildi. U chiroyli, sog'lom yigit va ... to'rt muchasi omon. Ularning qo'llari — Pandurang bilan Kamolaning qo'llari... tutashdilar... Men umrimda o'sha choqqacha hech yig'lamagan edim — na frontda, na gospitalda. Na hayot, na mamot ko'zimga yosh qalqitaolgan, lekin o'sha tun... Kamolaning qo'llari Pandurangniki bilan qovushganini ko'rganimda, ko'zlarimdan tirqirab yosh oqa boshlaganini his etdim. Men simyog'och panasida turganimcha, o'pkamni tutolmay yig'layverdim, yig'layverdim... Nazarimda, yuragim pora-pora bo'lganday edi.

— Boya sen mendan, nima uchun urushni yomon ko'rishim sababini so'rading. O'zing o'ylab ko'r. Axir meni shahdam-shahdam yuruvchi oyog'imdan, suyukli mahbubamga uzatishim mumkin bo'lgan qo'limdan, qo'shiqlarini tinglovchi qulog'imdan judo qilgan shu la'nati urush-ku! Bas, shunday ekan,

urushdan boshqa yana nimaga qarshi kurashishim kerak? Nima, sevikli ma'shuqam Kamoladan nafratlanaymi? Yo'q, odam odamdan nafratlanmasligi kerak, Ishoq! Bil'aks, biz mazlum, yovuz, badbaxt va qashshoq odamlarni yorug' dunyoga keltirayotgan hayotdan nafratlanishimiz kerak...

Shu payt Ishoq kutilmaganda ko'pdan beri o'zini qiynab kelayotgan jumboqli savollarga Anantning aynan shu hikoyasidan javob topganday bo'ldi. Bu javob Anantning so'zlaridan ham ko'ra ko'proq uning butun hayotida o'z aksini topgan edi. Ishoq shuni o'ylarkan, butun vujudi halovat va quvonch ummoniga g'arq bo'lganini his etdi. U birdaniga jo'shqin shijoat bilan Anantni quchib bag'riga bosdi.

— Ie, bu nima qilganing? — deb so'radi Anant Ishoqning ko'ziga tikilganicha.

Ishoq javob bermadi...

Ular yotishga hozirlik ko'ra boshladilar, shunda Ishoq Anantdan kameradagi yagona cho'zinchoq o'tirg'ichga yotishni talab qildi, o'zi bo'lsa, ko'rpaga o'ranib, zax yerga yotdi va sal vaqt o'tmay uni huzurbaxsh uyqu elitdi.

* * *

Vaqt yarim kechadan oqqanida kimdir Ishoqni yelkasiga turtib, uyg'otib yubordi. U ko'zini ochdi, sapchib o'rnidan turib o'tirdi, lekin uyquli ko'ziga qorong'ida allaqanday tovoqyuz odamlarning sharpalari g'ira-shira ko'rindi. Ishoq nima bo'lganini tushunmay, ko'zlarini ishqalab, nihoyat, yonida turgan Abdul Majidni ko'rdi. Undan sal nariroqda Elza iljayganicha, eshik oldida esa, politsiya inspektori muovini Samant xomush kayfiyatda turardi. Uning belidagi qora kamari hadeb baqaloq qornidan pastga sirg'alar, formal kalta shimining pochalari tizzasigacha osilib tushgan edi.

— Bo'laqol, tur tez, o'rtog'ingni ham uyg'ot! — dedi Elza sho'x ohangda. — Sizlarni garovga ozod qilish masalasini hal qildim.

— Mem-sohib¹ holi-jonimga qo'ymadilar, — deya zorlandi Samant. — Bir Lonavala boshqarmasiga telefon qildirdilar, bir u yoqdan qo'ng'iroq bo'lishini kutdilar. Goh sud'yaga tahdid solsalar, goh otel xo'jayiniga zug'um qildilar. Xullas, tinka-madorimni quritdi bu mem-sohib! — Samant Ishoqqa uzoq vaqt ma'yus tikilib qoldi, so'ng ginaxonlik qilib dedi: — Axir aytuvding-ku, bu yerda hech kimim yo'q deb.

Ishoq unga javoban faqat jilmayarkan, Mardikorni tortqilab uyg'otar va yotgan o'rnini yig'ishtirardi.

— Qo'yaver! — dedi Samant sal xafa bo'lganday, — Abdul Majid yig'ishtirib oladi. Ikkovinglar, mana, mem-sohib bilan chiqib ketaveringlar.

Qamoqxonaning temir qoplangan eshigi g'ijirlab ochildi, so'ng yana yopildi.

Ishoq yengil tortib chuqur tin oldi.

Samant ularni tashqari eshikkacha kuzatib qo'yib, ochiq yuz bilan xayrlashdi. U oqko'ngil odam bo'lsa kerak, xayrlashganida hech ranjimadi, faqat umidi puchga chiqqani salgina sezilib turardi: rost-da, hech qachon hech nima sodir bo'lmaydigan bu yerda necha-necha yillardan beri endi bir martagina mojar bo'lishi kutilgandi, buni ham xudo ko'p ko'rib, mahbuslarni garovga olib chiqib ketishsa-ya...

Samant Ishoqning qo'lini mahkam siqib xayrlasharkan:

— Kelib tur, do'stim! — deb taklif qildi.

Uchovlari politsiya uchastkasidan chiqib, katta ko'chaga tushishdi. Shu payt Ishoq o'z oteli tomon burilmoqchi bo'lgan edi, lekin Elza uning qo'lidan ushlab dedi:

— Yo'q, u yoqqamas, bekatga boramiz.

— Men Bombayga ketmoqchi emasman hali! — dedi Ishoq sal g'ijinganday bo'lib. — Nima, sudya meni ketqazib yuborish haqida hukm chiqarganmi?

— Yo'q, yo'q, — deb uni tinchitishga shoshildi Elza. — Sen bu yerda ko'nglingga siqqancha yashayverishing mumkin. Men jo'nab ketyapman. Ertalabki poezdda. Hozir bo'lsa... — u qo'l soatiga qarab qo'ydi, — poezd jo'nashiga faqat uch soat qolibdi. Yuragim bekatning kutish zalida. Yuringlar, o'sha yoqqa boramiz, biroz gurunglashib o'tiramiz. Vaqtingiz bormi? — so'radi Elza Anantdan.

Anant Mardikor ehtirom ila bosh egdi. Bu taklifdan u behad mamnun edi.

Kutish zalida hech zog' yo'q edi. Bu huvillagan xonada faqat bir stol bilan to'rtta stul, yana burchakda Elzaning g'aribgina yuki turardi. Shiftga o'rnatilgan kattakon ventilyator erinibgina aylanardi.

— Hozir bir choyxo'rlik qilsak, qanday yaxshi bo'lardi! — dedi Elza.

— Tungi soat uch. Shu bemahalda choy qayoqda, deysiz!

Bufet yopiq, bufetchi uxlayotgan bo'lsa kerak.

— Hechqisi yo'q, — deb gapga aralashdi Mardikor. — Bu yerdagi bufetchi mening oshnam. Uxlayotgan bo'lsa ham uyg'otaman, bir zumda choy damlab beradi.

Oradan sal vaqt o'tar-o'tmas stolda bir choynak choy paydo bo'ldi. Finjonlarga quyilgan qaynoq xushbo'y choydan ko'tarilgan bug' stol atrofida siqilishib o'tirgan Elza, Ishaq va Mardikorlarning mamnun chehralariga ufurayotgandek bo'ldi.

Elza finjonini ikki kafti orasiga olib asta-asta aylantirarkan, past ovoz bilan gapira boshladi:

— O, choy... Mo'jizakor choy!.. U ne-ne masofalarni bosib o'tadi, ne-ne olis mamlakatlarga tashrif buyuradi... Uning tumordakkin orombaxsh, muattar bargi sharofati bilan odamlarning dini, yoshi, badanining rangi o'rtasidagi farqlar yo'qolib ketadi...

— Choy odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi... — dedi Mardikor xayolga tolib. — Qamoqlar esa odamlarni bir-biridan judo qiladi.

— Hozircha bizlarni bir-birimizdan ayiruvchi kuchlarning qo'li baland, — dedi Elza. — Mening xolam G'arbiy Berlinda yashaydi, oyim bo'lsa Saksoniyada yashardi — hozir u yer Sharqiy Germaniya hisoblanadi. Oyim o'limi oldidan singlisini ko'p qo'msabdi. To joni uzilguncha uning yo'lga ko'z tikib yotibdi. Lekin xolamning G'arbiy Berlinga borishiga ruxsat berishmabdi. Dunyoni bo'lak-bo'laklarga ajratuvchi qandaydir odamlar opa-singilning diydor ko'rishishiga yo'l qo'yishmabdi. Ayting, odamlar tokaygacha umidsizlikda kun kechirishadi? Aytmogchimanki, mayli, irq, millatlar, dinlar o'rtasida bundan keyin ham farq bo'laversin; mayli, odamlarni bir-biridan ayiruvchi chegaralar ham bo'laversin. Lekin koshkiydi, ularning yurak yozib suhbatlashishlariga monelik qilmasalar! Hech bo'lmaganda, koshkiydi, biron-bir masalani jamoa bo'lib hal qila olish uchun bu ro'yi zaminda odamlarning bir parchagina taqsimlanmagan jamoa yeri bo'lsa, koshkiydi, jamiki odamlar hayot paytlarida ham, jon taslim qilayotgan chog'larida ham bir-birlarining yuzlariga ochiq chehra bilan boqa olsalar! Holbuki, hozirgi paytda odamlar yuz-ko'zlarini qavat-qavat hijoblar bilan o'rab olishganki, kimning qanaqa odamligini aniqlash amri mahol!

Elza jim bo'lib qoldi, hammalari sukut saqlab choy icha boshlashdi.

— Mening boshim qotib qoldi... — salmoqlanib gap boshladi Ishaq. — Hech nimaga tushunmayapman. Mana, meni olinglar: ismim Ishaq, ha, Ram La'l emas, Ishaq. Nahotki meni sotqin deb hisoblashlari uchun shu ismimning o'zi kifoya bo'lsa? Aynan shunday o'ylaydigan odamlar ham bor atrofimizda. Qani, o'zingiz ayting, gunohim nima mening: hindu Ram La'l bo'lmay, musulmon Ishaq bo'lganimmi? A?

Mardikor sukutda.

— Ha, men musulmonman, ismim Ishaq! — qizishib gapida davom etdi Ishaq. — Lekin men faqat shu zaminda ildiz otib palak yozganman. Shu zamin yorug' dunyoga keltirgan meni; u menga kuch-qudrat va ishq-muhabbat sharobini ichirgan — bundan keyin ham ichiraveradi! Illo o'zingiz yaxshi bilasiz: daraxt o'sgan sari, yangi-yangi novdalar chiqarib gullay boshlaydi, garchi uning tanasi yer yuzida qad ko'tarib tursa ham, ildizlari yer qo'riga chuqur botib boraveradi. Daraxt turgan yerida samoga ko'z tikadi, uning shox va novdalari dunyoning har tomoniga qarab cho'zila boshlaydi. Men ham shu daraxtga o'xshayman — Hindiston tuprog'ida ildiz otganman, jismim ham shu zaminda qad ko'targan-u, novdalarim dunyodagi ko'p mamlakatlarga — Pokistonu Eron, Misru, Albaniya, Marokashu Tunisgacha cho'zilib borgan; bu novdalarim yana Angliya va Rusiyaga, Amerika va Yaponiyaga, Xitoy va Malayziyaga ham yetib borgan. Lekin odamlar ismimni eshitishgan zahoti menga shubha bilan qaray boshlaydilar. Har gal shu ishtibohli boqishni ko'rganimda yurak-bag'rim

xun bo'lib ketadi. Axir men jonsiz tosh emas, tirik odamman-ku, nega tushunishni istashmaydi?

— Bundan chiqdi, sen faqat o'z ismingnigina yoqtirarkansan-da? — so'radi Elza.

— Yo'g'-e! — dedi Ishoq qat'iy tarzda. — Yo'q! Menga Elza ismi ham, Mardikor ham, Ram La'l ismi ham, yana juda ko'p boshqa ismlar ham yoqadi! Shu bilan birga, o'z ismimni ham yaxshi ko'raman. Ayting, nahotki shu ismimning o'zi meni sotqin deb hisoblashlari uchun asos bo'la olsa?

— Yo'q! — dedi Mardikor jiddiy tarzda. — Faqat o'z isminigina ardoqlab, o'zga ismlardan nafratlanuvchi odamgina sotqindir!

— Men uchun har bir ism misoli gul... — deb xayol surganday gapirdi Elza o'z finjoniga tikilib o'tirar ekan.

— O, bag'oyat ajoyib gap aytding! — deb Ishoq Elzaning qo'lidan o'pdi. — Juda-juda maqbul gap! Hech bir shoir bundan chiroyliroq so'z aytolmasdi! Men yozuvchiman, ammo hech qachon o'ylab topolmasdim bunday antiqa muqoyasani — men faqat endi, sening shu gapingdan keyingina ismlar jozibasini his qila boshladim. Har birimizning o'z hayot yo'limiz bor, sig'inadigan dinlarimiz ham boshqa-boshqa, lekin gulzorda ham bir-biriga o'xshaydigan ikkita gulni topolmaysan-ku! Binobarin, har bitta odam — bu gul, har bir inson — bu kitob, biz hammamiz — odamlarmiz. Men ham kitob yozaman; shuning uchun, Hindiston va Pokistondagi urush olovini yoquvchi g'alamislarning fitna uyushtirayotganini ko'rsam, yuragim nishtar sanchilganday bo'ladi. Shunda men, nahotki bir kun kelib men ham qo'limga miltiq olsam va o'zim uchun eng aziz bo'lgan kishilarning ko'ksiga o'q uzsam, deb o'ylab ketaman. O'zingiz o'ylab ko'ring, faqat o'z mamlakatini sevib, boshqa mamlakatlar, xalqlar, dinlar va odamlardan nafratlanishni, agar vaziyat taqozo qilsa, qo'lda qurol bilan o'sha odamlarga qarshi borishni vatanparvarlik deb bo'ladimi, axir? Yo'q, aslo! Lekin ana shunday safsatani targ'ib qiluvchining basharasiga likop otsang darrov seni hibsga oladilar! — derdi Ishoq g'azabini tiya olmay. — Ba'zida men eng chuqur o'raning qa'riga tashlanganday his qilaman o'zimni.

Mardikor go'yo Ishoqqa taskin bermoqchi bo'lganday temir ilgakli qo'lini uning yelkasiga qo'ydi.

— Qiziqqonlik qilib likop otish bilan hech nimaga erishib bo'lmaydi, — deb gapira boshladi u. — G'oyatda sovuqqonlik bilan, teran mulohaza bilan kurashmoq lozim urushga qarshi. Hamma mamlakatlarda ham odamlar yashaydi, hamma odamlarning chiroyli ismlari bor. Dunyoda yaxshi odamlar ko'p. Ularning har biri o'z udumiga amal qilib yashaydi, har bitta odam o'z ismiga ega. Hamma o'z xudosisiga sig'inadi, o'z yurtini sevadi, o'z kitobini o'qiydi. Har bitta xalq o'zi xohlaganicha yashash huquqiga ega, ammo u xalqlar qo'lida qurol tutqazib, ularni o'q yomg'iri ostiga jo'natishga hech kimning haqqi yo'q! Biz odamlar qo'lidan qurollarni tortib olib ularga gullar tutqazishimiz kerak. Bilasanmi, qo'lida gul ushlab turgan odamning og'zidan g'azabnok so'zlar eshitilsa, unday odam g'irt ahmoq bo'lib ko'rinadi-ku... Mana, o'zing bir tasavvur qilib ko'r — ahmoqqa o'xshaydimi unday odam yo yo'qmi?

Ishoq kulib yubordi.

— Lekin bu osonlikcha amalga oshadigan ish emas — odamlar qo'lidan qurollarni tortib olib ularga gul tutqazish! — deb xo'rsinib qo'ydi Mardikor.

Ishoq indamadi, keyin suhbat mavzuini o'zgartirmoqchi bo'lganday dedi:

— Mana, sen ketyapsan, Elza. Lekin menga italyan missiyasi ro'parasidagi shalolani ko'rsatmoqchi bo'luvding— ko'rsatmading ham...

— Sen otgan likop barcha rejalarimizni barbod qildi. Endi o'sha shalolani bir o'zing borib ko'rasan.

— Yana bir kunga qolaqolgin! — iltimos qildi Ishoq. — Ertaga ketarsan.

— Ilojim yo'q, Ishoq.

— Qolaqol, bir kun keyinroq ketsang nima qipti!

— Yo'q, shu bugun ketishim kerak.

— Xo'p, yaxshi, unda kechki poezdda ketaqol. Men faqat bir necha soatgagina qolishingni so'rayapman.

— Yo'q, Ishoq, men hozir, ertalabki poezdda jo'nayman.

— Juda o'jarsan-da, — deb jilmayib qo'ydi Ishoq.

Uning bu jilmayishini Elza javobsiz qoldirdi. U lablari chirt yumilgan, qoni qochgan yuzini Ishoqqa burgancha qimir etmay o'tirardi. Uning ko'zlari birdan torayib suzildi. Ishoq qaysi aytgan so'zi bilan bu ayolni xafa qilib qo'rganini bilolmay hayron edi.

— Elza, — xijolat tortib gapira boshladi u. — Azizam Elza! Nega menga bunaqa qarayapsan? Nima dedim? Agar dilingni og'ritgan bo'lsam — kechir.

Elza indamadi.

— Meni avf eting, madam, — deb hazil qilmoqchi bo'ldi Ishoq.

— Keragi yo'q. Ishoq. Shunchaki, sen o'zing bilmay turib, bir voqeani esimga tushirib qo'yding.

— Qanday voqeani?

Elza uzoq sukutga toldi. Hammayoq jim-jit edi. Teran uyqudagi bekat tinchini hali hech nima — na parovozning pishqirishi, na poezd g'ildiraklarining guldur-gulduri buzardi.

Elza kutilmaganda baralla ovoz bilan gapira boshladi:

— Ba'zi paytlarda men Parijdagi vokzalda erim bilan turib poezd kelishini kutayotganday his qilaman o'zimni. Senga aytgan edim, urush boshlanganida, erim bilan ikkovimiz qiynala-qiynala Germaniyadan qochgan edik. O'sha oyim biz bilan ketishni xohlamagan edi. Erimning ota-onasi ham, yahudiy bo'lganlari sababli, qochishga majbur edilar. Hammamiz chegarada biqinib o'tirib, fursat kelishini kuta boshladik. Fursat kelganida, bizga yordam ko'rsatayotgan odamlar, chegaradan faqat ikki kishilab o'tkaza olishlarini aytishdi. Oldiga ular men bilan erimni o'tkazib yuborishdi, erimning ota-onasi esa, ertasi kuni xuddi shu raqamli poezdda Parijga yetib borishini va biz ularni kutib olishimiz mumkinligini aytishdi... Biz ertasi kuni tayinlangan paytda vokzalga bordik. Poezdni uzoq kutdik, lekin o'sha kuni poezd kelmadi... Vaqt o'tib borardi... Esimda, erim nuqul irg'ib o'rnidan turib ketib, semafora tikilib qarardi. Oradan bir soat, ikki soat o'tdi, uzoqlarga cho'zilgan temir iz mudom huvillab turardi... O'sha kuni hech qanday poezd kelmadi. Biz ruhimiz tushib otelga qaytdik... Ertasi kuni o'sha paytda yana vokzalga bordik. Poezd jadvalda ko'rsatilgan paytda yetib keldi, lekin unda erimning ota-onasi yo'q edi. Biz ham vagonlarga kirib chiqdik — ular yo'q edi. O'zimning yuragim bezillab turgan bo'lsa ham, erimni yupatishga harakat qildim: "Balki ota-onangni chegaradan olib o'tishning iloji bugun bo'lmagandir, ularni poezdga o'tqazisha olmagandir, — dedim, — ertaga albatta kelishadi." Ertasi kuni ota-onasini qarshi olgani erimning o'zi bordi. Yana... Yana boraverdi... Shu zaylda oradan o'n besh kun o'tdi. Poezd har kuni kelib turdi, lekin erimning ota-onasi kelmadi. Biz orziqib kutgan odamlar hech qachon kelishmadi... O'shandan beri erim sal g'alatiroq bo'lib qoldi. U jisman ham, ruxan ham soppa-sog', lekin ahyon-ahyonda, sokin tunda qandaydir parovoz gudogi yoki poezd g'ildiraklarining taraqa-turuq ovozi eshitilgudek bo'lsa, u uyqusirab: "Oyijon! Dadajon!" — deb baqira boshlaydi.

Elza jim qoldi. Mardikorning ko'zlariga yosh qalqidi.

— Nima uchun aynan shu poezdda jo'nab ketishim lozimligini endi tushungandirsan? — so'radi Elza. — Erim meni kutadi, poezd borsa-yu, unda men...

— Yo'q, yo'q, Elza! — deb Ishoq uning so'zini bo'ldi va qo'lini mahkam siqib qo'ydi. — Sen, albatta, shu ertalabki poezdda jo'na!

Elzaning hikoyasi Ishoqda juda chuqur taassurot uyg'otdi. U o'z oteli tomon borarkan o'ylardi: "Elza o'z hayotida juda ko'p alamli sinovlarni boshidan kechiribdi-yu, lekin bu sinovlardan u achchiq iztirob chekishni emas, o'zgalarning ayanchli kulfatlarini teran tahlil qilishni o'rganibdi. Qanday oqila ayol-a!"

U yana bir holatni esladi: Elza vagon derazasidan qo'l cho'zib u bilan xayrlashganida, o'zlarining tenggur ekanliklarini unutganday, xuddi ona yanglig' nasihat qilgandi:

— Ishonchim komil, sen yashaysan, Ishoq! Dunyoda qancha ayol bo'lsa, shuncha marta sevish mumkin; eng sadoqatli oshiqlar — hamisha erkaklardir. Shuning uchun... shuning uchun sen yashaysan, Ishoq! So'z ber menga... yashayman deb so'z ber!

Vale Ishoq hech nima deb so'z bera olmasdi. "Sevish" so'zi uning ko'zi oldida Jamila qiyofasini gavdalantirdi — Ishoq, go'yo yuragini o'tkir tig' tilib o'tganday his qildi o'zini. Shu zahoti dunyodagi

ko'zni quvontiruvchi barcha bo'yoqlar o'chib, hammayoqni bemisl g'am-anduh qamrab oldi. Ishoq Elzaning gapiga javoban tishlarini gijir qilib, faqat labining ikki cheti bilangina jilmaydi. Bu jilmayish emas, jarohat... hademay ochilib ketishi muqarrar bo'lgan jarohat edi...

* * *

Bozorda Mardikor Ishoq bilan xayrlashdi.

— Bugun kechqurun Trimurtida miting o'tkazamiz, — dedi u Ishoqqa qo'l uzatarkan, — kelasanmi? Ishoq "ha" ham, "yo'q" ham demadi. U Mardikorning qo'lini siqib xayrlasharkan, boshini xam qilganicha, o'z oteli joylashgan tepalikka ko'tarila boshladi. U tez yurib chiqib hovli orqali kottejga kirib bordi. U charchagan edi — xonaga kira solib divanga cho'kdi. Ko'zlari g'ilt-g'ilt yosh Ishoq xonada yana birov borligini sezmedi. Kutilmaganda qulog'iga tanish ovoz eshitildi:

— Menga qara, Ishoq! Shunaqayam bo'ladimi — qachondan beri kutib o'tiribman-a seni! Bilding!

Ishoq bir seskanib tushib boshini ko'tardi: ro'parasidagi oromkursida Mo'ltoniy o'tirardi.

U bir qarashdayoq Mo'ltoniyning yuzida qandaydir g'alati o'zgarish sodir bo'lganini ko'rdi.

Har bitta odamning yuzi faqat o'zigagina xos bo'lgan betakror alomatlarga ega, odam yuzi mutlaqo alohidadir, u o'z egasining alohida shaxs ekanligini aks ettiradi va bu hol uni boshqa bironta ham yuzga o'xshamaydigan, antiqa yuzga aylantiradi. Mo'ltoniyning yuzi ham Ishoqqa shu damda qandaydir mutlaqo alohida, boshqa yuzlarga aslo o'xshamaydigan bo'lib ko'rindi. Odamning yuzi o'z egasining nafaqat yakkayu yagona shaxs ekanligini, shuningdek, uning qanday kayfiyatda ekanligini ham o'zida aks ettiradi, ba'zida hatto uning ruhiy kechinmalarini ham ifodalab berishi mumkin. Ishoq Mo'ltoniyning xuddi birinchi marta ko'rayotgandek, unga astoydil tikilib qaradi. Uning usturada qirilmagan za'faron va qotma yanoqlarida chechak izlari elas-elas ko'rinib turar, labi ustida g'alati bir tarzda tanqaygan burni yalpoq, quyuq qoshlari ostidagi bit ko'zlari muhmal hayajon bilan mo'ltirardi. Do'rdoq va qoramtir lablarining ikki chekkasi chirt yumilib, faqat yuqori jag'idagi ikkita tishinigina ko'rsatib turardi. Mo'ltoniyning lablari ilgari boshqacha edi. Uning yuzi ham ruhiy kayfiyatini hech qachon bu qadar aniq ifodalagan edi. Mo'ltoniyning chiroyli yigit deb bo'lmasdi, lekin Ishoqning ko'ziga u hech qachon bunchali badbashara bo'lib ko'rinmagan edi. Ilgari ham uning ayrim qiliqlaridan, zohiriy nuqsonlari ustidan kulish mumkin edi, ammo hech qachon u hozirgidek kulgili ahvolda bo'lmagandi. Bugun Mo'ltoniy juda g'alati, dilgir, rangi so'lg'in ko'rinardi...

Shunda birdan Ishoqning miyasiga dahshatli fikr nishtardek sanchildi.

— Jamila... — deb yubordi u Mo'ltoniyning qo'lidan ushlarkan. — Gapir, nima bo'ldi unga?...

Mo'ltoniy javob bermoqchi bo'ldi, kekirdagi likillab baland-pastga chiqib tushdi, ammo bir so'z ham ayta olmadi. U uch oyoqli stolchada turgan suvli grafinni qo'lga oldi va huddi qattiq suvsagan odamday, uning og'zidan qulqullatib icha boshladi. Uning bu suv ichishini ko'rgan Ishoq hang-mang bo'lib qoldi, so'ng uning yelkasiga chang solib, entika-entika so'radi:

— Nega indamaysan? Nima bo'ldi Jamilaga? Gapirsang-chi!

— Bebiga hech nima bo'lgani yo'q, — dedi Mo'ltoniy past ovozda.

Jamilaning sog'-omon ekanligini bilgan Ishoqning xayoli endi boshqa tomonga yo'naldi. U g'azab otiga minib, Mo'ltoniyga baqirib berdi:

— Bas qil uni Bebi deyiшни! Topgan qizalog'ingni qara-yu — u allaqachon yigirma besh yoshni qoralab bo'lgan.

— U bilan tanishganimda endi o'n to'qqizga kirgan jajji qizcha edi, gaplari ham go'dak bolalarning gapiga o'xshardi. Men uchun u doimo Bebi bo'lib qoladi.

— Qanday tanishgansan u bilan? — so'radi Ishoq.

Mo'ltoniy ko'zlarini yumdi. Hatto qovoqlarida ham chechak izlari bor edi. U ko'zini yumganida, yuzi yana ham alomatroq bo'lib ko'rindi.

— Bunga olti yil bo'ldi. O'shanda biz Bombayga Adandan kelgan edik. Qirg'oqqa tushgan zahotimiz ichkilik hamda ayollarni qidira ketdik. U paytda men ham har qaysi portda xotini bo'lgan zobitlar

singari kun kechirardim. Biz o'sha kuni tunda bir nechta ulfatlar bilan maishat qildik, Jamilani men shu kecha uchratgandim. Uni menga bir qo'shmachi tavsiya qilarkan, iffatli, ma'suma qiz, deb qasam ham ichgandi. Men bu qiz uchun unga yuz ellik rupiya berdim. Keyin Bebi bilan ikkalamiz qolganimizda u: "Oh, qanday baxti qaro qizman! Nahotki, mening nomusimni himoya qiladigan bironta ham azamat topilmasa bu dunyoda?" — deb zorlandi. Bilding? U menga shunday dedi, menga-ya! Shunda men unga: "O'zim sening nomusingni himoya qilaman", — deb aytdim. Nimagaki, uning aytishicha, o'sha kecha uning erkak kishi bilan birinchi marta bo'lishi ekan, uylarida kun kechirish uchun hech vaqolari bo'lmaganidan shunday qilishga rozi bo'lgan ekan... o'sha kechasi birinchi marta.

— Uning har kechasi birinchi marta! — dedi Ishoq jaholat bilan.

— Bekorlarni aytibsan! — deb baqirdi Mo'ltoniy.

Uning yuziga birdan qon quyildi, butun vujudi dag'-dag' qaltiray boshladi, ko'zlari esa, Ishoqni tilka-pora qilib tashlashga shaylanganday qahr u g'azab bilan boqardi.

— Xo'p, bo'пти, bo'пти! Kechir meni, — deb yupatdi uni Ishoq. — Sen haqsan. Jamilaning bokira qizligiga ishonaman. U subhidam havosidek ma'suma va pokiza. U yog'ini gapir.

— Bebini yomonlab gapirishganini eshitasan o'zimni tutib turolmayman! — dedi Mo'ltoniy boshini yerga eggancha. — Qonim qaynab ketadi! O'sha yomon so'z aytgan odamni g'ajib tashlasam deymen!

Mo'ltoniy bu gapini shunday teran va komil ishonch bilan aytdiki, Ishoq unga ishonadi.

Men Bebini olti yildan beri bilaman... o'z iffatini sotish uchun kelgan o'sha tundan beri. O'sha paytdan boshlab uni himoyamga olganman va nomusini muhofaza qilib kelaman. Maoshim olti yuz ellik rupiya bo'lganida unga har oyda besh yuz rupiyadan yuborib turdim. Keyin ikkinchi mexanik lavozimiga ko'tarilib, maoshim bir ming ikki yuz rupiyaga oshganida, Jamilaga to'qqiz yuz rupiyadan jo'natib turdim. Haligacha har oyda muttasil yuborib turaman. Keyin Mujgaon ko'chasidan unga uy ham olib berdim. Bebiining raqs tushishiga xohishi borligini bilganimda — unga ustoz yolladim. Bebi yaxshi kiyinishni, yaxshi jihozlangan xonadonda yashashni yoqtirarkan. Buni eshitib unga: "Bebi, — dedim, — mening qo'llarim sening amringga muntazir, ko'ngling tusagan narsani qilaver". Sen unikida bo'lgansan, ko'rgandirsan Bebiimning qanday huzur-halovatda yashayotganini?

— Bilaman. Uning nimalarni yoqtirishini ham bilaman. Hamma aytgan gaplaring to'g'ri, Mo'ltoniy, qolaversa, u chindan ham g'oyat yoqimtoy va latofatli qiz.

— Ha, mening Bebiim eng latifa, eng sohibjamol qiz bu dunyoda! Shuning uchun ham uni hech unutilmayman! — Mo'ltoniy uch oyoqli stolchaga gursillatib musht tushirdi. — Men butun dunyoni kezib chiqdim, hatto Janubiy Amerikada ham bo'lganman, barcha portlarda bo'lib, hamma mamlakatlarning ayollarini ko'rdim, senga shuni ochiq aytishim mumkinki, mening Bebiimga o'xshagan qiz boshqa yo'q bu dunyoda!

— Shubha yo'q bunga, — dedi Ishoq istar-istamas uning gapiga qo'shilib, chunki Mo'ltoniy endi uning g'ashiga tega boshlagan edi.

— Men uni olti yildan beri avaylab-asrab kelyapman. Agar ayol kishi baxtli bo'lsa, o'z uyi, o'z puli bo'lsa, turmushi halovatli bo'lsa, — nega endi fohisha bo'larkan? To'g'rimi gapim?

— Ha, to'g'ri, albatta! — bosh egib tasdiqladi Ishoq.

— Butun dunyoni kezib chiqib ham mening Bebiimday oqko'ngil, pokiza qizni topolmaysan, — qat'iy ishonch bilan dedi Mo'ltoniy.

Ishoq indamadi — u o'z fikrlari og'ushida edi.

— Qani, menga ayt-chi, — dedi u birozdan so'ng, — seni Jamila yubordimi oldimga?

— Yo'q, o'zim keldim! — deb Mo'ltoniy yana stolchaga musht tushirdi.

Ishoq stolchadagi grafinni olib, bir chekkaga qo'ydi, keyin sigareta qutisini olib, bitta sigaretani Mo'ltoniyning labiga qistirdi, ikkinchisini o'ziga oldi-da, Mo'ltoniyga olov tutarkan, kutilmaganda so'radi:

— Sen biron marta bo'lsa hech o'ylab ko'rganmisan — Jamilani qay darajada yaxshi ko'rishingni?

— Nima demoqchisan bu bilan?

— Aytmoqchimanki, sen Jamilani qay yo'sinda yaxshi ko'rishing haqida hech o'ylab ko'rganmisan? Uni aka sifatida yaxshi ko'rasanmi yo erkak sifatidami? Zero bu yaxshi ko'rishlaru sevishlar bir-biridan tamomila farq qiladi.

Mo'ltoniy sigareta tutunidan qalqib ketib, anchagacha yo'talini bosa olmadi. Ishoq stakanga suv quyib unga uzatdi. Mo'ltoniy suvni ichib sal o'ziga keldi, nafas olishi ravonlashdi, lekin, baribir, Ishoqning savoliga javob qaytarmadi.

To'g'ri, Ishoq uchun ahamiyatsiz edi uning javobi.

— Senga nonushta buyuraymi? — so'radi u divandan turarkan.

— Yo'q, o'tir. Sen bilan gaplashib olishim kerak, — dedi kutilmaganda Mo'ltoniy va yana jim bo'lib qoldi.

Ishoq yana savol berdi:

— Jamila yubordimi seni bu yerga?

— Ha! — dedi Mo'ltoniy ko'zlarini yashirib. — Jamila menga hamma gapni aytib berdi. Biding?

— Hamma gapni? — so'radi Ishoq.

— Ha, hammasini. Bebini aldab yo'ldan ozdirmoqchi bo'lganingni ham, u seni rad etganini ham, keyin sen uni ichirib qo'yib nomusiga tegmoqchi bo'lganingni ham, shunga qaramay, u o'zini sendan himoya qila olganini ham so'zlab berdi. Sen mening yarim yillik dengiz safariga jo'nab ketganimdan foydalanib, uning uyi atrofida girdikapalak bo'lib yurgansan, baribir u seni haydab yuborgan, hech so'zing o'tmaganidan keyin, menga turmushga chiq, deb yalbora boshlabsan. Lekin mening Bebiim gaplaringga quloq solmabdi, seni eshikdan kiritmay haydab yuboribdi. Ana shundan keyin, sen o'zimni o'ldiraman, deb bu yoqqa jo'nabsan. Mening Bebiim juda-juda rahmdil, u menga hamma gapni aytib berdi. Bebi sening ham, boshqalarning ham uni deb o'lib ketishini istamaydi. Shuniychun, seni o'limdan asrab qolish maqsadida, oldingga meni yubordi — hamma gapni tushuntirgani. Eh, seni qara-yu! Yozuvchi ahlining ayollarga bunaqa yomon munosabatda bo'lishini bilmagan ekanman! Seni juda hurmat qilardim! Bilsam, Bebiining nomusiga tegmoqchi bo'libsan; bilsam, yozuvchinimas, gazandani o'z qo'lim bilan mehmon qilgan ekanman, biding?

— Ayting-chi, mister, qachon meni o'z qo'lingiz bilan mehmon qilgan edingiz? — so'radi qahri qaynagan Ishoq. — Unutmang, men sizga Bebi emasman!

— Nima, seni men kechlik taom va vino bilan mehmon qilmaganmidim, iffatli ayol bilan tanishtirmaganmidim? — Mo'ltoniyning suzuk ko'zlari vahshiyona g'azab bilan yonardi.

Ishoq ham g'azabdan tutoqib ketdi. U o'rnidan irg'ib turib, xona ichida katta-katta qadam tashlab yura boshladi, ammo bu vaziyat g'azabini battar alangalatdi. U tovonida shartta burilib, Mo'ltoniyning tepasiga keldi va qo'llarini uning yelkasiga qattiq bosganicha dedi:

— Menga qara, hey, Moti Ram Mo'ltoniy, sen ahmoqsan! Ahmoqlar ahmog'isan! Ayol kishiga yaxshi xonadon, shinam jihozlar, pul, xotirjam turmushdan boshqa yana ba'zi bir narsalar kerakligini nahotki bilmasang? Afsuski, sen u narsalarni bera olmaysan. Berishni xohlaysan-u, lekin berolmaysan. Gaplarimni yaxshilab qulog'ingga quyib ol, ey, tentak! Sen Jamilani aka sifatida emas, erkak sifatida sevasan, lekin buni e'tirof etgani yuraging dov bermaydi, chunki sen o'lgudek qo'rqqosan. Sen turli portlarda ayollarni pulga sotib olishga odatlangansan — xuddi meva-cheva yo ichkilik xarid qilganday. Sen muhabbatni ham har oyda olti yuz yo to'qqiz yuz rupiyaga sotib olmoqchi bo'lgansan, lekin bu qizning naqadar qimmatga tushayotganini tan olishga qo'rqasan. Har oy unga pul yuborib turarkansan, yuraging xuddi qinidan chiqib ketgudek gurs-gurs tepa boshlaydi, ammo, baribir, unga qo'lingning uchchini tekkizishga ham yuraging betlamaydi. Sen oddiy bir ayolni Bebi deb yuribsan. Jamila hech ham go'dak qizaloq emas!... Qizaloq ham, ma'buda ham, ma'suma ham emas. U o'n to'qqiz yoshdalik chog'ida ham shunday bo'lgan. Gapimni yaxshilab eshitib ol — u olti yildan beri seni aldab kelyapti, sen bo'lsang o'zingni o'zing aldayapsan. Boz ustiga, o'z yolg'onlaringga o'zing ishonib kelyapsan. Lekin Jamilaga ko'p ham ayb qo'yib bo'lmaydi bu masalada — ayb o'zingda, o'zing olti yildan beri seni aldashlarini xohlab yashab kelyapsan. Bugun men ko'zingni qoplagan o'sha yolg'on

pardasini yulib tashlamoqchiman. Eshit gapimni, yaxshilab eshit: sening Jamilang hech qachon ma'buda bo'lmagan. Ey, "Nizom" kemasining ikkinchi mexanigi mister Moti Ram Mo'ltoniy, bilib qo'ying, har kecha boshqa erkak bilan to'shakda yotadigan ayol qanchali pokiza va bequsur bo'lsa, sizning Jamilangiz ham shunday pokiza va iffatli qizdir!

Mo'ltoniy yerda turgan suv to'la grafinni olib, Ishoqqa otdi. Ishoq chap berib qoldi, grafın devorga urilib chil-chil sindi. Mo'ltoniy stulni olib otmoqchi bo'ldi, lekin Ishoq vaqtida uning qo'lidan mahkam ushlab qoldi. Mo'ltoniy jazavasi tutib, xuddi telba odamdek mushtlasha boshladi; uni hech tinchitib bo'lmadi, shunda Ishoq uning pastki jag'ini mo'ljallab bir zarba bergan edi, u gandıraklab ketib, divanga "gurs" quladi. U divanda dag'-dag' qaltirab yotarkan, yuzini kaftlari bilan qoplagan cha ho'ngrab yig'lardi. Mo'ltoniy og'ir ruhiy tushkunlikka uchragan o'kinchli odamday, kekirdagiga qurbonlik pichog'i tiralganini his etib, yashashdan umidini uzgan nochor jonivordek, boshiga butun osmon ag'darilib tushib, uni grafın siniqlaridek mayda-mayda bo'laklarga ajratib sochib yuborganday, o'ksib-o'ksib yig'lardi.

Ishoq Mo'ltoniyni yupatmadi; u bilardi: Mo'ltoniy to'yib-to'yib yig'lab olishi kerak edi. U cho'qqayib o'tirib, grafın siniqlarini dastro'moliga yig'a boshladi. Keyin vannaxonaga o'tib, yuz-qo'lini yuvdi-da, mehmonxonaga qaytib chiqib, divanga o'tirdi va sigareta cheka boshladi. Mo'ltoniy yuz-tuban yotar, lekin endi ho'ngrashi eshitilmasdi. Ishoq uning yoniga o'tirib yelkasini silay boshladi. Mo'ltoniy yonboshlab yotdi. Ishoq uning boshiga yostiq qo'ydi. Mo'ltoniy yig'ıdan to'xtagan bo'lsa ham, ko'zlari hali g'ilt-g'ilt yosh edi.

— Kecha kechqurun, — dedi u, — Bebi menga turmushga chiqishni xohlamasligini aytdi.

Ikkovlari uzoq jim qolishdi.

— Nima uchun? — so'radi nihoyat Ishoq.

— "Sen musulmon emassan, puling kam, undan keyin, chiroyli hammassan. Qanaqasiga yaxshi ko'ray seni?" — dedi u.

— Ie, nahotki... — deb Ishoq bir zumga tutilib qoldi, keyin gapini davom ettirdi: — Nahotki odamni faqat musulmon yo hind, yo yana boshqa biron toifa vakili bo'lgani uchungina sevish lozim bo'lsa? Nahotki faqat mashinasi bo'lganlarni, puldor boylarni yo husndor va yag'rindor yigitlarnigina sevishsa?

— "Yo'q, muhabbat emas bu! — deb o'ylardi Ishoq. — O'sha serhasham uy ham, o'sha neylon sari ham, o'sha igna poshnali tufli ham muhabbat emas. Na iloj, bordir balki shunaqa muhabbat ham — oyoqqa loyiq tufli tanlashni ifodalovchi muhabbat..."

Mo'ltoniy jim edi. Uning jag'i shisha boshladi, yorilgan labidan qon sizardi. Ishoq qonni ro'molchasi bilan artdi, keyin shoshmasdan va hech nima demasdan aptechka qutisini kovlashtirib, plastir topdi-da, uni Mo'ltoniyning labiga yopishtirib qo'ydi.

Nihoyat, Mo'ltoniy o'rnidan turib o'tirdi.

— Men boray, — dedi u.

— Qayoqqa?

Mo'ltoniy indamadi. Uning ko'zlarini iztirobli dardi qamrab olgan edi; mana, nihoyat, o'sha dard g'oyib bo'ldi va Mo'ltoniy asta-asta gapira boshladi:

— Endi bilaman nima qilishim kerakligini. "Nizom"dan bo'shab, boshqa bironta chet el kemasiga yollanaman. Yaqında meni bitta Janubiy Amerika kemasiga bosh mexanik lavozimiga taklif qilishgan edi. Maosh — bir ming olti yuz ekan. O'sha kemaga ishga o'taman, shundan keyin Bombayga o'lsam ham qaytib kelmayman — yelkamning chuquri ko'rsin! Lekin Bebiga boyagi-boyagiday, pul yuborib turaveraman — har oyda bir ming ikki yuzdan.

— Shuncha bo'lgan gaplarga qaramay-a?

— Hech qanday gapga qaramay! — deb zo'rg'a javob qildi Moti Ram Mo'ltoniy.

Ishoq hayron bo'lib, unga tikilib qoldi.

— Ha, sening bu yerda menga aytgan gaplaringga qaramay, Bebining menga degan gaplariga ham qaramay, har xil odamlar tarqatgan mish-mishlarga ham qaramay va nihoyat, olti yildan beri ko'nglimdan kechayotgan jiddiy fikr-mulohazalarga ham qaramay!.. Zero mening yuragimdan joy

olgan Bebi hamisha Bebi bo'lib qolaveradi qalbimning to'rida. Bilding?

Mo'ltoniy divandan turdi va Ishoqqa qarab xiyolgina jilmayib qo'ydi.

Ishoq ilgari hech tushuna olmagan ko'p, juda ko'p narsalarni Mo'ltoniyning ana shu jilmayishi yordamida birdan tushunib olganday bo'ldi. Bu zaifgina tabassum Mo'ltoniyning yuzini tamomila o'zgartirib ko'rsatdi Ishoqqa — hozir uning yuzlari xunuk, yoqimsiz alomatlar niqobi ko'tarilib, xushbichim insoniy chehra namoyon bo'lgandi. Bu chehrada Romeoning buzurgligi, Ranjhaning vafodorligi va Mahival¹ ning barnoligi mujassam bo'lgan edi. Hozir Mo'ltoniy samimiyat va sadoqat, sofdillik va ezgulik, eng pokiza olijanoblik timsoli bo'lib ko'rindi Ishoqning ko'ziga. Kim aytdi, bizning zamonamizda chin muhabbat tuyg'usi qolmagan deb? Kim?

Ishoqning yoshlangan ko'zi achidi. U Mo'ltoniyga bir so'z ham ayta olmadi, hatto unga qo'l uzatishga ham jur'at etmadi.

Mo'ltoniy yerda yotgan beretini olib boshiga kiydi, yana bir marta Ishoq tomonga xijolatli nigoh tashladi-da, birdan ingliz tilida dedi:

— H HISSAN investment in a dream!²

U beretini bir yoniga qiyshaytirdi, qo'l siltab xayrlashdi va eshikdan chiqib ketdi.

Ishoq uning orqasidan ayvonga chiqdi, lekin hech nima demadi. U Mo'ltoniyning endi hech qachon ko'rmasligini yaxshi bilardi. Qaysi dengizlarda suzarkin uning kemasi, qaysi sohillarga yetaklab borarkin uning bezovta qalbi? Qaysi zaminu qaysi samo o'z bag'riga olarkin? Tunini qay makonda o'tkazarkin? Bu odam uchun endi hech qachon qo'shiq kuylanmaydi, endi u hamma narsadan umidini uzgan. Lekin shunga qaramay, u sevadi. Kurrai zaminda shunday odamlar borki, ular hech kimga hech nima gapirmaydilar, hech qachon hech nimaga muyassar bo'lolmaydilar, o'z hayotiy yo'llarida hech nimani uchratmaydilar, ularning butun quvonchi faqat orzulardir.

“An investment in a dream”³. O, odamlarning bunday baxtga tashnaligini bayon etmoq uchun qanday fusunkor so'zlar, qanday latif til, qanday teran falsafiy tafakkur kerak bo'ladi...

Alvido, Mo'ltoniy!

* * *

Bugun Ishoq hayotining oxirgi kuni, vale u shuncha vaqt qanday o'tib ketganini, nimaga sarflanganini ham sezmabdi. Bugun u na nonushta qildi, na tushlik — hamma narsani unutgandi. Xayolot og'ushida bo'lgan Ishoq kun bo'yi faqat sigareta chekib, o'z fikrlarini tartibga keltirishga urindi. Kechga borib kottej orqasidagi bir parchagina hovliga soya tushganida, u shezlongni¹ ochiq havoga olib chiqib qo'yishlarini buyurdi va unga cho'zilib yotdi. Ko'kda bulutlar to'plana boshladi, ammo Ishoq ularni ko'rmadi. U o'ylardi. O'tmish manzaralari uning miyasida xuddi kino ekranida ko'ringanday paydo bo'la boshladilar.

Yomg'irning birinchi tomchisi Ishoqning tizzasiga tushdi. Bitta, keyin ikkita, uchta, to'rtta tomchi... So'ng birdan yomg'ir sharros quyib yubordi, tomchilar Ishoqqa urilib parchalanarkan, uni suvga bo'ktirardi. Avvaliga Ishoqning tuflisi ho'l bo'ldi, keyin ko'ylagi, shim va nihoyat qo'lidagi namiqqan sigareta vishillab o'chdi. Ishoqning nazarida, a'zoi badanini bo'ktirib, pildirab oqib tushayotgan ming-ming jilg'alar, jajji daryochalar oqimi naq yuragiga seldek bostirib kelayotganday tuyildi; mana, axiri, uning yomg'ir nafasidan poklangan jo'shqin qon tomirlarida to'lqinlanib oqa boshladi.

Jala tez to'xtadi; Ishoq shezlongdan turarkan, yomg'irning kumush jilg'alari uning eski jarohatiga malham bo'lgandek, qalbi yomg'ir suvidan, uning tarovati, keltirgan saodatidan limmo-lim bo'lganini va yana minglab yangi jarohatlar — nilufarlarni o'stirib gullatishga tayyor ekanligini his qildi.

Shu payt Ishoq birdan bugun Trimurtida miting bo'lishini eslab qoldi. U hatto jiqqa ho'l ko'ylagini ham almashtirmasdan kottejdan otilib chiqib yugura ketdi. Daraxtlar silkinib, yomg'irning so'nggi tomchilarini to'kishar, bulutlar parcha-parcha bo'lib osmon bag'riga singib borardilar. Mayin esgan shabboda Ishoqning badanini, ho'l kiyimini quritardi.

Ishoq Trimurti yaqinidagi tepalikka yugurib chiqib pastga qaradi.

Trimurtida hali hech kim yo'q edi. Ko'prik ostidan anhor shovullab oqar, anhorning narigi

qirg'og'ida kadamb daraxti qad ko'tarib turardi. Ana shu daraxt tomonga bir yoqdan Mardikor qo'ltiqayoqqa tayanganicha zo'rg'a sudralib asta-asta yurib kelar, ikkinchi tomondan esa, bu yerga Vasanti yaqinlashib kelardi. Qiz boshini yerga egib olgandi... Birdan ular bir-birlarini ko'rib qolishdi. Ikkovlari, xuddi komanda berilganday, baravar atrofga ko'z tashlashdi. Hech kim yo'q. Faqat ikkovlari. Qadamlarini ildamlatishdi. Oraliq masofa tez qisqara boshladi — ular bir-birlari sari deyarli yugurib borishardi. Ular daraxt tagida uchrashishdi va bir-birlarining pinjiga kirishdi. Ana shunda, tepa boshida turib ularni kuzatayotgan Ishoqning ko'ziga yarimta odam — Mardikor bir lahzaga yana butun odam bo'lib ko'rindi, — yigitga yetishmayotgan oyoq, qo'l va quloqni Vasanti bergan edi. G'ayritabiiy shodlik tuyg'usi Ishoqning qalbiga halovat baxsh etdi. U tepalikda turib, tevarak-atrofga ko'z tashladi. Vodiylardan chiqib, tog' yonbag'irlaridan tushib, dovonlardan oshib, yakka-yakka va to'p-to'p bo'lib kelayotgan dehqonlar Trimurtiga yig'ila boshladilar. Kimdir yelkasiga omoch ortmoqlab, kimdir qo'lga o'roq yo xaskash ushlab, ayrimlar xotin va bolalari bilan birgalikda kelishardi. Sholi boshloqlarni ko'tarib olgan ayollar serhosil yer haqida, samoning mehribonligi va hayotning muqaddasligi haqida qo'shiq kuylashardi. Ularning oldida yugurgilab borayotgan bolalar dik-dik sakrashar, o'mbaloq oshishar, sho'x-sho'x qichqirishardi.

Mardikor Vasantining xushbaxt, oshifta ko'zlariga tikilib turarkan, ehtimol shunday demoqchi bo'lgandir:

— Inson hayotidan tabarrukroq narsa yo'q bu dunyoda! Bu osmon gumbazi ostida va bu mo'tabar zaminda eng muqaddas narsa hayotdir. Hayot — bu muhabbat, hayot — bu mamlakat, hayot — bu xalq, hayot — bu xudo, hayot — bu o'zaro munozaralar olib boruvchi, murosasizlik qiluvchi, g'alayonlar ko'taruvchi jamiyat. Hayot yo'q yerda hech nima bo'lmaydi, shuning uchun ham bizlar doim ushbu go'zal zaminda saodatli hayotni muhofaza qilamiz.

Go'zal hayot haqidagi bu madhiyaga ming-minglab ovozlari jo'r bo'lishdi; arzu samo uni aks sado bo'lib takrorladi.

Shu payt to'satdan sal nariroqdagi bir tepalikda xuddi skelet yanglig' cho'p-ustuxon, faqat daraxt tomirlarini kovlab yeb kun kechiruvchi, deyarli qip-yalang'och ikkita odam — erkak va ayol paydo bo'lishdi. Ufqda misoli qop-qora tasqaraday serrayib turgan bu odamlar Trimurtida to'planayotgan olomonni ham hayron bo'lib, ham shubhaga tushib kuzatardilar.

“Men yashayman, — deb o'yladi Ishoq bu ikkita yalang'och odamni ko'rib, — men vatanimning nafaqat besh ming yillik madaniyatini himoya qilish uchun, ayni paytda, uni o'n ming yillik jaholat botqog'idan xalos etish uchun ham yashashim kerak... — U Elzaning qaynota va qaynonasini esladi. — Men hanuzgacha Parijga yetib bormagan poezdni topish uchun ham yashashim kerak! — U Mo'ltoniyning sadoqatli sevgisini ko'z oldiga keltirdi. — Hali men shu beg'ubor osmon tagida, shu ko'kka bo'y cho'zgan muhabbat peshtoqi ostida o'zimni o'ldiraymi? Axir bundan-da badtarroq tahqirlab bo'larkanmi muhabbatni!”

Ishoqning dilidagi, shundoq ham ancha zaiflashib qolgan o'lim haqidagi fikr endi mutlaq g'oyib bo'lib, uning o'rnini hayotga bo'lgan porloq, qaynoq va jo'shqin sog'inch — buloqning sho'x suvidek qaynab toshuvchi sog'inch tuyg'usi egalladi. Ishoq shaxt qo'llarini ko'kka cho'zdi, u yerda bulutlar qurgan minora va istehkomlar tarqalib yo'q bo'la boshlagan edi. Bulutlar ortidan ko'zni qamashtiruvchi g'oyatda charog'on bir shu'la balqib chiqdi — Ishoqning nazarida, hozir osmonda son-sanoqsiz shamlar yonib turganday edi...

— O, samo! O, musaffo osmon! — deya sho'x na'ra tortdi Ishoq.

U go'yo navqiron va saodatli hayotni quchmoqchi bo'lganday qo'llarini keng yoydi, so'ng g'izillagancha Trimurti tomon yugurib ketdi.

Ruschadan
Qodir MIRMUHAMEDOV
tarjimasini.

“Men unga qarab turib hayron bo'lardim, — deb yozadi hind yozuvchisi Mahindranath, — juda ko'p ruhiy azobu uqubatlarga bardosh berib kun kechirgan bu muloyimtabiat, tortinchoq odam adabiyotga taalluqli gap ochilganida, shijoati qo'zib hech kimni ayab o'tirmasdi... U faqat o'zi haqiqat deb hisoblagan narsalar haqida yozardi... Agar dunyoda adabiyotni tom ma'noda jangovar qurolga aylantirgan yozuvchi bor bo'lsa, bu yozuvchi Krishan Chandardir. Uning asarlari misoli o'tkir tig'li shamshirdek beayov zarba beradi”.

Chandarning “Musaffo osmon” qissasi Mahindranath so'zlarining haqligiga eng yaxshi dalil bo'la oladi.

Krishan Chandar yaratgan asarlar dunyodagi juda ko'p xalqlar tillariga tarjima qilingan. Shu jumladan, bizning o'zbek kitobxonlarimiz ham uning bir qator roman, qissa va hikoyalarini o'z ona tillarida o'qish baxtiga musharraf bo'lganlar.

Krishan Chandar 1912 yili Panjobda shifokor oilasida tavallud topdi. U besh yoshga kirganida, oilasi Kashmirga ko'chib o'tdi. Aynan shu yerda, shimoliy Hindistonning ulug'vor, maftunkor tabiati quchog'ida Chandar maktabda tahsil olib yurgan chog'idan boshlab san'atning barcha turlariga: eng avvalo haykaltaroshlik bilan rassomlikka, keyin she'riyatga, undan so'ng nasriy asarlarga o'zida moyillik seza boshladi... va butun umri davomida nosirlikka sodiq qoldi.

Krishan Chandar san'at magistri unvoniga imtihon topshirgach, butun hayotini batamom yozuvchilik faoliyatiga bag'ishlaydi. Ikkinchi jahon urushi yillarida va undan keyin u muntazam ravishda o'z vatani va xalqi taqdirini o'ylovchi realist yozuvchiga aylandi. Bu hol uning jamiki asarlarida o'z aksini topdi. Sadoqatli, diyonatli, jo'shqin tabiatli Krishan Chandar jonajon xalqiga xizmat qilishni o'zi uchun eng oliy maqsad deb hisoblaydi. U o'z mamlakatining zahmatkash kishilari haqida o'ta ta'sirli va jo'shqin hikoyalar yaratadi. “... U juda ko'p ishlaydi, — deb yozadi Mahindranath. — Agar biron nima o'qimayotgan bo'lsa, albatta, yozadi yo jamoat ishi bilan mashg'ul bo'ladi. Uning ishchanlik layoqati bemisl. Men biron marta ham uning bekor o'tirganini ko'rmaganman”.

Mahindranathning bu gaplariga ishonmay ilojimiz yo'q. Chunki u Krishan Chandarning tug'ishgan ukasi, boz ustiga, akasi bilan doim bir xonadonda istiqomat qilib kelgan. Yozuvchi behisob hikoyalardan tashqari, qator roman va qissalar, dramatik asarlar hamda turli mavzudagi maqolalarning ham muallifidir. Uning jamiki asarlarida vatanni — Hindistondagi sinfiy kurashlar va ziddiyatlarga to'la hayot o'z aksini topgan.

“Musaffo osmon” qissasiga yozuvchining o'z mamlakati hayotida tutgan o'rni asosiy mavzu qilib olingan. Qissa qahramoni yozuvchi Ishaq go'zal ammo badaxloq ayol — Jamilani sevib qoladi va lekin buning oqibatida, garchi boshiga juda og'ir ruhiy kechinmalar tushgan bo'lsa ham, u ayoldan yuz o'girishga o'zida kuch topa olmaydi, bu xiyonat va razolat dunyosini tark etishga zaiflik qiladi. Sevgi uning aqlini o'tmaslashtiradi, miyasini qovjiratadi, ijod qilish layoqatidan mahrum etadi. Ana shunda u Jamiladan yuz o'girish uchun o'z joniga qasd qilishdan o'zga chora topolmaydi: u kurort shahariga jo'naydi va o'sha yerning go'zal tabiati quchog'ida hayotdan ko'z yummoqchi bo'ladi. Ishaq o'zini nafaqat besamar muhabbatidan, shuningdek, ruhan yolg'izlik iztirobidan olib qochmoqchi bo'ladi. U uzoq yillar davomida haqiqiy yozuvchi va halol inson bo'lib yashamagani sababli, o'zini shum taqdir ta'qibiga tushgandek his qiladi.

Yozuvchi Krishan Chandar yozuvchi Ishaqni tamomila boshqacha ruhiy olam saltanatiga, amaliy faoliyat bilan shug'ullanuvchi kishilar davrasiga boshlab kiradi va biz iste'dodli adib K.Chandar orqasidan ergashamiz. Biz uning qissasida yozuvchi Ishaqning uzoq Ovrupodan fashizm ofati va dahshatli urush haqida shum xabarlar olib kelgan Elza bilan, bor kuchini o'z vatani tinchligini saqlashga sarflayotgan urush nogironi Mardikor bilan, nihoyat, qissada yangi Hindiston ramzi sifatida tasvirlangan oddiy xalq vakilasi bo'lmish qalbi pok jasoratli qiz Vasanti bilan uchrashganining shohidi bo'lamiz.

Bir qaragan odamga huzur-halovat maskani va oromgoh bo'lib ko'ringan kurort shaharchasidagi hayot ham xuddi butun Hindistonda bo'lganidek, serqirra va sertashvish edi. Bu yerda ham xuddi

hamma yerda bo'lganidek, ikki xil tuzum mavjud, sinfiy kurash hukm surar edi. Yozuvchi Ishoq bu yerda Elza, Mardikor, Vasantilardan tashqari, yana urush bo'lishini oshkora orzu qiluvchi manfaatparast savdogarni, o'z xodimlariga shafqatsizlarcha zulm o'tkazuvchi mehmonxona xo'jayinini, arzimagan pulga sotilib, xiyonat ko'chasiga kiruvchi politsiyachilarni uchratadi. Lekin qahramonimiz endi qissa boshidagi Ishoq emas. U yovuzlik va adolatsizlikka panja orasidan qaramaydi, balki bunday illatlarga qarshi kurashish uchun bel bog'laydi.

Endi Ishoq nima to'g'risida yozishini yaxshi biladi. Uning miyasini band etgan o'z joniga qasd qilish haqidagi fikr asta so'nib, uning o'rnini endi hayotga bo'lgan qaynoq, jo'shqin va charog'on xohish-iroda egallay boshlaydi. "Men yashayman, — deydi u, — men vatanimning nafaqat besh ming yillik madaniyatini himoya qilish uchun, ayni chog'da, uni o'n ming yillik jaholat botqog'idan xalos etish uchun ham yashashim kerak!"

Butun hayoti davomida, urush olovini yoquvchi, ajal urug'ini sochuvchi manfur kishilarga nafrat bilan, oddiy mehnatkash xalqqa esa, mudom qalbida teran mehr bilan yashagan Hindistonning yirik, ruhi barkamol va o'ta iste'dodli yozuvchisi Krishan Chandar kitobxon ahliga shunday jo'shqin, o'lmas asarlar yozib qoldirdiki, biz undan benihoya minnatdor bo'lmog'imiz kerak.

Tarjimon.
"Jahon adabiyoti" jurnalidan

www.ziyouz.com

2008